

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN ŞİİRLERİNDE
MADDİ KÜLTÜR VE SOSYAL HAYAT UNSURLARI

HAZIRLAYAN
Halil BATUR

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. M. Emin ERTAN

BATMAN 2015

YEMİN BELGESİ
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
BATMAN

BATMAN Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmenliğine göre hazırlamış olduğum “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları" adlı yüksek lisans tezinin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Batman Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü'nden başka bir bilim kuruluna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi beyan ederim.

10.12.2015
Halil BATUR

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI’NIN ŞİİRLERİNDE MADDİ
KÜLTÜR VE SOSYAL HAYAT UNSURLARI

Halil BATUR
Batman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın eserleri üzerinde birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen şiirlerindeki maddi kültür ve sosyal hayat unsurları hakkında tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bundan dolayı bu çalışmada İbrahim Hakkı’nın şiirlerindeki maddi kültür ve sosyal hayat unsurları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın şiirlerindeki maddi kültür ve sosyal hayat unsurlarının tespit edilmesine yönelik yapılan bir çalışmadır. Yaptığımız bu çalışma kapsam itibarıyla Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın şu ana kadar neşredilen tüm Türkçe şiirlerini içine almaktadır.

Bu çalışma Osmanlı medeniyetinin maddi kültür öğelerinin tasnif ve tarifi ile o dönemin sosyal hayat unsurlarının, 18. asırda taşrada yetişen ve yaşayan bir âlim şairin şiirleri vasıtasıyla anlaşılması adına önemli tespitlere ulaşma imkânı sağlayacaktır.

Çalışmamız, “giriş” ve sonuç hariç “üç bölümden” oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, neden böyle bir çalışma sahasına yöneldiğimiz, çalışmanın usul, yöntem ve sınırları ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hayatı ve sanatı ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

İkinci bölümde, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde maddi kültür konusu ile ilgili elde edilen bilgi ve bulgular verilmiştir.

Üçüncü bölümde Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde sosyal hayat unsurları konusu ile ilgili elde edilen bilgi ve bulgular verilmiştir.

Elinizde bulunan bu çalışmada kaynak eser olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2013 yılında basılan, M. Kayahan ÖZGÜL'ün hazırlamış olduğu, aynı zamanda şu ana kadar neşredilen Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın tüm şiirlerinin toplandığı Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı adlı eseri kullanılmıştır. Madde örneklerinde verilen beyitlerde bu basımdaki imlaya sadık kalınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurumlu İbrahim Hakkı, Maddi Kültür, Sosyal Hayat,

ABSTRACT

Post-graduate Thesis
ELEMENTS OF MATERIAL CULTURE AND SOCIAL LIFE IN THE
POETRY OF IBRAHIM HAKKI ERZURUMI

Halil BATUR
Batman University
Social Sciences Institute
Department of Turkish Language and Literature

Despite many studies carried out into the works of Ibrahim Hakkı Erzurumi, as far as we are able to establish there have been no distinct studies focussing on the elements of material culture and social life in his poetry. Therefore, in this study of ours, we have endeavoured to establish the elements of material culture and social life in Ibrahim Hakkı's poetry. The study we have carried out is a study focussed on establishing the elements of material culture and social life in the poetry of Ibrahim Hakkı Erzurumi, and it encompasses within its scope all of the Turkish poems of Ibrahim Hakkı Erzurumi that have so far been published.

This study will provide the opportunity for reaching important conclusions in the name of understanding the classification and characterisation of elements of the material culture of Ottoman civilisation and of the social life of that period through the poetry of a scholar poet who was raised and lived in the provinces in the 18th century.

Our study is composed of "three chapters", not counting the "introduction" and conclusion.

In the introductory chapter, information is given concerning why we were directed towards such a field of study, and the process, method, and limits of the study.

In the first chapter, there is information concerning the life and art of Ibrahim Hakkı Erzurumi.

In the second chapter, there is information and evidence that has been acquired concerning the subject of material culture in the poetry of Ibrahim Hakkı Erzurumi.

In the third chapter, there is information and evidence that has been acquired concerning the subject of the elements of social life contained in the poetry of Ibrahim Hakkı Erzurumi.

The work entitled “Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı” (“The Collected Poems of Ibrahim Hakkı Erzurumi”), prepared by M. Kayahan ÖZGÜL and published by the Ministry of Religious Affairs in 2013, in which all the poems of Ibrahim Hakkı Erzurumi so far published are collected, has been used as the source work in the study you have in your hand. The couplets given in the material examples adhere to the orthography in this publication.

Key-words: Ibrahim Hakkı Erzurumi, Material Culture, Social Life.

ÖNSÖZ

Erzurumlu İbrahim Hakkı, 18. asırda yaşamış önemli bir bilim adamı ve mutasavvıf bir şairdir. Tasavvuf ve dinî ilimlerin yanında tıp, astronomi, matematik, fizik, felsefe, ahlâk, psikoloji ve sosyoloji gibi birçok bilim dalında geniş bilgisi ile kendinden söz ettirmiş, bu alanlara dair pek çok eser vermiş olan büyük bir mütefekkidir.

Türk edebiyatında, Osmanlı medeniyeti; merkezde ve taşrada olmak üzere iki ayrı gelişme muhitine sahiptir. Osmanlı medeniyetinin kültür yapısı, edebiyatı, her ne kadar temellerini İstanbul ve çevresinde atmış ve buralarda önemli eserler ve şahsiyetler yetiştirmişse de taşrada da çok önemli bilim adamları, mutasavvıflar, şairler yetiştirmiştir. İşte Erzurumlu İbrahim Hakkı da Erzurum'da doğmuş, tahsil ve tedris hayatının büyük bir kısmını Anadolu'da geçirmiş ehemmiyetli bir şahsiyettir.

Elinizdeki çalışma, 18. asır Türk Edebiyatını daha iyi anlama ve ortaya koymak adına Tasavvuf edebiyatının bu yüzyıldaki en mühim temsilcilerinden biri olarak görülen Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Hayat unsurlarını tespit etmeye yönelik bir çalışmadır.

Elinizde bulunan bu çalışma, hem 18. asrın maddi kültür zenginliğini ortaya koyacak hem de sosyal hayatın unsurlarının şiire ne derece yansıdığını tespit etmeye çalışacaktır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın, Divanının dışında da önemli bir yekûn teşkil eden şiirleri vardır. Bu nedenle araştırmamızı şairin sadece divanı ile sınırlamadık. Şairin tüm eserlerinde yer alan şiirlerini de dâhil ederek çalışmamızın kapsamını genişlettik.

Tezimizde öncelikle, belirlediğimiz ana başlıklar doğrultusunda şairin muhtelif eserlerinde geçen tüm şiirlerini dikkatlice tarayarak maddelerin tespitini ve konularına göre alt başlıklarına ayırarak tasnifini gerçekleştirdik.

Çalışmamızda ele aldığımız konu başlıklarından da anlaşılacağı gibi, maddi unsurların “insan elinden çıkan, ya da kişilerce şekillendirilebilen” unsurlar üzerinde yoğunlaşıldığı görülecektir. Bu meyanda biz de maddi unsurları; inşaata dayalı unsurlar ve imalata dayalı unsurlar şeklinde bu konuda yapılan ortak ve genel sınıflamaya tabi olarak şekillendirdik.

Gerek sosyal hayata dair genel unsurların genişliği, gerek şairin şiirlerinin yekûnu dikkate alındığında oldukça hacimli ve detaylı bir çalışmanın kaçınılmaz olması söz konusudur. Biz de tafsilata girmeyerek ortak ve genel başlıklar altında sosyal hayat ile ilgili en çok kullanılan maddeleri derledik.

Tespit edilen maddeler teker teker ele alınmış ve her madde için eserdeki tekrar sayıları verilmiştir.

Çalışmamız neticesinde ortaya çıkan bilgileri sonuç bölümünde değerlendirdik. Çalışmamız boyunca başvuru kitaplarının dışına çıkarak araştırmamızla alakalı her kitap, makale, bildiri gibi kaynaklardan istifade etmeye çalıştık. Bazı maddelerde başucu kitabı durumunda olan eserler ile iktifa ettik ve tezimizin meydana gelmesini sağlayan kaynakları, kaynakçada belirttik.

Bu çalışmamıza fırsat veren başta Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Halil İbrahim TUĞLUK’a ve çalışmam boyunca her açıdan bana rehberlik eden, derin tecrübesi, engin fikir ve bilgisi ile hiçbir yardımını esirgemeyen ve fevkalade ilmî dikkat ve titizliğiyle bize destek olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ERTAN’a, en samimi şükran ve hürmetlerimi sunarım.

Halil BATUR

2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	XXX
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	XXXI
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN HAYATI, İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ.....	10
1. 1. HAYATI.....	10
1. 2. İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ	14
1. 3. ESERLERİ	21
1. 3. 1. Ana Eserleri.....	23
1. 3. 1. 1. İlâhî-nâme.....	23
1. 3. 1. 2. Mâ' rifet-nâme.....	24
1. 3. 1. 3. Mecnû' atü'l- İrfâniyye.....	27
1. 3. 1. 4. Mecnû' atü'l-İnsâniyye.....	27
1. 3. 1. 5. Mecnû' atü'l-Me' ânî.....	28
1. 3. 2. Evlat Eserler.....	28
1. 3. 2. 1. Tuḥfetü'l-Kirâm.....	28
1. 3. 2. 2. Nuḥbetü'l-Kelâm.....	29
1. 3. 2. 3. Meşâriku'l-Yûḥ.....	29
1. 3. 2. 4. Sefîne-i Nûḥ.....	29
1. 3. 2. 5. Kenzü'l-Fütûḥ.....	30
1. 3. 2. 6. Definetü'r-Rûḥ.....	30
1. 3. 2. 7. Rûḥu's-Şürûḥ.....	31

1. 3. 2. 8. Ülfetu'l-Enâm.....	31
1. 3. 2. 9. ‘Urvetü'l-İslâm.....	31
1. 3. 2. 10. Hey’etü'l-İslâm.....	32

2. BÖLÜM

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI’NIN ŞİİRLERİNDE MADDİ KÜLTÜR.....

2.1. İNŞAATLA İLGİLİ UNSURLAR.....

2.1.1. Mesken Olarak Kullanılanlar.....

2. 1. 1. 1. Çetr, Hıyme.....	33
2. 1. 1. 2. Ev, Binâ, Bârgâh, Beyt, Dâr, Hâne, Hânumân, Mesken.....	34
2. 1. 1. 3. Eyvân.....	38
2. 1. 1. 4. Hacle.....	39
2. 1. 1. 5. Hamam.....	39
2. 1. 1. 6. Hücre	39
2. 1. 1. 7. Kâsr.....	40
2. 1. 1. 8. Köşk.....	41
2. 1. 1. 9. Kâşâne.....	41
2. 1. 1. 10. Külhân.....	42
2. 1. 1. 11. Mâtem-hâne.....	43
2. 1. 1. 12. Me’vâ.....	43
2. 1. 1. 13. Mihman-hâne.....	44
2. 1. 1. 14. Otağ.....	44
2. 1. 1. 15. Saray.....	45
2. 1. 1. 16. Şebistân.....	45
2. 1. 2. Dinî Hayatla İlgili Olanlar	46
2. 1. 2. 1. Büt-hâne.....	46

2. 1. 2. 2. Câmîc	46
2. 1. 2. 3. Dergâh	47
2. 1. 2. 4. Deyr	47
2. 1. 2. 5. Hâlvetgâh	48
2. 1. 2. 6. Hânkâh	48
2. 1. 2. 7. Mescid	49
2. 1. 2. 8. Ribât	49
2. 1. 2. 9. Tavafgâh	50
2. 1. 3. Korunma İle İlgili İnşâat Unsurları	50
2. 1. 3. 1. Kâl'a, Hısn, Hisâr	50
2. 1. 3. 2. Melâz, Penâh	52
2. 1. 3. 3. Zindân, Sicn	52
2. 1. 4. Topluluk Hayatından Doğan İnşâata Dayalı Unsurlar	53
2. 1. 4. 1. Diyâr	53
2. 1. 4. 2. Kışver	54
2. 1. 4. 3. Kûy	54
2. 1. 4. 4. Mağall	55
2. 1. 4. 5. Mağam	55
2. 1. 4. 6. Memleket, Memâlik	56
2. 1. 4. 7. Menzil	57
2. 1. 4. 8. Meydân	58
2. 1. 4. 9. Mülk	58
2. 1. 4. 10. Semt	59
2. 1. 4. 11. Şehir	60
2. 1. 4. 12. Vağan	61
2. 1. 5. İş ve Ticaret Hayatıyla İlgili Olanlar	62
2. 1. 5. 1. Bâzâr, Pâzâr	62
2. 1. 5. 2. Çâr-sû	63
2. 1. 5. 3. Değirmen, Âsiyâb	63

2. 1. 5. 4. Dükkân.....	64
2. 1. 5. 5. Kârgâh, Kâr-hâne.....	64
2. 1. 5. 6. Kervansaray.....	65
2. 1. 6. Eğlence Hayatı İle İlgili Olanlar.....	65
2. 1. 6. 1. Meclis, Bezm.....	65
2. 1. 6. 2. Mey-gede, Mey-ḥâne, Ḥâne-i Ḥammâr, Ḥarâbât, Ḥum-ḥâne, Şarâb-ḥâne.....	67
2. 1. 7. Eğitim ve Kültür Hayatı İle İlgili Unsurlar.....	70
2. 1. 7. 1. Mektep.....	70
2. 1. 7. 2. Medrese.....	70
2. 1. 7. 3. Debistân.....	71
2. 1. 8. Diğer İnşâî Unsurlar.....	71
2. 1. 8. 1. Ulaşım ile ilgili olanlar	71
2. 1. 8. 1. 1. Pül	71
2. 1. 8. 1. 2. Râh-güzâr.....	71
2. 1. 8. 1. 3. Yol, Râh, Tarîk.....	72
2. 1. 8. 2. Su İle İlgili İnşâî Unsurlar	75
2. 1. 8. 2. 1. Çâh.....	75
2. 1. 8. 2. 2. Çeşme.....	75
2. 1. 8. 2. 3. Mîz-âb.....	76
2. 1. 8. 2. 4. Selsebîl.....	76
2. 1. 8. 3. Yarı İnşâî Mahiyette Olanlar.....	77
2. 1. 8. 3. 1. Bağ.....	77
2. 1. 8. 3. 2. Bostân.....	78
2. 1. 8. 3. 3. Çemen.....	78
2. 1. 8. 3. 4. Gülistân, Gülşen, Gülzâr.....	79
2. 1. 8. 3. 5. Lâle-zâr.....	82
2. 1. 8. 3. 6. Ravza.....	82
2. 1. 8. 3. 7. Sebz, Sebze.....	83

2. 1. 8. 4. Ölüyle İlgili İnşâî Unsurlar.....	83
2. 1. 8. 4. 1. Mezâr/ Mezâristân/ Kabir/Gûr.....	83
2. 1. 8. 5. Barınma İle İlgili İnşâî Unsurların Parçası veya Tamamı Olan Unsurlar.....	85
2. 1. 8. 5. 1. Bâm.....	85
2. 1. 8. 5. 2. Bünyâd, Esas.....	85
2. 1. 8. 5. 3. Dîvâr.....	86
2. 1. 8. 5. 4. Dolap.....	86
2. 1. 8. 5. 5. Harem, Harîm.....	87
2. 1. 8. 5. 6. Kapı, Bâb, Der.....	87
2. 1. 8. 5. 7. Kilit, Kûfl.....	89
2. 1. 8. 5. 8. Künc.....	90
2. 1. 8. 5. 9. Mahzen.....	91
2. 1. 8. 5. 10. Mihrâb.....	91
2. 1. 8. 5. 11. Nerdübân.....	91
2. 1. 8. 5. 12. Ocağ.....	92
2. 1. 8. 5. 13. Revzen.....	92
2. 1. 8. 5. 14. Şadr.....	93
2. 1. 8. 5. 15. Şahn.....	93
2. 1. 8. 5. 16. Sağf.....	94
2. 1. 8. 5. 17. Seng.....	94
2. 1. 8. 5. 18. Sütûn.....	95
2. 1. 8. 5. 19. Tâğ.....	95
2. 2. İMALATLA İLGİLİ UNSURLAR.....	96
2. 2. 1. Yenilen İçilen Maddeler.....	96
2. 2. 1. 1. Yiyecekler.....	96
2. 2. 1. 1. 1. Tatlılar	96
2. 2. 1. 1. 1. 1. Bal, ‘ Asel, Şehd.....	96
2. 2. 1. 1. 1. 2. Dûş-âb.....	98

2. 2. 1. 1. 1. 3. Helvâ.....	98
2. 2. 1. 1. 1. 4. Levzîne.....	99
2. 2. 1. 1. 1. 5. Nebât.....	99
2. 2. 1. 1. 1. 6. Şeker, Sükker, Kand.....	99
2. 2. 1. 1. 2. Yemekler.....	102
2. 2. 1. 1. 2. 1. Çorbâ.....	102
2. 2. 1. 1. 2. 2. Et.....	102
2. 2. 1. 1. 2. 3. Kabağ.....	103
2. 2. 1. 1. 2. 4. Kebâp.....	103
2. 2. 1. 1. 2. 5. Tirit.....	103
2. 2. 1. 1. 3. Meyveler.....	104
2. 2. 1. 1. 3. 1. Bâr.....	104
2. 2. 1. 1. 3. 2. İncir, Tîn.....	104
2. 2. 1. 1. 3. 3. Sîb.....	105
2. 2. 1. 1. 3. 4. Engûr, İneb.....	105
2. 2. 1. 1. 3. 5. Hürmâ, Temr.....	106
2. 2. 1. 1. 3. 6. Rummân, Nâr	107
2. 2. 1. 1. 4. Baharatlar.....	107
2. 2. 1. 1. 4. 1. Nemek, Tuz, Milh.....	107
2. 2. 1. 1. 4. 2. Sirke.....	108
2. 2. 1. 1. 5. Tahıllar.....	108
2. 2. 1. 1. 5. 1. Arpa, Şâ ^c îr.....	108
2. 2. 1. 1. 5. 2. Buğday, Habbe, Gendüm, Dâne.....	109
2. 2. 1. 1. 6. Diğer Gıda Maddeleri.....	110
2. 2. 1. 1. 6. 1. Ekmek, Nân, Hubz.....	110
2. 2. 1. 1. 6. 2. Ğıda	113
2. 2. 1. 1. 6. 3. Kût.....	113
2. 2. 1. 1. 6. 4. Revgân.....	113
2. 2. 1. 1. 6. 5. Un.....	113

2. 2. 1. 2. İçecekler.....	114
2. 2. 1. 2. 1. Âb, Su.....	114
2. 2. 1. 2. 2. Âb-ı Hayât.....	115
2. 2. 1. 2. 3. Bâde.....	117
2. 2. 1. 2. 4. Kevşer.....	118
2. 2. 1. 2. 5. Mey.....	119
2. 2. 1. 2. 6. Mül.....	120
2. 2. 1. 2. 7. Rahîk.....	121
2. 2. 1. 2. 8. Şarâb.....	121
2. 2. 1. 2. 9. Şerbet.....	122
2. 2. 1. 2. 10.Şıra.....	122
2. 2. 1. 2. 11.Şîr.....	123
2. 2. 2. GİYİM.....	123
2. 2. 2. 1. Giyecek İmalinde Kullanılan Kumaşlar.....	123
2. 2. 2. 1. 1. Atlas.....	123
2. 2. 2. 1. 2. Nemed.....	124
2. 2. 2. 1. 3. Penbe.....	124
2. 2. 2. 1. 4. Sûf.....	124
2. 2. 2. 2. Başlıklar.....	125
2. 2. 2. 2. 1. Destâr.....	125
2. 2. 2. 2. 2. ‘İmâme.....	125
2. 2. 2. 2. 3. Külâh.....	125
2. 2. 2. 2. 4. Tâç, Dihîm, Efser.....	126
2. 2. 2. 3. Genel Olarak Elbise.....	127
2. 2. 2. 3. 1. Câme-ḡab.....	127
2. 2. 2. 3. 2. Cübbe.....	127
2. 2. 2. 3. 3. Esvâb.....	128
2. 2. 2. 3. 4. Hil’at.....	128
2. 2. 2. 3. 5. Ḳabâ.....	129

2. 2. 2. 3. 6. Kisvet.....	129
2. 2. 2. 3. 7. Libâs.....	130
2. 2. 2. 3. 8. Ridâ'.....	130
2. 2. 2. 4. Üst Giysiler.....	131
2. 2. 2. 4. 1. ' Âbâ.....	131
2. 2. 2. 4. 2. Dâmen.....	131
2. 2. 2. 4. 3. Delk.....	132
2. 2. 2. 4. 4. Gömlek, Pîrehen.....	132
2. 2. 2. 4. 5. Hırka.....	133
2. 2. 2. 4. 6. Hulle.....	133
2. 2. 2. 4. 7. Jende.....	134
2. 2. 2. 5. Ayakkabılar.....	134
2. 2. 2. 5. 1. Mûze.....	134
2. 2. 2. 5. 2. Ni'âl.....	135
2. 2. 2. 6. Giysileri Tamamlayan Öğeler.....	135
2. 2. 2. 6. 1. Girîbân.....	135
2. 2. 2. 6. 2. Kemer.....	135
2. 2. 2. 6. 3. Niķâb.....	136
2. 2. 2. 6. 4. Zünnâr.....	136
2. 2. 2. 7. Sûs ve Sûsleme İle İlgili Âlet ve Malzemeler.....	137
2. 2. 3. 7. 1. ' Anber.....	137
2. 2. 3. 7. 2. Âyine, Mir'ât.....	137
2. 2. 3. 7. 3. Buķûr.....	138
2. 2. 3. 7. 4. Gûlsuyu.....	139
2. 2. 3. 7. 5. Hâtem, Nigîn.....	139
2. 2. 3. 7. 6. ' İtr.....	140
2. 2. 3. 7. 7. Misk.....	140
2. 2. 3. 7. 8. Sürme, Tûtiyâ.....	141
2. 2. 3. 7. 9. Şâne.....	142

2. 2. 3. 7. 10. Tırâz.....	142
2. 2. 3. 7. 11. ‘Ûd.....	143
2. 2. 3. 7. 12. Zîb	143
2. 2. 3. EV EŞYASI VE ÂLET EDEVAT OLARAK KULLANILANLAR.....	144
2. 2. 3. 1. Aydınlatma Araçları.....	144
2. 2. 3. 1. 1. Çerâğ.....	144
2. 2. 3. 1. 2. Fener.....	144
2. 2. 3. 1. 3. Kândil.....	145
2. 2. 3. 1. 4. Mum, Şem‘	145
2. 2. 3. 2. Ölçü Aletleri.....	147
2. 2. 3. 2. 1. Mîzân, Terâzû.....	147
2. 2. 3. 2. 2. Raṭl.....	147
2. 2. 3. 2. 3. Zirâ'.....	148
2. 2. 3. 3. Sofra ve Mutfak Eşyaları.....	148
2. 2. 3. 3. 1. Câm, Kâdeh, Peymâne, Piyâle, Rıṭl-ı Girân, Sağar.....	148
2. 2. 3. 3. 2. Hûm.....	151
2. 2. 3. 3. 3. Kâse.....	151
2. 2. 3. 3. 4. Şofra.....	152
2. 2. 3. 3. 5. Şîşe	152
2. 2. 3. 3. 6. Tâs.....	152
2. 2. 3. 4. Günlük Hayatta Kullanılan Diğer Eşyalar.....	153
2. 2. 3. 5. 1. ‘Aşâ.....	153
2. 2. 3. 5. 2. Bâlîn.....	154
2. 2. 3. 5. 3. Balta.....	154
2. 2. 3. 5. 4. Bend.....	154
2. 2. 3. 5. 5 Bıçkı.....	155
2. 2. 3. 5. 6. Bisât.....	155

2. 2. 3. 5. 7. Bister.....	156
2. 2. 3. 5. 8. Büt.....	156
2. 2. 3. 5. 9. Ceres.....	156
2. 2. 3. 5. 10. Çember.....	157
2. 2. 3. 5. 11. Çevgân.....	157
2. 2. 3. 5. 12. Dâm.....	157
2. 2. 3. 5. 13. ‘Înân.....	158
2. 2. 3. 5. 14. Kâfes	158
2. 2. 3. 5. 15. Mehd.....	159
2. 2. 3. 5. 16. Micmer.....	159
2. 2. 3. 5. 17. Miftâh.....	160
2. 2. 3. 5. 18. Perde.....	160
2. 2. 3. 5. 19. Resen.....	161
2. 2. 3. 5. 20. Seccâde.....	162
2. 2. 3. 5. 21. Silk.....	162
2. 2. 3. 5. 22. Sûzen.....	162
2. 2. 3. 5. 23. Taht.....	163
2. 2. 3. 5. 24. Târ u Pûd.....	163
2. 2. 3. 5. 25. Tespih.....	164
2. 2. 3. 5. 26. Yataç.....	164
2. 2. 3. 5. 27. Zincir, Silsile	164
2. 2. 4. MUSİKİ.....	165
2. 2. 4. 1. Telli Çalgılar.....	165
2. 2. 4. 1. 1. Çeng.....	165
2. 2. 4. 1. 2. Rebâb.....	166
2. 2. 4. 1. 3. Sâz.....	166
2. 2. 4. 1. 4. ‘Ûd.....	167
2. 2. 4. 2. Nefesli Çalgılar.....	168
2. 2. 4. 2. 1. Ney.....	168

2. 2. 4. 2. 2. Şûr.....	169
2. 2. 4. 3. Vurmalı Çalgılar.....	170
2. 2. 4. 3. 1. Def.....	170
2. 2. 4. 3. 2. Dühül, Tabl.....	170
2. 2. 4. 3. 3. Kös.....	172
2. 2. 4. 3. 4. Kudûm.....	173
2. 2. 4. 4. Tuşlu Çalgılar.....	173
2. 2. 4. 4. 1. Ergânun.....	173
2. 2. 4. 5. Mûsikî ile ilgili Diğer Unsurlar.....	174
2. 2. 4. 5. 1. Elhân.....	174
2. 2. 4. 5. 2. Güfte.....	174
2. 2. 4. 5. 3. Mızrâb.....	174
2. 2. 4. 5. 4. Nağme.....	175
2. 2. 4. 5. 5. Nevâ.....	176
2. 2. 4. 5. 6. Perde-i ‘ Irak.....	177
2. 2. 4. 5. 7. Pişrev.....	177
2. 2. 4. 5. 8. Râst.....	177
2. 2. 4. 5. 9. Şabâ.....	179
2. 2. 4. 5. 10. Semâ‘.....	179
2. 2. 5. SAVAŞ ÂLET VE MALZEMELERİ.....	179
2. 2. 5. 1. Gılâf, Niyâm.....	179
2. 2. 5. 2. Kabza.....	180
2. 2. 5. 3. Peykân.....	180
2. 2. 5. 4. Sancağ, Liva, Râyet.....	180
2. 2. 5. 5. Siper.....	181
2. 2. 5. 6. Şemşîr, Tîğ.....	182
2. 2. 5. 7. Ok, Tîr, Sehm.....	181
2. 2. 5. 8. Yay, Kemân.....	183
2. 2. 6. ULAŞIM İLE İLGİLİ UNSURLAR.....	184

2. 2. 6. 1. Deniz Taşıtları.....	184
2. 2. 6. 1. 1. Bâdbân, Fülk, Keşti, Sefîne.....	184
2. 2. 6. 2. Kara Nakil Vasıtaları.....	185
2. 2. 6. 2. 1. Kârbân.....	185
2. 2. 6. 2. 2. Maħmil.....	185
2. 2. 7. TIP İLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR.....	186
2. 2. 7. 1. ‘Îlâç, Dermân, Devâ, Dârû.....	186
2. 2. 7. 2. Merhem.....	187
2. 2. 8. KIYMETLİ TAŞLAR VE MADENLER.....	189
2. 2. 8. 1. Servet İfade Eden Maddî Unsurlar.....	189
2. 2. 8. 1. 1. Defîne.....	189
2. 2. 8. 1. 2. Genc, Gencîne.....	189
2. 2. 8. 1. 3. Hazine.....	190
2. 2. 8. 1. 4. Metâ’, Mâl.....	190
2. 2. 8. 1. 5. Sermâye.....	191
2. 2. 8. 2. Para Birimi Olanlar.....	192
2. 2. 8. 2. 1. Dinâr.....	192
2. 2. 8. 2. 2. Dirhem.....	192
2. 2. 8. 2. 3. Fûls, Fûlûs.....	193
2. 2. 8. 2. 4. Nağd.....	193
2. 2. 8. 2. 5. Sikke.....	194
2. 2. 8. 3. Madenler ve Madenler ile İlgili Unsurlar...195	
2. 2. 8. 3. 1. Âhen, Âhenîn, Demir.....	195
2. 2. 8. 3. 2. Altın, Zer	195
2. 2. 8. 3. 3. Bakır, Sufır	196
2. 2. 8. 3. 4. Cevher, Cevâhir, Gevher, Güher..197	
2. 2. 8. 3. 5. Dürr, İnci, Lü’ lü’	199
2. 2. 8. 3. 6. İksir	199
2. 2. 8. 3. 7. Kân.....	200

2. 2. 8. 3. 8. La‘l	201
2. 2. 8. 3. 9. Ma'den.....	201
2. 2. 8. 3. 10. Mihek.....	201
2. 2. 8. 3. 11. Pûlad.....	202
2. 2. 8. 3. 12. Pûte.....	202
2. 2. 8. 3. 13. Raşaş.....	202
2. 2. 8. 3. 14. Sadeî.....	202
2. 2. 8. 3. 15. Sîm, Sîmîn.....	203
2. 2. 8. 3. 16. Tîlâ‘	204
2. 2. 9. YAZI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	204
2. 2. 9. 1. Âyet.....	204
2. 2. 9. 2. Berât.....	205
2. 2. 9. 3. Cüz.....	206
2. 2. 9. 4. Dâsitân	206
2. 2. 9. 5. Defter.....	207
2. 2. 9. 6. Der-kenâr.....	208
2. 2. 9. 7. Dîvân.....	208
2. 2. 9. 8. Elifbâ.....	209
2. 2. 9. 9. Fermân.....	209
2. 2. 9. 10. Fetvâ.....	210
2. 2. 9. 11. Harf.....	210
2. 2. 9. 12. Hatt.....	210
2. 2. 9. 13. Hoķķa.....	211
2. 2. 9. 14. Hücet.....	211
2. 2. 9. 15. Kalem, Kilk, Hâme.....	212
2. 2. 9. 16. Kitâb, Kütüb.....	213
2. 2. 9. 17. Levh.....	214
2. 2. 9. 18. Mecmû‘a.....	215
2. 2. 9. 19. Mektûb, Nâme.....	215

2. 2. 9. 20. Nüşa.....	216
2. 2. 9. 21. Pergâr.....	216
2. 2. 9. 22. Rûz-nâme.....	217
2. 2. 9. 23. Saḥîfe	217
2. 2. 9. 24. Tuğra.....	217
2. 2. 9. 25. Tûmâr.....	218
2. 2. 9. 26. Varâk.....	218

3. BÖLÜM

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN ŞİİRLERİNDE SOSYAL HAYAT UNSURLARI.....219

3. 1. MESLEKLER.....	219
3.1.1. ‘Ases.....	219
3. 1. 2. Âyinedar.....	219
3. 1. 3. ‘Ayyâr	220
3. 1. 4. Bâğbân.....	220
3. 1. 5. Bennâ	220
3. 1. 6. Büt-tırâş	221
3. 1. 7. Câsûs	221
3. 1. 8. Debbâğ.....	221
3. 1. 9. Değirmenci	222
3. 1. 10. Dühül-zen.....	222
3. 1. 11. Ebe.....	222
3. 1. 12. Fellâḥ.....	223
3. 1. 13. Ḥammâr.....	223
3. 1. 14. Kâhin.....	224

3. 1. 15. Külhâncı.....	224
3. 1. 16. Me'mûr	224
3. 1. 17. Mellâh.....	225
3. 1. 18. Mi'mâr	225
3. 1. 19. Mu' allim.....	226
3. 1. 20. Muṭrib.....	226
3. 1. 21. Mühendis.....	227
3. 1. 22. Müneccim.....	227
3. 1. 23. Nakḳâş.....	227
3. 1. 24. Neccâr.....	228
3. 1. 25. Nigeh-bân, Pâs-bân.....	228
3. 1. 26. Raḳḳas.....	229
3. 1. 27. Sâhir.....	229
3. 1. 28. Sâḳî.....	229
3. 1. 29. Şarrâf, Zerger.....	231
3. 1. 30. Şâ'ir.....	231
3. 1. 31. Şâkird.....	231
3. 1. 32. Ṭabîb, Eṭibba.....	232
3. 1. 33. Tâcir.....	232
3. 1. 34. Tercümân.....	233
3. 2. ÇEŞİTLİ TOPLUMSAL SIFATLAR.....	233
3. 2. 1. 'Arûs.....	233
3. 2. 2. 'Âşık, 'Uşşâḳ	234
3. 2. 3. Bende, Kûl, Ğulâm, Çâker.....	235
3. 2. 4. Büt-perest.....	237
3. 2. 5. Dâye.....	237
3. 2. 6. Düzd.....	237

3. 2. 7. Gedâ.....	238
3. 2. 8. Hâce.....	238
3. 2. 9. Harîdâr.....	239
3. 2. 10. Kalendar.....	239
3. 2. 11. Nedîm.....	240
3. 2. 12. Raķîb.....	240
3. 2. 13. Reh-nümâ.....	241
3. 2. 14. Sayyâd.....	241
3. 2. 15. Süvâr.....	241
3. 2. 16. Şehîd.....	242
3. 2. 17. Tesbîh-hân	242
3. 2. 18. Üstâd.....	243
3. 3. SARAY VE ÇEVRESİ.....	243
3. 3. 1. Cellâd.....	243
3. 3. 2. Efendi.....	244
3. 3. 3. Hâķan.....	244
3. 3. 4. Hâķim.....	245
3. 3. 5. Hüdâvend.....	245
3. 3. 6. Hüsrev.....	246
3. 3. 7. Kâtib.....	246
3. 3. 8. Kaysar.....	246
3. 3. 9. Lala.....	246
3. 3. 10. Leşker	247
3. 3. 11. Mîr, Emîr	247
3. 3. 12. Muhtesip.....	248

3. 3. 13. Pâdişâh.....	249
3. 3. 14. Serdâr.....	249
3. 3. 15. Server	250
3. 3. 16. Sipâh	250
3. 3. 17. Sultân	251
3. 3. 18. Şâh (Şeh, Şehenşâh)	252
3. 3. 19. Şahne.....	252
3. 3. 20. Şehriyâr.....	253
3. 3. 21. Vâlî.....	253
3. 4. DİNÎ KİMLİKLER.....	253
3. 4. 1. Ârif.....	253
3. 4. 2. Derviş.....	255
3. 4. 3. Evliyâ	256
3. 4. 4. Faķîh.....	257
3. 4. 5. Ferzâne.....	257
3. 4. 6. Hâkîm.....	257
3. 4. 7. Mevlevî.....	258
3. 4. 8. Mü'ezzin.....	258
3. 4. 9. Mürît	259
3. 4. 10. Mürşid.....	259
3. 4. 11. Seyyid.....	260
3. 4. 12. Sûfî.....	260
3. 4. 13. Şeyh	261
3. 4. 14. Vâ'iz.....	262

3. 4. 15. Zâhid	262
3. 5. TARİHÎ VE EFSANEVÎ ŞAHISLAR.....	263
3. 5. 1. Dinî Şahsiyetler.....	263
3. 5. 1. 1. Peygamberler.....	263
3. 5. 1. 1. 1. Hz. Âdem.....	263
3. 5. 1. 1. 2. Hz. Dâvûd.....	264
3. 5. 1. 1. 3. Hz. Elyesâ'	265
3. 5. 1. 1. 4. Hz.Eyyûb.....	265
3. 5. 1. 1. 5. Hz. Hârun.....	266
3. 5. 1. 1. 6. Hz. Hûd.....	266
3. 5. 1. 1.7. Hz. İbrâhim.....	266
3. 5. 1. 1. 8. Hz. İdris.....	267
3. 5. 1. 1. 9. Hz. İlyas.....	268
3. 5. 1. 1. 10. Hz. 'Îsâ.....	268
3. 5. 1. 1. 11. Hz. İshâk.....	269
3. 5. 1. 1. 12. Hz. İsmâ' il.....	269
3. 5. 1. 1. 13. Hz. Lût.....	270
3. 5. 1. 1. 14. Hz. Muḥammed.....	270
3. 5. 1. 1. 15. Hz. Mûsa.....	270
3. 5. 1. 1. 16. Hz. Nûh.....	271
3. 5. 1. 1. 17. Hz. Sâlih.....	272
3. 5. 1. 1. 18. Hz. Süleymân.....	273
3. 5. 1. 1. 19. Hz. Şu' ayb.....	274
3. 5. 1. 1. 20. Hz. 'Üzeyr.....	274
3. 5. 1. 1. 21. Hz. Yahya.....	274
3. 5. 1. 1. 22. Hz. Yaḳub.....	275
3. 5. 1. 1. 23. Hz. Yûnus.....	276

3. 5. 1. 1. 24. Hz. Yûsuf.....	277
3. 5. 1. 1. 25. Hz. Zekeriyâ.....	277
3. 5. 1. 1. 26. Hz. Zülkifl.....	278
3. 5. 1. 2. Diğer Dinî Şahsiyetler.....	278
3. 5. 1. 2. 1. Aşhâb-ı Kehf.....	278
3. 5. 1. 2. 2. Aşhâb-ı Kirâm.....	279
3. 5. 1. 2. 3. ‘ Aşere-i Mübeşşere.....	280
3. 5. 1. 2. 4. Bâyezid-i Bistâmî.....	280
3. 5. 1. 2. 5. Cüneyd-i Bağdâdî.....	280
3. 5. 1. 2. 6. Dört Büyük Melek.....	281
3. 5. 1. 2. 7. Dört Halife.....	281
3. 5. 1. 2. 8. Ebû Hanîfe.....	281
3. 5. 1. 2. 9. Fâtıma.....	282
3. 5. 1. 2. 10. Hallâc-ı Mansûr.....	282
3. 5. 1. 2. 11. Hz. Hasan, Hz. Hüseyin.....	282
3. 5. 1. 2. 12. Havvâ.....	283
3. 5. 1. 2. 13. Hızır.....	283
3. 5. 1. 2. 14. İbn-i Edhem.....	284
3. 5. 1. 2. 15. İsmâ‘ il Faķîrullâh.....	285
3. 5. 1. 2. 16. Kirâmen Kâtibin.....	286
3. 5. 1. 2. 17. Loķmân.....	286
3. 5. 1. 2. 18. Mevlânâ.....	287
3. 5. 1. 2. 19. Münker-Nekir.....	287
3. 5. 1. 2. 20. Veysel Karânî.....	288
3. 5. 1. 2. 21. Züleyhâ.....	288
3. 5. 1. 2. 22. Zülkarneyn.....	289
3. 5. 2. Tarihî Kişilikler.....	290
3. 5. 2. 1. Âzer.....	290

3. 5. 2. 2. Batlâmiyus.....	290
3. 5. 2. 3. Câlîniyus.....	291
3. 5. 2. 4. Cem, Cemşîd.....	291
3. 5. 2. 5. Ebû Cehil.....	292
3. 5. 2. 6. Ebû Leheb.....	292
3. 5. 2. 7. Eflâţun.....	293
3. 5. 2. 8. Fir ^ç avun.....	293
3. 5. 2. 9. Ğusrev ü Şîrîn.....	294
3. 5. 2. 10. Lât.....	294
3. 5. 2. 11. Leylâ ve Mecnûn.....	295
3. 5. 2. 12. Nemrûd.....	296
3. 6. MEKÂNLAR.....	297
3. 6. 1. Ülke, Yer ve Şehir İsimleri.....	297
3. 6. 1. 1. ^ç Aden.....	297
3. 6. 1. 2. Erzurum.....	297
3. 6. 1. 3. Ğoten.....	297
3. 6. 1. 4. Kâf.....	298
3. 6. 1. 5. Ken ^ç ân.....	299
3. 6. 1. 6. Mekke.....	299
3. 6. 1. 7. Mısır.....	300
3. 6. 1. 8. Yemen.....	301
3. 6. 2. Kutsal Mekân Adları.....	301
3. 6. 2. 1. Kâ ^ç be, Beytullâh, Beytü'l-Ğarâm.....	301
3. 6. 2. 2. Mescid-i AĞsâ.....	302
3. 6. 2. 3. Tûr.....	303
3. 6. 3. Nehirler.....	304
3. 6. 3. 1. Ceyhûn.....	304
3. 6. 3. 2. Dicle.....	304
3. 6. 3. 3. Fırat.....	305

3. 6. 3. 4. Şat (Şattü'l- ^ç Arab).....	306
3. 7. KAVİMLER VE İRKLAR.....	306
3. 7. 1. ^ç Arap.....	306
3. 7. 2. Freng.....	306
3. 7. 3. Hind.....	306
3. 7. 4. Rûm.....	307
3. 7. 5. Rûs.....	308
3. 7. 6. Tatar.....	308
3. 7. 7. Türk.....	308
SONUÇ.....	309
KAYNAKÇA.....	315
ÖZGEÇMİŞ.....	318

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.: ‘aleyhis’selâm

a.s.m. : ‘aleyhi’s-selâtü vesselâm

C. : cilt

c.c. : Celle celâlûhu

G. : Ğazel

H.z. : Ğazreti

K. : Ğasîde

M.Ö.: Milattan önce

s.: sayfa

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

Ā, ā	A, a, Ā, ā, E, e
ā	
Ḃ	B, b
Ḅ	P, p
Ḍ	T, t
Ḍ̣	S, s
Ḍ̣̣	C, c
Ḍ̣̣̣	Ç, ç
Ḍ̣̣̣̣	H, h
Ḍ̣̣̣̣̣	H, h
Ḍ̣̣̣̣̣̣	D, d
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣	Z, z
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣	R, r
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣	Z, z
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	J, j
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	S, s
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	Ş, ş
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	Ş, ş
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	Z, z
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	T, t
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	Z, z
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	G, g
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	F, f
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	K, k
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	G, g, K, k, N, n
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	L, l
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	M, m
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	N, n
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	Ū, ū, Ū, ū, V, v
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	H, h, e
Ḍ̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣̣	İ, i, I, i, İ, i, Y, y

GİRİŞ

Osmanlı kültür ve medeniyetinin en mühim şubelerinden biri olan edebiyat üzerinde şu ana kadar pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Edebiyat, bir toplumun gelişmişliğini gösteren en ehemmiyetli sanat dallarından biridir. Bir toplumun sahip olduğu edebî eserleri incelemek, oradan elde edilen bilimsel ve kültürel bulguları tespit etmek, o medeniyeti hakkıyla anlamaya bir adım daha yaklaşmak demektir.

Genel anlamda edebiyat, hususi manasıyla Tasavvuf edebiyatı, Türk kültür ve medeniyet tarihi açısından oldukça zengin bir kaynak durumundadır. Tüm sanatçılar için olduğu gibi mutasavvıf şairler için de kâinattaki her şey eserlerinde kullanacağı bir malzeme niteliği taşımış; dolayısıyla tasavvuf şiiri, doğumdan ölüme, savaştan barışa, mescitten meyhaneye, saraydan çadıra her şeyle toplumun aynası haline gelmiştir. Tarihî seyri içerisinde Osmanlı medeniyetinin her türlü maddi ve manevi değerini terennüm eden tasavvuf şiiri, sosyal hayatın ve maddi kültürün tüm unsurlarını bünyesinde bulundurmıştır. Şairler asıl anlatmak istediklerini, insanların günlük hayatta ihtiyaç duyduğu ve kullandığı, tanıyıp bildikleri nesnelere ağaçtan, çiçekten, kalemden, hokkadan, mürekkepten, inciden, kılıçtan, çorbadan, şekerden, altından, handan, hamamdan, saraydan, camiden ve daha pek çok unsurdan istifade ederek duygu ve düşüncelerini dile getirmişlerdir.

18. asır Türk Edebiyatı, mahallîleşme cereyanının görüldüğü, dilde sadeleşmenin başladığı ve Türkçenin edebiyata hâkim olduğu bir dönemdir. Daha sade bir dille şiirler yazmak bu devirde iftihar vesilesi sayılmış, Farsça ve Arapça yerine Türkçe ve halkın anlayabileceği kelimeler tercih edilmiştir. Bu asırda, Fuzûlî, Hayâlî, Bâkî, Nef'î gibi usta şairlerin yanısıra, Osmanzâde Tâib, Nedim, Nahîfî gibi şâirler de Divan Edebiyatı'nın önemli temsilcileri olmuştur.

Bu asırda Tekke ve Tasavvuf Edebiyatı'nda da mühim şahsiyetlerin varlık gösterdiği müşahede edilmektedir. Mutasavvıf bir kişiliğe sahip, Divan

şairlerinden olan ve Hüsn ü Aşk isimli mesnevîsi ile meşhur Şeyh Galip, bu akımın en önemli temsilcisi sayılabilir. Şeyh Galip gibi meşhur olmasa da Bursalı İsmail Hakkı, Hasan Sezâ-yi Gülşenî, Süleyman Zatî, Cemaleddin Uşşâkî, Üsküdarlı Hâşim Baba gibi mutasavvıf-şairler de bu akımın önde gelen isimleri arasında zikredilebilir.

Osmanlılar kültür ve medeniyet tarihinde bazı istisnalar dışında, medrese ile tekke çevresi birbirine genellikle yakınlık kurmuş, pozitif bilimler ile İslamî ilimlerde çalışmalar yapan mutasavvıf-âlim şahsiyetler yetişmiştir. Erzurumlu İbrahim Hakkı da, 18. asrın en güçlü ve geniş tesirli âlim ve mutasavvıf şairidir. Mârifetnâme adlı ansiklopedik eserinde astronomi, coğrafya, tıp, tarih, matematik, psikoloji, tedris usulü ve tasavvuf gibi daha pek çok bilim dalı ile ilgili bilgiler vererek ne kadar ufku geniş ve engin bir kültürel derinliğe sahip olduğunu göstermiştir. Eserlerinde kullandığı lisan halka hitap ettiği ve edebiyatı halkı aydınlatmak, İslam'ı ve özelde tasavvufu anlatma maksadından dolayı muasırlarına nispetle sade olan İbrahim Hakkı, mutasavvıf kişiliğinin de etkisiyle, insanları eğitmek için birçok eser yazmıştır.

Edebiyat, bir bütün halinde toplumun kültürel değerlerine ve sosyal yapısına ayna tutmaktadır. Bu nedenle edebî eserin müellifi de toplumun kültür değerlerinin haricinde ne düşünülebilir, ne de layıkıyla anlaşılabilir. Müellif; hissiyat, tefekkür, lisan ve hayal dünyasıyla bütün olarak hem içinden çıktığı kültürün hem de sosyal yapının bir parçasıdır. Milletlerin edebiyatının, bulunduğu topluluğun yaşayış tarzını ve kültürünü eserlerinde yansıtmadığını söylemek bilime aykırıdır. Divan şiiri de o zamanın sosyal hayatıyla ilgili izler taşımaktadır. Tasavvuf şiiri de doğduğu devri yansıtabilecek güzellikte bir ayna olarak tasavvur edilebilir.

Edebiyatın; malzemesi, yapıtaşı ve hammaddesi dildir. Dil bir milletin en canlı ve dinamik kültür varlığıdır. Ortak İslam uygarlığının kullandığı kültür dilinin birleşimi olan bir dille sanat eseri telif eden tasavvuf şairi hakkında hüküm ve bilgi vermek; şiirlerinde dil malzemesiyle kurduğu engin kazanımları

gün ışığına çıkarmak ve asırlara damgasını vurmuş bir edebiyatın zevk, kültür, sanat ve estetik anlayışının geçirdiği merhaleleri tespit ve tayin etmek bakımından tahlil çalışmalarının önemi büyüktür.

Şairlerin eserlerini metotlu bir şekilde, tahlil ve tasnif etme çalışmaları Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Şeyhî Divanı'nı Tedkîk çalışması ile başlar. Ahmet Hamdi Tanpınar yazdığı bir makalede Tarlan'ın yaptığı bu çalışmanın şimdiye kadar yapılmamış bir şey olduğunu ifade ederek aynı zamanda bu geniş tahlille elde edilen bilgilerin sadece Şeyhî'ye değil, bütün eski şairlerimiz için iyi bir rehber olduğu görüşündedir (Tanpınar, 1995: 507-508).

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Prof. Dr. Haluk İpekten, Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu, Prof. Dr. Cemal Kurnaz, Prof. Dr. Harun Tolasa, Yrd. Doç. Dr. Nejat Sefercioğlu, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatcı'nın eserleri de bu meyanda yapılmış ve yayınlanmış çalışmalardandır.

Eski edebiyatı anlamak ve onun estetik kaidelerini, dil ve ifade hususiyetlerini bilmek için dilin anlamlı en küçük örgüsü olan kelimelerin çeşitli teşbih ve mecazlarla şairin elinde aldığı muhtelif, çok renkli ve çeşitli imajları belirlemek için metin tahlili, şerhi ve bazı meselelerde terkibi çalışmaları oldukça büyük önem arz etmektedir.

Eski edebiyatı anlamak ve izaha çalışmak hem geniş bir birikim hem de büyük bir emek ve fedakârlık ister. Bunun için akademisyenler divanları bütünüyle tahlil ederek yahut kısmî tahlil çalışmalarıyla bu güçlükleri azaltmaya çalışmışlardır. Bunun dışında bu sahada metin neşirleri ile edebiyat tarihi çerçevesinde yapılan çalışmaların yanında pek çok çalışma da yapılmıştır. Bütün bu sabır ve emek mahsulü çalışmalar tasavvufî şiirin dünyasını keşfetmek namına ehemmiyetli çalışmalardır.

Divanların ve edebî eserlerin bütünüyle tahlili yanında belirli kavramların bütün divan tahlillerinde yer alış şekillerinde ve kelimelerin

yüklendikleri anlamların tespiti, tayini ve tahlili noktasında semantik çalışmaların da büyük rolü vardır. Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan, “Şeyhî Divanı’ndaki Mücerret Unsurlara Semantik Bir Bakış” adlı makalesinde bu noktaya dikkat çekerek Klasik edebiyatımızın meselelerine vakıf olabilmek için Divan şiiri metinlerine anlam bilimin uyandırdığı bir dikkatle yaklaşmanın son derece önemli sonuçlar doğuracağını ve kelimelerin lügatlerde karşımıza çıkan birbirinden değişik anlamlarının yanı sıra kullanıldığı bağlam içerisinde sözlüklere girmemiş anlamsal farklılıkların edebiyatta orijinalitenin kapılarını aralayacağını ifade eder (Doğan, 2005: 22).

Edebiyat, tarihin içine gömülü bir hazine gibidir; edebî eserler, içinde buldukları tarihî şartlar içerisinde gelişip olgunlaşır. Eski edebiyatın Türk sosyal hayatı ve kültürü ile alâkasının bulunmadığı iddiası abartılı bir görüştür. Klasik edebiyatı: müesseseleri, mimariyi, iktisadî hayatı hesaba katmadan anlamak ve açıklamak imkânsızdır; dikkatli bir tetkik neticesinde Klasik şiirin, teşbihlerine kadar Türk toplumunun aynası olduğu görülür.

Şairler bilerek yahut bilmeyerek yaşadıkları devrin, içinde buldukları toplumun etkisinde kalarak, o devrin yaşayış tarzını ve inançlarını eserlerinde işlerler. “Her sanatçı, ister uyuşan, ister çatışan duygu, düşünce, hayal ve davranışlara sahip olsun, bünyesinde yaşadığı cemiyetle birtakım münasebet ve bağlar kurar.” (Banarlı, 2002: 192).

Edebî eserler meydana getirildikleri mekândan, zamandan ve sosyal hayattan bağımsız bir surette anlaşılamayacağı hakikatinden hareketle o sosyal ve kültürel çevre, şairin kişiliği ve mesleği ile ilgili izler taşıyacaktır. Her eseri kendi çağının hususiyetleri içerisinde ele almak gerektiği, insanımızın değişmeyen ya da hâlâ devam etmekte olan âdetlerini, zihniyetini ve topyekün kültürünü, Türk milletinin tarihte maddî kültüre olan katkılarının neler olduğunu, nasıl bir sosyal hayata sahip olduğunu tespit etmek gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle böyle bir konuyu araştırmak ve edebiyatın, bazı çevrelerin iddia ettiği kadar soyut, cemiyet hayatından uzak ve kopuk olmadığını ispata

çalışan ve bu sahada oldukça büyük mesafeler katan eserlere 18. asır şairlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın bakış açısını gösterebilmek ve ileride bu çalışmaları değerlendirerek eski edebiyatta maddî kültür ve sosyal hayat konuları ile alakadar olanlara bir nebze de olsa katkıda bulunmak gayesiyle bu konuyu ele almış bulunuyoruz.

Biz de bu bağlamda, Osmanlı medeniyet ve kültür havzasını daha iyi anlama ve ortaya koyma adına Tasavvuf edebiyatının 18. asırda önemli mümessillerinden biri olarak gördüğümüz Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Hayat konusunu kendimize çalışma alanı olarak seçtik.

Böyle bir çalışma sahası için özellikle Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın seçilmesinin iki önemli sebebi vardır: Birincisi, Osmanlı kültür ve medeniyetinin edebî eserlere ve özellikle de şiire yansımaları bir mutasavvıf şairin şiirleri ile ne ölçüde yansıdığını tespit etmektir. İkincisi ise hayatının büyük bir bölümünü Hasankale, Erzurum ve Tillo'da, yani Osmanlı Devleti'nin merkezinden uzakta, taşrada geçiren bir şair ve mütefekkirin gözüyle konuyu irdelemektir.

Çalışmamızı iki temel konu çerçevesinde şekillendirdik. Birincisi, maddi kültür; ikinci temel konumuz ise sosyal hayat unsurları olarak tespit edilmiştir. Böylelikle bu iki ana konu açıklanmaya çalışılmıştır. İlk olarak Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde maddi kültür unsurları incelenmiş, sonrasında sosyal hayat unsurları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Elinizdeki bu çalışma üç bölümden müteşekkildir:

1. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Hayatı, İlmî ve Edebî Şahsiyeti, Eserleri.
2. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Şiirlerinde Maddi Kültür.
3. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Şiirlerinde Sosyal Hayat.

Çalışmamızın birinci bölümünde çalışma sahamızla doğrudan ilgili olmasa da istifade edilebilir düşüncesiyle şairin hayatı, ilmî, edebî şahsiyeti ve eserleri ile ilgili kısaca bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünü teşkil eden maddî kültür bölümü, inşaî unsurlar ve imalat ile ilgili unsurlar şeklinde sınıflandırılmıştır.

İnşaatla ilgili unsurlar: mesken olarak kullanılanlar, dinî yapılar, korunma ile ilgili inşaî unsurlar, topluluk hayatından doğan inşaata dayalı unsurlar, iş ve ticaret hayatıyla ilgili olanlar, eğlence hayatı ile ilgili olanlar, eğitim ve kültür hayatı ile ilgili olanlar, diğer inşaî unsurlar şeklinde taksim edilmeye çalışılmıştır.

İmalatla ilgili unsurlar da; yenilen içilen maddeler, giyeceklerle ilgili maddî unsurlar, ev eşyası ve âlet edevat olarak kullanılanlar, musiki ile ilgili olanlar, savaş âlet ve malzemeleri, ulaşım ile ilgili unsurlar, tıbbî alet ve malzemelerle ilgili olanlar, kıymetli taşlar ve madenler, yazı ile ilgili kavramlar şeklinde bölümlere ayrılmıştır.

Böylece şairin şu ana kadar ulaşılabilen ve neşredilen tüm şiirlerinde kullanılan her türlü maddî kültür unsurunu tespit etmeye çalıştık.

Araştırma konularımızdan biri olan maddi kültür konusunda Nahid Aybet'in, "Fuzulî Divanı'nda Maddi Kültür", Bünyamin Çağlayan'ın "Yahya Bey Divanında Maddi Kültür Unsurları" ve Tuğba Güngör'ün "Nef'î'nin Türkçe Divanında Maddi Kültür Unsurları" adlı çalışmaları bizim için yol gösterici olmuştur.

Çalışmamızın son ve üçüncü bölümünde ise sosyal hayat unsurlarına yer verilmiştir. Bu bölümde o dönemde var olup Şair'imizin şiirlerinde kullandığı meslekler, çeşitli toplumsal sıfatlar, saray ve çevresinde teşekkül eden sosyal

yapı, dinî kimlikler, eserlerinde yer verdiği tarihî ve efsanevî şahsiyetler ve mekân adları, kavim ve ırk adları şeklinde sınıflandırılmıştır.

Bu hususta örnek alacağımız çalışmalar arasında tasnif açısından bir usul ve yöntem birliği olmadığını gördük. Örneğin maddi kültür konusunda yapılan çalışmalardan bazısı, mesela hayvanlara ve bitkilere de yer vermişken ekseriyetinin bunları maddi kültür ögesi olarak değerlendirmedini gördük. Biz de bu konuda yapılan çalışmalarda izlenen sınıflandırmaya genel anlamda uygun hareket ederek madde tasnifatı yaptık. Ayrıca gerek yapılan birçok tahlil çalışmasından, gerekse incelediğimiz şiirlerde karşılaştığımız yeni unsurları da dikkate alarak nihaî bir şablon oluşturduk.

Bu bölümler işlenirken şu ana kadar maddi kültür unsurları ve sosyal hayat ile ilgili yapılmış olan çalışmalar rehberliğinde tespit ettiğimiz unsurları çeşitli kaynaklardan araştırdık ve açıklamalar yaptık.

Maddeleri işlerken kullanılan kelimelerin çeşitli kaynaklardaki anlamları, şiirlerde hangi anlamlarda kullanıldığı, kaç defa ve hangi beyitlerde kullanıldığını açıklamanın faydalı olacağı mülahazasıyla kaynak gösterilerek verilmiştir.

Maddeleri izah ederken yakın anlama gelen kelimeleri bir maddede toplayarak izahatta bulunmaya çalıştık. Böylelikle teferruata girmekten kaçındık.

Çalışmamızda evvela tespit ettiğimiz ana başlıklar doğrultusunda Şair'in şiirlerini dikkatlice tarayarak unsurların tespitini ve konularına göre alt başlıklarına ayırarak tasnif etmeye çalıştık. Tezimizde yer alan unsurları isimlendirirken ilgili kelimelerin, genellikle şairin şiirlerindeki kullanımlarını esas aldık.

Bu açıklamalardan sonra şairin söz konusu maddeyi şiirlerinde kaç defa kullandığına dair istatistiksel bilgiler verdik. Sonra da ilgili örnek beyitlere yer verdik. Burada ilgili her beyite yer vermemiz, teknik bakımdan mümkün olmadığı düşüncesiyle sadece şairin kelimeyi farklı anlamlarda kullandığı beyitlere yer vererek tekrara düşmekten kaçındık. Dolayısıyla her maddeyi izah ederken beyit sayısı olarak en fazla üç veya dört beyite yer verilmiştir. Bu beyitlerde geçen ilgili unsurun hangi anlamda kullanıldığı, söz sanatı içerisinde kullanılmış ise bunun kısaca bilgisi verilmeye çalışıldı.

Şiirlerde geçen unsurları tespit ederken bir metin şerhi yapmayı düşünmedik; fakat gerekli gördüğümüz kısımlarda kısa açıklamalara yer vermeye çalıştık. Metni yazarken temel ilgiyi tespit etmeye ve belirtmeye özen gösterdik.

Maddeleri hangi şiir ve beyitten aldıysak beyit numarasını verdik, bunu yaparken bazı kısaltmalar kullandık ve bunları kısaltmalar bölümünde gösterdik. Örneğin şiirlerinde yer alan üçüncü kasidenin beşinci beytini: “(K 3/5)” şeklinde ifade ettik.

Her bir bölümde, o bölümle ilgili maddeler tek, tek alfabetik sıraya göre sıralanmış, bu maddelerle ilgili bilgi verildikten sonra maddenin yer aldığı beyitlerden örnekler verilerek bunların kısa açıklamaları yapılmıştır. Tespit ettiğimiz maddeler içerisinde farklı kelimeler ile kullanılıp aynı anlama gelen veya küçük kullanım ve anlam farkları olan kelimeleri tek bir maddede izah ederek anlatmaya çalıştık.

Yukarıda çizilen yol haritası eşliğinde Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hayal, his ve fikir dünyasında maddi kültür ve toplumsal hayat unsurlarının ne anlam taşıdığını ve ondan hareketle, Tasavvuf edebiyatı şiirinin gerek maddi kültür hayatı, gerekse sosyal hayatın yansımaları açısından gerçek hayat ile ne kadar iç içe kaynaşmış bir medeniyet ve sanat âlemi olduğunu ortaya koymayı hedefledik.

Bu çalışmada kaynak eser olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2013 yılında basılan, M. Kayahan ÖZGÜL'ün hazırlamış olduğu, aynı zamanda şu ana kadar neşredilen Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın tüm şiirlerinin toplandığı Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı adlı eseri kullanılmıştır.

Bu kitap şairin “Divan-ı İlahiyât” adlı divanı yanında şairin tüm basılan kitaplarında yer alan şiirlerini de kapsamaktadır.

Şairin eserlerinde eğitim-öğretime dair unsurları, Şükran Fazlıoğlu'nun, “Ta'lim ile İrşâd Arasında Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı” adlı makalesinde yer aldığından bu konu ile ilgili tekrar bir inceleme yapılmamıştır.

Ayrıca şairin eserlerinde Hz. Muhammed (a.s.m.) ile ilgili Kenan Erdoğan'ın, “Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahdumkulu Divanlarında Hz. Peygamber” makalesi bu konuyu irdelediğinden bu konuda da detaya inilmemiştir.

Tetkikinize takdim edilen elinizdeki bu çalışmanın her bilimsel çalışmada olduğu gibi bazı eksik ve kusurlarının olması kaçınılmazdır. Bu konu, Türk edebiyatı sahasında yeni yeni tez konusu olmuş bir alandır. Dolayısıyla özellikle sınıflandırma hususunda herkesin üzerinde anlaştığı bir şablon olmadığından böyle bir noksanliğin elinizdeki bu mütevazı çalışmada da karşımıza çıkabileceği muhakkak olduğundan nazar-ı müsamaha ile bakılması temennimizdir.

Çalışmamız sonunda elde ettiğimiz verileri sonuç bölümünde değerlendirdik. Çalışmamız boyunca başvuru kitaplarının dışına çıkarak araştırmamızla ilgili ulaşabildiğimiz hemen hemen her kaynaktan istifade ederek çalışmamızı tamamlamaya çalıştık.

1. BÖLÜM

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN HAYATI, İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ

1. 1. HAYATI

(Erzurum-Hasankale 1703 – Siirt-Tillo 1780)

Erzurumlu İbrahim Hakkı, 18. asırda yaşamış, âlim, mutasavvıf, şair ve bilge bir şahsiyettir. 18 Mayıs 1703'te Erzurum'un Hasankale ilçesinde dünyaya gelmiştir (Çelebioğlu, 1998: 1).

İbrahim Hakkı'nın babası, herkesin “Derviş Efendi ” diye tanıdığı Osman Hüsnü Efendi'dir ve meşhur âlim Molla Bekir'in oğludur. Molla Bekir'in köklerinin, Bağdat'ta ilmî ve dinî bilgisiyle takdir görmüş; saray imameti de dâhil olmak üzere, asırlarca pek çok yere hizmeti geçmiş bir aileden geldiği tahmin edilmektedir. Annesi Hasankale'nin Kındığı Köyü'nden Şeyhoğlu diye tanınan Dede Mahmut'un kızı Şerife Hanife Hatun'dur. Şerife Hanife Hatun'un soyunun Hz. Peygamber'e kadar ulaşmakta olduğu rivayet edilir (Özgül, 2013: 13).

Babası Derviş Osman Efendi, 30 yıla yakın eğitim almış bir kişidir. İbrahim Hakkı, ondan bahsederken, babasının manevi bir huzur aradığını, kendisinin doğumuyla birlikte feraha kavuştuğunu fakat bu arayışının tam olarak geçmediğini, bunun üzerine kendine bir mürşit bulmak için Hasankale'den Erzurum'a giderek burada mutasavvıf ve bilginlerle tanıştığını anlatır (Çağrı, 2000: 305).

İbrahim Hakkı, yedi yaşına geldiğinde annesini kaybeder. Bunun üzerine babası Derviş Osman Efendi, onu amcalarının yanına bırakarak, Siirt'in Tillo ilçesinde bulunan Şeyh İsmail Fakirullah'ın yanına gider. İbrahim Hakkı, 9 yaşına gelince amcası Ali Çelebi onu babasının yanına, Tillo'ya götürür. İsmail Fakirullah'ın yanında 9 yaşında ilim tahsiline

başlayan İbrahim Hakkı, babasının ölümüne kadar Tillo'da güzel günler geçirir (Demir, 2004: 28).

Babası öldüğünde henüz on yedi yaşında olan İbrahim Hakkı, Erzurum'a geri dönerek amcası Molla Muhammed'in evine yerleşir. Erzurum müftüsü Hâzık Mehmet Efendi'den Arapça ve Farsça dersler alır. Erzurum'da sekiz yıllık tahsil hayatı sonrasında İsmail Fakirullah'ın ziyaret etmek için tekrar Tillo'ya gider. Burada tasavvufî bir hayat sürdüren İbrahim Hakkı, İsmail Fakirullah'ın vefatı üzerine tekrar Erzurum'a döner (Çağrııcı, 2000: 305).

Otuz üç yaşında iken Firdevs Hanım ile ilk evliliğini yapar. İsmail Fehim ve Ahmed Naimî adlı iki oğlu dünyaya gelir. 1738 yılında Yukarı Habib Efendi Camii İmam Hatipliğini yaparken ilk hac görevini ifa eder. 1742 yılında ikinci evliliğini Fatma Hanım ile yapar. Üçüncü evliliğini Belkıs Hanım ile yapan İbrahim Hakkı'nın, bu evlilikten Gülsün adında bir kızı ve Mehmed Şakir adında bir oğlu olur. Dördüncü evliliğini ise Züleyha Hanım ile yapar ve bu evlilikten de Osman ve Nedim adlı çocukları dünyaya gelir (Çelebioğlu, 1998: 4).

İbrahim Hakkı, 1747'de, I. Mahmut zamanında, çeşitli ziyaretler ve önemli eserleri inceleyip tetkikler yapmak için İstanbul'a gitmiştir. Sultan I. Mahmut ile de görüşmüş, İsmail Fakirullah'ın vekili olduğu için bizzat sultan tarafından, saray kütüphanesinden faydalanmasına izin verilmiştir. İstanbul'a ikinci gidişi ise, sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın beylik hesaplarını gözden geçirmek için çağırdığı Gümrükçü Derviş Efendi namıyla bilinen Muhammed Sun'ullah Ağa ile gerçekleşmiştir. İbrahim Hakkı'nın eserlerinin kaynağı, İstanbul'da incelediği ve faydalandığı eserlerdir, denilebilir.

İbrahim Hakkı, 1753 yılında İstanbul'dan ayrılır. Bu ziyaretin ardından kendisine Erzurum'daki Abdurrahman Gazi vakfının zâviyedarlığı vazifesi tevdi edilmiştir. Bir yıl sonra küçük çaplı telif eserler vermeye başlar. Asıl büyük eserlerini ise İstanbul'a yaptığı ikinci seyahatinden sonra yazmaya başladığı görülür. Nitekim ikinci seyahati dönüşünde Hasankale'ye çekilerek "Mârifet-nâme" adlı eserini telif eder (Diclehan, 1980: 15-16).

İbrahim Hakkı, 1762 yılında Erzurum'daki evini ve eşyasını oğlu İsmail Fehim'e, Hasankale'deki evi ile Erzurum Gez Mahallesi'nde bir bostan tarlasının yarısını altı yaşındaki oğlu Mehmed Şakir'e bağışlar. Bir yıl sonra üçüncü kez Tillo'ya gider. İsmail Fakirullah'ın ölümünden sonra oğulları Hamza Ganiyullah ve Mustafa Fâni onun yerini almışlardır. İbrahim Hakkı'nın gelmesini memnuniyetle karşılayan şeyhin çocukları onu, Fakirullah'ın torunu Fatma Azîze ile evlendirirler. 1763 yılında ise Erzurum'daki eşi Züleyha Hanım ile hocası Mehmed Hâzık Efendi'nin ölüm üzüntüsünü yaşar (Çelebioğlu, 1998: 6).

İbrahim Hakkı, ikinci hac ziyaretini kayın biraderi Mustafa Fâni ile birlikte yapmaya karar verir. O, bu yolculuk esnasında çeşitli ilim merkezlerinde özellikle Halep, Şam, Mekke, Medine ve Kudüs gibi tarihi şehirlerde ünlü âlimlerle görüşüp birçok mevzuda ilmî müzakereler yapmıştır (Diclehan, 1980: 17).

İbrahim Hakkı, hac dönüşünde kendisini doğrudan Erzurum'a götürmek için, eşi Firdevs Hanım tarafından gönderilen oğlu İsmail Fehim ile Halep'te karşılaşır. Birlikte Tillo'ya giderler. Yol emniyeti olmadığından bir yıl orada kalırlar. Aynı yıl İbrahim Hakkı, Fatma Hanım'dan Hanife isminde bir kız çocuğu sahibi olur.

1766 yılında Firdevs Hanım'dan olma oğlu Ahmet Naimî'yi kaybetmesi üzerine oğlu İsmail Fehim'i annesinin yanına geri gönderir. Bir müddet sonra kendisi de Erzurum'a döner. Bir yıl sonra yaptığı üçüncü ve son hac yolculuğu dönüşünde Firdevs Hanım'ın ölüm haberiyle sarsılır. Bunun üzerine Hasankale'deki ailesi Belkıs Hanım ve oğlu Muhammed Şakir'in yanlarında kalmaya başlar. Burada iki üç yıl kaldıktan sonra 1771 yılında oğlu İsmail Fehim ile birlikte dördüncü ve son kez Tillo'ya gitmek üzere Erzurum'dan ayrılırlar. Artık çok sevdiği Tillo'da son yıllarını geçirecektir. Son yıllarında Fatma Azîze Hanım'dan Şemsâ Ayişe isminde bir kızı olur. İbrahim Hakkı'nın ölümünden sonra bu kızı da genç yaşta vefat etmiştir (Çelebioğlu, 1998: 7-8).

İbrahim Hakkı, 1775 baharında rahatsızlanır. Altı yedi ay sonra ayağa kalksa da bir ay sonra tekrar yatağa düşer. Bir müddet sonra sağlığı tekrar normale döner. Ne var ki 1778 yılında Tillo'daki eşi Fatıma Azîze Hanım vefat eder. Eşinin ölümü İbrahim Hakkı'yı son derece üzmüştür. İbrahim Hakkı, 22 Haziran 1780 tarihinde Tillo'da vefat eder (Altıntaş, 1981: 29).

Hicri tarih olarak Âmil Çelebioğlu 19 Cemaziyelahir 1194'ü vermektedir. Ayrıca mezar yerinin tespitine dair şu bilgileri vermektedir. İbrahim Hakkı, vefatından iki yıl önce yazdığı vasiyetnamesinde: "Eğer şeyhimin köyünde ölürsem onun kubbesi altına beni gömmeyiniz. Onun ayak tarafı evlâdı için kalan bölümdür. Beni babam Osman Efendi'nin kabrinin arkasındaki sahraya defnedin." demiş olmasına rağmen şeyhin oğlu Mustafa Fânî Efendi, İbrahim Hakkı'yı çok sevdiği şeyhinden ayırmamak için teberrüken babasının yani İsmail Fakirullah'ın türbesine defnedilmesine müsaade etmiştir.

İbrahim Hakkı'nın oğullarından İsmail Fehim babasının ölümü ardından önce Mısır'a sonra da Hindistan'a gider ve 1783'te orada vefat

eder. Yusuf Nedim adındaki oğlu 1797 yılında, Şakir Muhammed ise 1798 yılında vefat eder (Çelebioğlu, 1998: 8).

1. 2. İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

İbrahim Hakkı'nın yaşadığı 18. asır, eğitim, bilim ve kültürde büyük değişmelerin yaşandığı, yeni icatların ortaya çıktığı bir dönemdir. Böyle bir dönemde İbrahim Hakkı, sınırlı imkânlarla rağmen kendini geliştirebilmiş, keşif ve icatlardan haberdar olarak çağdaş bir anlayışla eserler meydana getirmiş nadide bir insandır (Diclehan, 1980: 18).

Dünyada böylesi gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadî olarak çökmeye başladığı bir dönem yaşanmaktadır. İşte İbrahim Hakkı böyle bir dönemde büyük bir bilim adamı ve mutasavvıf olarak ortaya çıkmıştır. O aynı zamanda kitleleri etkileyen büyük bir şair ve mütefekkindir (Karahan, 2005: 265-266).

Erzurumlu İbrahim Hakkı, ilim ve tasavvuf zevkini, ilk defa babasından aldığı gibi, ilk tahsilini de babasından almıştır. İbrahim Hakkı, sarf, nahiv, tefsir, hadis, akâid ve fıkıh gibi dinî ilimleri genç yaşta babasından ders almıştır. Derviş Osman Efendi, okumayı, ilim ile iştigal etmeyi sevmekle beraber, bilhassa tasavvufî eserler okumaya meraklı bir zât idi. İbrahim Hakkı'nın büyük bir ilim ve tasavvuf erbabı olarak tarihe geçmesinde, babasından aldığı bu terbiye oldukça tesirli olmuştur (Çelebioğlu, 1998: 8-9).

İbrahim Hakkı'nın babasından sonra şahsiyetinin teşekkülünde asıl büyük tesiri, babası gibi kendisinin de şeyhi olan İsmail Fakirullah göstermiştir. Bazı şiirlerinde şeyhine izafeten “Fakirî” mahlasını kullanan, mührüne bile şeyhinin adını kazdıran, yer yer şiirlerinde ve

nesirlerinde, ondan ve menakıbından bahseden İbrahim Hakkı, şeyhi İsmail Fakirullah'a daha çocuk yaşlarda bağlanmış, samimi bir sevgi, hayranlık ve teslimiyetle ona intisap etmiştir.

Şeyhini ilk gördüğünde: “Yüzü, babamın yüzünden bana daha tanış geldi.” ifadesini kullanan İbrahim Hakkı, bu tesirle ömrünün on beş yılını, özellikle son demlerini Tillo’da geçirmiş ve şeyhinin torunuyla da evlenmiştir. İşte bu sebepten dolayı İbrahim Hakkı, küçük yaşlardan itibaren tasavvufu bilerek yaşadığı için ilahi aşkı bir hayat tarzı haline getirmiş, bunun için de ahlâkı aşk ve sevgi üzerine kurmayı manevi bir zenginlik olarak görmüştür (Yıldız, 1980: 137-138).

İbrahim Hakkı, dinî ilimlerde kendini yetiştirmiş, sanatçı ve şair şahsiyeti divanı ile zirveye çıkmıştır. Onun tıp, astronomi, matematik, fizik, psikoloji gibi müspet ilimlerde geniş bir vukufiyetinin olduğunu görmekteyiz. Bir başka yönü ise derviş, mütefekkir ve mürşit gibi vasıfları da şahsiyetinde birleştirebilmiş olmasıdır. Çok yönlü bir bilim adamı olmasından dolayı onu tabib, astronom, psikolog ve sosyolog olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır (Bingöl, 1993: 15).

İbrahim Hakkı’nın o günün şartları içerisinde tüm bu bilim dallarını tam olarak kimlerden ve nasıl tahsil ettiği ile ilgili yapılacak bir çalışma, Şair’imizi daha iyi anlama ve tanıtmaya adına çok önemli bir katkı olacaktır; zira bu konuya dair yeterince bilgiye şu an için sahip değiliz.

İbrahim Hakkı, pozitif bilimler ile dinî bilimleri birbirinin tamamlayıcısı olarak ele alır ve her ilmin kendine has bir metodu olması gerektiğine inanır. Ona göre bilginin en yüksek derecesi Allah’ı bilmektir. Bu bilgiye ulaşmak için ise nefis ve nefsin taşıyıcısı olan bedeni tanımak gerekir. Bu sebeple İbrahim Hakkı, anatomi, astronomi,

matematik ilmini gerekli öncelik olarak görür. Bundan dolayı “Mârifet-nâme” adlı eserinde fizik ve fizik ötesi konuları bir arada ele alır. Aritmetik, geometri, trigonometri, astronomi, fizyoloji, din psikolojisi, ahlâk, tasavvuf, kelim, eğitim gibi konuların bir arada verilmiş olması, onun çok yönlü bir düşünür olduğunu göstermektedir (Yüksel, 1993: 15).

İbrahim Hakkı, Türkçe, Arapça ve Farsçaya lâıykıyla hâkim olmuştur. Bu üç dilde şiirler yazarak bu dillerdeki rüşünü ispatlamış, fevkalade bir kabiliyettir. Gerek nazımda gerek nesirde, dil ve üslup bakımından olduğu kadar, Türkçeyi kullanma açısından da oldukça başarılıdır. Çok yönlü ve renkli şahsiyetini üslubunda da görmek mümkündür. İbrahim Hakkı'nın nesrinin ve Türkçesinin, nazmından daha güçlü olduğu ifade edilmektedir (Çelebioğlu, 1998: 23).

Mârifet-nâme, içerdiği dinî, tasavvufî, felsefî, ilmî, fennî ve beşerî (sosyolojik, psikolojik) mevzular sebebiyle Mevlânâ'nın Mesnevi'si ile de kıyaslanmış, Türk halkının geleneksel İslâm anlayışında etkili olmuş tasavvufî eserler arasında yerini almıştır. Mârifet-nâme, Müslüman-Türk halkının İslâmî anlayışının oluşmasında rol oynayan temel eserler arasında gösterilmiştir (Arpaguş, 2001: 44-45).

Bekir Topaloğlu, İbrahim Hakkı'nın astronomi ve hikmet sahasındaki yüksek birikiminin bir değerlendirmesini yaptığı araştırmasında, onun son devrin önemli İslâm âlimlerinden biri olduğunu, hem eski, hem de yeni hikmet (felsefe) ve hey'et (astronomi) ilminin en hassas noktalarına kadar bu ilimlere vakıf olduğunu belirttikten sonra, Aristoteles (M.Ö. 384–322) hikmetiyle Batlamyus (M.S. 85–165) hey'etinin gerçek olmayan taraflarını görerek yeni astronomi ilmine göre bilimsel açıdan onları çürüttüğünü isabetle ifade eder (Topaloğlu, 1996: 312).

Her sahada bilgi sahibi olan İbrahim Hakkı, âlemin yaratılışından, astronomiden, matematikten, geometriden, yeryüzündeki ilahi faaliyetlerden, enlem ve boylamlardan, psikolojiden, insanî ilişkilerden de bahsetmiştir. Bununla birlikte, ilmin, Allah'ı bilmek için bir vasıta olduğunu belirtmiştir.

Edebî yönü diğer yönlerinden; nazmı nesrinden sonra gelen İbrahim Hakkı, şiiri halkı irşat vasıtası olarak değerlendirmiş, daha çok Türkçe kaleme aldığı eserlerinde halkın anlayabileceği bir dil ve üslup kullanmıştır. Sade bir Türkçeyle yazdığı şiirlerinin yanında, Arapça ve Farsça şiirlerinin de bulunması, İbnü'l-Arabî'den, Gazali'den, Aksemseddin'den, Cüneyd-i Bağdâdî'den, Zeynelâbidin'den, Hâfız'dan, Attar'dan, Molla Câmî'den, Nizâmî'den, Hüsrev'den alıntılar yapması onun, doğu kültürüne ve dillerine olan hâkimiyetini göstermesi bakımından da önemlidir.

İbrahim Hakkı, eserlerinde tasavvuftan, sufilerin hâllerinden, ilâhî aşktan, gönül paklığından sıkça bahsetmesi ve hayatı ile ilgili edindiğimiz bilgiler, onun bu konularda derin bilgi sahibi bir mutasavvıf olduğunu göstermektedir.

İbrahim Hakkı'da özellikle şiirlerinde görülen sadelik, onun aruz veznine tam hâkimiyetine, eserlerinde divan ve tasavvuf kültürünün tezahürüne mani olmamıştır (Okay, 1990: 101).

Yunus Emre, Nesîmî, Eşrefoğlu Rûmî, Aziz Mahmut Hüdâyî ve Niyâzî-i Mısrî'den beri süren kültür, sanat ve inanç geleneğinin, yaşadığı yüzyıldaki temsilcisi olarak görülen müellif, çağdaşları ile kıyaslanarak, kendisinden sonraki devirleri de etkileyen en önemli şahsiyetlerden biri olarak ilim dünyasında kabul görmüştür (Karahan, 1980: 213).

Tasavvufî ve öğretici şiirin yanında ansiklopedik bilgi, bilimsel görüş ve çok eser verme yönlerinden de üstünlüğü, onu devrinin İslâm kültüründe ve halk tabakalarını aydınlatmada en güçlü ve tesirli temsilcisi yapmıştır.

Birçok mutasavvıf şaire nazaran sağlam bir nazım tekniğine sahip olan İbrahim Hakkı, aruz veznini kullanmada da başarılıdır. Genellikle divan sairlerinin sıkça kullandığı kalıpları o da muvaffakiyetle kullanmıştır (Külekçi, 2002: 30).

Sadece Anadolu’da değil, bütün Türk dünyasında tanınan, eserleri okunan İbrahim Hakkı’nın şiirleri didaktik ve hakîmâne bir tarzdadır. Hem şiirleri hem de nesri, halka seslenir, onlarla sohbet eder gibi samimi bir üslupla yazılmıştır.

Eserlerini yazarken birçok klasik kaynaktan istifade eden müellif, başka şairlerden de iktibaslar yapmış, hatta onların tesirinde de kalmıştır. Şiire zaman zaman ilmî eserlerinde de yer vermiştir. Mârifetnâme’de ele aldığı bazı konuları nazma çekerken eserinin daha rahat okunup anlaşılması için şiiri bir araç olarak kullanmıştır. Hatta manzum kitapların ezberlenmesinin daha kolay olduğunu bazı eserlerinde bildirmiştir (Özgül, 2013: 515).

İbrahim Hakkı’nın nazma ehemmiyet verdiğini ve şiirin tesirini çok iyi bildiğini, klasik medrese terbiye usulüne dair Tertîb’ü-l Ulûm adlı ilmî eserini manzum olarak yazmasından da anlıyoruz.

Abdûlbâki Gölpınarlı Mârifetnâme ile ilgili bilgiler verirken, eserin eski mensur eserler gibi ağıdalı bir dille ve uzun cümlelerle yazılmadığını, secili fakat kısa cümlelerle yazıldığını belirtmiştir (Gölpınarlı, 507).

Zaman, zaman büyük şairlerin şiirlerinden alıntılar yaparak güldesteler, antolojiler hazırlayan müellifi en çok etkileyen kişi Yunus Emre'dir; denilebilir.

İskender Pala bir yazısında İbrahim Hakkı ile Nâbî'yi kıyaslamış, her ikisinin de aynı coğrafyanın insanları olduğunu ve Osmanlı toplumunu nesiller boyu etkilediklerini söylemiştir. Yazar, Nabi'nin sonsuz hayal dünyası ve fikir birikimini, İbrahim Hakkı'nın geniş kültür ve tecrübesinin karşıladığını belirterek, Nabi'nin, şiirleriyle halkın seviyesine indiğini, İbrahim Hakkı'nın da halk eğitimi için ulvî ilimlere yöneldiğini belirtmiştir. İbrahim Hakkı'nın şiirini fikirleri için kullandığını belirtip, nesrini övmüştür (Pala, 1990: 1-16).

Dinî-tasavvufî bilgilerini manzum olarak sunan müellif, hemen hemen her sahada ve türde eser verebilecek birikim ve vukufiyete sahip, çağının üstünde bir bilgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Zekâsı ile birçok insanı kendisine hayran bırakan İbrahim Hakkı, Müslüman-Türk halkına din ve ahlâk konularında meşale olmuş, Türk ilim ve fikir hayatının yetiştirdiği ender şahsiyetlerden de biri olmayı başarmıştır.

İbrahim Hakkı eserlerinde: yer, yer yaşadığı cemiyete seslenmiştir. Bu tarz, eserlerinin genel karakterini teşkil etmektedir. Tasavvufa ait tahlillerin bu maksatla kaleme alındığı görülür. Günümüz anlayışına uygun gerçek bir sosyolog görüşüyle topluma seslenerek toplumun dine ve ahlâka dayalı düzeni ile ilgilenmiştir (Göker, 1978: 98).

İbrahim Hakkı aynı zamanda bir psikologdur. İnsanın vücut yapısı, dış görünüşü, rengi, şekli, sesi ve diğer organları vasıtasıyla, ahlakî durum ve karakterini tayin eden ilm-i kıyafet ile de ilgilenmiş ve Kıyafetname adlı eserini yazmış, bu ilme Marifet-name'sinde de yer vermiştir.

İbrahim Hakkı bir astronom ve kozmoğrafyacısıdır. Gökten, aydan, Güneş'ten, yıldızdan, gök cisimlerinden, şimşekten, yıldırımından, yağmurdan ve meteorolojik hadiselerden bahseder.

İbrahim Hakkı, aynı zamanda tıp, matematik, geometri, kimya, biyoloji, hendese gibi ilimlerde de otoritedir. Özellikle Tillo'da şeyhine yapmış olduğu türbe İbrahim Hakkı'nın fen ilimlerindeki derinliğinin en açık göstergesidir. Tillo'nun 3 km. doğusunda bulunan al'at-ül 'Üstâd adındaki tepeden yaptığı hesaplamalarla güneş ışınlarının 21 Mart ve 23 Eylül tarihlerinde yılda iki defa Fakirullah hazretlerinin türbesindeki kuleye vurmasını sağlamış, kuledeki prizma ve aynalara çarpan güneşin ilk ışıkları, şeyhin kabrinin başucuna düşmesi ile türbe birkaç dakika aydınlanmıştır.

İbrahim Hakkı, algıladığı her maddî ve manevî hadiseyi ilim konusu yapan filozof zihniyetli bir zattır. Eserlerinde gözlem ve belgeye dayalı olmayan bir bilgi bulmak mümkün değildir. Bu bilgiler aynı zamanda ansiklopedik bir düzende, sistematik bir şekilde ve röntgen şeffaflığı içinde gözler önüne serilmektedir (Göker, 1978: 97).

İbrahim Hakkı, küçük yaşlardan itibaren tasavvufu bilerek yaşadığı için Allah sevgisini içselleştirebilmiş; bunun için de ahlâkı sevgi üzerine kurmayı manevi bir zenginlik olarak görmüştür (Yıldız, 1980: 137).

İbrahim Hakkı aynı zamanda bir musikişinastır.

“Musiki hikmete dâir fendir

Bilene, bilmeyene rûşendir”

beytiyle musikiye verdiği önemi ifade etmiştir. İsmail Hakkı'ya göre müzik, feleklerin hareketleri esnasında çıkardıkları ses ve nağmelerdir (Irmak, 1974: 14).

Yaşadığı müddetçe en büyük gayesi, maksadı, hedefi; Allah'ın (c.c.) ve Hz. Peygamber'in (a.s.m) emir ve yasaklarına bağlılık ve onların gösterdiği yolda yürümek ve uyulacak tek yolun; din, ahlâk ve insanlıktan ibaret olduğunu, kurtuluşun ve saadetin ancak bu yolla mümkün olabileceğini, fertlerin ve toplumun zihinlerine yerleştirmek, aynı zamanda bilmeyenlere öğretmek ve bu konularda eserler yazmak olmuştur. Hem yaşam tarzı hem de yazdığı eserleri ve irşatlarıyla bu düşüncelerini ortaya koyduğu görülmektedir (Göker, 1978: 96).

Son söz olarak diyebiliriz ki: İbrahim Hakkı, aklî ilimlerle kuşaktan kuşağa aktarılan ilimleri birleştirmiş, pozitif bilimler ile dinî ilimleri birlikte ele almış ve bunu gerektiğinde sanata, şiire yansıtarak bu ilimle, sanatla ve edebiyatla ömrü boyunca meşgul olmuş, ilim ile mârifetullahı ulaşma çabası içerisinde olmuştur. Onun için; ilahî aşka vasıl olmuş çok yönlü bir âlim ve şairdir, diyebiliriz.

1. 2. ESERLERİ

Oldukça velûd bir müellif olan Erzurumlu İbrahim Hakkı, muhtelif konularda manzum ve mensur irili ufaklı pek çok eser yazmıştır. Eserlerini telif, tercüme, nazîre, iktibas gibi edebî yollarla meydana getirmiştir. Ömrünün her dönemini ilim ve araştırma ile değerlendiren İbrahim Hakkı, birer kültür ve ilim merkezi olan Erzurum ve Tillo'da yetişmiş; Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul'da da bulunarak, buradaki kütüphanelerde önemli eserleri inceleme imkânı bulmuş; hac seyahatleri ile de farklı çevrelerle tanışıp ilmini, kültürel birikimini zenginleştirip, birçok eser telif ederek Osmanlı kültür ve edebiyatına nadide eserler hediye etmiştir.

Eserlerinin sayısı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüşse de, İbrahim Hakkı bu sayıyı Mecmû'âtü'l-İnsâniyye ve Meşâriku'l-Yûh gibi eserlerinde: beşi ana, onu da evlat olmak üzere on beş eser vücuda getirdiğini ifade etmiştir. Biz de müellifin eserlerini bu sınıflandırmaya göre tanıtmaya çalışacağız.

İbrahim Hakkı, ana eserler olarak ele aldığımız beş eseri Erzurum'da, evlat eserler diye adlandırılan on eserini ise Tillo'da yazmıştır.

Aşağıda öncelikle müellifin beş ana ve on evlat eserinin isimleri, telif tarihleri ile birlikte verilecek, daha sonra tafsilata geçilerek eserleri ile ilgili bilgiler verilecektir.

Ana Eserler:

1. Divan-ı İbrahim Hakkı (1755)
2. Ma'rifet-nâme (1757)
3. Mecm' ûâtü'l- 'İrfaniyye (1761)
4. Mecm' ûâtü'l -İnsaniyye (1763)
5. Mecm' ûâtü'l -Me' ânî (1765)

Evlat Eserler:

1. Tuḥfetü'l-Kirâm (1767)
2. Nuḥbetü'l-Kelâm (1768)
3. Meşâriku'l-Yûh (1771)
4. Sefine- i Nûḥ (1773)
5. Kenzu'l-Fütûḥ (1774)
6. Definetü'r-Rûḥ (1775)
7. Rûḥu's-Şürûḥ (1776)
8. Ülfetü'l-Enâm (1776)

9. ‘Urvetü’l-İslâm (1777)

10. Hey’etü’l-İslam (1777) (Eren, 2003: 17)

1. 2. 1. Ana Eserler

1. 2. 1. 1. İlähî-nâme

İbrahim Hakkı, ilk eseri olarak belirttiği Divan’ını oğlu İsmail Fehim için yazmıştır. Eser, 1755’de düzenlenmiştir. İbrahim Hakkı, bu eserine İlähî-nâme adını vermiştir.

Eser bir münâcat ile başlar. Ardından sekiz kaside, bir Aşknâme, bir Na’t, bir Vâsf-ı Hâl ile devam eder. Dinî ve tasavvufî gazellerin bulunduğu, İlähî-nâme-i İbrahim Hakkı diye de adlandırılan bölümde 366 gazel bulunmaktadır. Yılın her günü için iki gazel söylenmiş ve bunu sağlayabilmek için, altı ayın her gününde ortalama iki gazel yazılmıştır. Gazellerin ısrarla ya yedi ya da dokuz beyit olmasına dikkat gösterildiği hemen fark edilir. Divan’da bir müseddes, altı muhammes, suyun özelliği ile ilgili bir şiir, on beş mâni, seksen iki rübai, on yedi müfred ve rübailer bulunmaktadır. Vâsl-nâme, Pend-nâme, Şükür-nâme’den sonra Murabba’, Mesnevi, Kıt’a, Vasiyet-nâme gibi bölümlerle sona eser sona erer (Özgül, 2013: 18).

Divanındaki manzumelerinden bir kısmı, Mârifet-nâme’de ve diğer eserlerinde geçmektedir. Divan’ın değişik kütüphanelerde sekiz yazma nüshasının olduğu tespit edilmiştir (Eren, 2003: 18).

Türkçe yazılan bu eser, ilk olarak 1847’de Mehmet Sait Efendi tarafından İstanbul’da, Turgut Ulusoy tarafından sadeleştirilerek 1974’te

yine İstanbul'da, daha sonra geniş bir çalışma sonucu Numan Külekçi ve Turgut Karabey tarafından sadeleştirilerek 1997 yılında Erzurum'da basılmıştır. Ayrıca M. Kayahan Özgül tarafından 2013'te Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları içerisinde basılmıştır. Özgül, bu çalışmasında Şair'in divanına, öteki eserlerinde bulunan şiirlerini de ilave ederek şu ana kadar tespit edilen tüm şiirlerini bir araya getirmiştir. Eserin bu özelliğinden dolayı biz de bu çalışmamızda Özgül'ün çalışmasını kendimize temel kaynak olarak belirledik.

1. 2. 1. 2. Mâ' rifet-nâme

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın en meşhur eseridir. Müellifin Hasankale'de yazdığı bu kitap, bir Mukaddime, üç Fen ve bir Hâtıme olmak üzere beş bölümden ibarettir. Adeta, İbrahim Hakkı'nın adıyla özdeşleşen ve onun en ünlü eseri Mâ' rifet-nâme'dir.

Eserin girişinde 1757 yılında tamamlandığı ifade edilmiş, müellif, oğlu Ahmed Naimî için kaleme aldığı eserinin yazılış amacını ve planını da belirtmiştir. Erzurumlu İbrahim Hakkı, dünya ve ahiretin insan için, insanın da yaratıcısını bilmek için yaratıldığını, ancak Rabb'i bilmenin nefsi bilmeye, nefsi bilmenin de kişinin hem kendi maddî varlığını hem fizik âlemini bilmesine bağlı olduğunu söyler. Müellif, bu sebeple eserinde astronomi, fizyoloji, psikoloji ve hikmetin yanı sıra kalbî ilimlerden ve irfan alanından faydalanarak açıklamalar yaptığını kaydetmiştir. Kitabının bir mukaddime, üç (fen) ana bölüm ve bir hatimedden teşekkül ettiğini ifade eden İbrahim Hakkı, oğlunun şahsında okuyucularına eserden çıkaracağı sonuçları, alacağı dersleri özet halinde anlatmaktadır (Topaloğlu, 2003: 57)

Kendi ifadesine göre bu kitabı yazarken 400 eserden istifade etmiştir. Ancak, bunlardan istifade ederken, kendi bilgi süzgecinden

geçirmiş ve bu bilgileri genişletmiş, kendine mahsus yorumlar ve ilaveler yaparak eserini telif etmiştir.

Adnan Adıvar'a göre: "Mâ'rifet-nâme, zamanına kadar yazılmış ansiklopedilerin en mükemmeli ve en sonuncusudur." (Adıvar, 1970: 166).

Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre: "Mârifet-nâme, müellifin pek çok kitap okuyarak skolâstik bilgiyi iyice kavrayarak, çağındaki keşiflere, bilgilere yabancı kalmayan eski ile yeniye kaynaştırmaya çalışan bir antolojidir." (Gölpınarlı, 1971: 507).

M. Rauf İnan'ın tespitine göre ise eser, akla dönüş, akla dayanma, aklın egemenliği anlamına gelen Aydınlanma Felsefesi bilinciyle ve bir aydınlanma çabasının ürünü olarak yazılmıştır (İnan, 1974: 39).

Mukaddime kısmının konusu, âlemin yaratılışı, gökler, melekler, cennetler, cennetlikler, livâü'l-hamd, güneş, ay, yıldızlar, güneş ve ay tutulması, Kâf Dağı, arşın katları, cehennem ve cehennemlikler, Hz. Âdem'in yaratılışı ve kıyamet alâmetleriyle ilgilidir etmiştir (Altıntaş, 1981: 48).

Birinci bölüm, üç bab ve yirmi dört fasıldan meydana gelir. Bu bölüm madde âleminin yaratılış ve özelliklerine ayrılmış olup birinci bab, İslâm filozoflarının vücûb ve imkân yöntemi çerçevesinde isbât-ı vâciple başlamış, Meşşâî gelenekteki beş cevher, dokuz araz hakkında kısa bilgi verilmiştir. Ardından akıllar, nefisler, felekler ve dört unsurdan söz edilmiş, maddenin başlangıcı, insanın tekâmülü ve devriyeden söz edilmiştir.

Birinci bab, hesap ilmiyle devam etmekte ve hendese bahisleriyle son bulmaktadır. On fasıldan oluşan ikinci bab, astronomi ve astroloji konularına dinî delillerle ispatlar getirmiştir. Üçüncü bab, ay altı dünyası dört unsur üzerinde durulmuş, bu âlemdeki oluşum ve değişimlerle ve Copernicus sistemi anlatılmıştır (Topaloğlu, 1996: 57-58).

İkinci bölüm, beş bab ve on sekiz fasıldan oluşur. Bu bölüm, anatomi, insanın vücut yapısı, kâinat-insan ilişkisi, insandaki zahirî ve batınî kuvvetler ve hisler, beden yapısı ve karakter arasındaki münasebetler, kadınlardaki güzellik hususiyetleri, rüya tabirleri, insan-ı kâmil, cinsellik, hamam, yeme, içme, giyinmenin ve süslenmenin âdab ve erkânı, ölümün fazileti ve ruhun bedenden ayrılmasıyla ilgilidir (Altıntaş, 1981: 52-53).

Üçüncü bölümü ise beş bab, yirmi yedi fasıldan meydana gelmektedir. Bu bölümde mârifetullahı ulaşmak, Kitap ve Sünnet'e uymanın önemi, 116 beyitlik manzume ile akaid hakkında bilgiler, ardından temizlik hükümleri ve namaz hakkında bilgi verilmiştir. Dünyanın geçiciliği, bekâ âleminin önemi ve Allah'a gönül bağlamanın gerekliliği, feyiz, irfan, akıl-kalp münasebeti, Sünnî tasavvuf anlayışı ve "Tefvîz-nâme" adını verdiği otuz bir beyitlik manzume yer alır. Evliyaya ait ilim, evliyanın üstün vasıfları ve kerametleri, nefsin mertebeleri ve son olarak şeyhi İsmail Fakîrullah'tan bahseder.

Eserin son kısmı dört fasıldan meydana gelen, her sınıftan insanla birlikte yaşamanın âdabı konusundadır. Hz. Peygamberin (a.s.m.) güzel ahlakına vurgu yapılarak birçok âyet, hadis, meşhur söz sıralanmış ve farklı sınıflara mensup kişilerin davranışlarında riayet edecekleri âdab-ı muaşeret anlatılmıştır. Din âlimleri ve evliyaya gösterilmesi gereken âdâb ve erkân, çeşitli organlar vasıtasıyla işlenen günahlar tek tek sayılmış ve bunların sebepleri anlatılmıştır.

Hatimenin sonunda kolayca ezberlemenin on yolu, unutmanın on sebebi, fakirliğe götüren kırk sebep, zenginliğe götüren yirmi hareket tarzı sıralanmıştır (Topaloğlu, 1996: 58).

“Osmanlı tasavvufunun tipik ve canlı bir örneği” (Topaloğlu, 1996: 58) olan, Arapça ve Farsçaya da çevrilen eser hakkında onlarca makale yazılmıştır. Batıda da fark edilerek Fransızcaya tercüme edilmiş; Hindistan’dan Kazan’a kadar geniş bir coğrafyada basılmıştır (Özgül, 2013: 18-19). Eser, günümüzde bile halk arasında okunmaya devam etmektedir.

1. 2. 1. 3. Mecdû‘atü'l-‘İrfâniyye

Müellifin ana eserlerinden biridir. Tam adı Mecdû‘atü'l-vahdâniyye fî mâ‘rifeti’n-nefsi’r-Rabbâniyye’dir. 1760 yılında, Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde kaleme alınan bu eser 495 sayfadır. Birinci bölüm 220. sayfaya kadar Arapça, ikinci bölüm 410. sayfaya kadar Farsça, geriye kalan bölüm ise Türkçedir.

Bu eser: “Nefsini bilen Rabb’ini bilir.” Hadis-i Şerifini şerh ve izah sadedinde yazılmıştır. Bu eserinde bazı hadis ve ayetlerle büyük mutasavvıfların yazılarını ve sözlerini toplamıştır. 59 değerli eserden seçilerek derlenmiştir (Altıntaş, 1981: 33).

1. 2. 1. 4. Mecdû‘atü'l-İnsâniyye

Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde 160 kitaptan seçilmiş şiirleri kapsayan bu kitap, 722 sayfalık bir manzum eserdir. Amaç, bazı hakikatleri insanlara anlatarak Allah’ın birliğine vurgu yapmaktır.

Eserin ilk 12 sayfası Arapçadır. Bu birinci bölümde Cüneyd-i Bağdadî, Zeynel Âbidin gibi büyük zatların 20 kitabından şiirler ve kasideler alarak bu bölümü yazmıştır.

İkinci bölüm 570 sayfaya kadar Farsçadır. Bu bölümde Mevlana, Sadi, Ömer Hayyam, Akşemseddin gibi zatların eserlerinden yararlanmıştır.

Üçüncü ve son bölüm ise Türkçedir. Bu bölümde Yunus Emre, Süleyman Çelebi, Niyazi Mısrî, Nef'î, Nabî gibi ünlü Divan şairlerinin Divan ve mesnevilerinden istifade etmiştir (Eren, 2003: 30).

1. 2. 1. 5. Mecmû' atü'l-Me'ânî

Tevekkül, tefviz ve rıza gibi muhtelif konulardan bahsedilen bu eser, Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde manzum ve mensur şekilde yazılmıştır. Bu eserini yazarken başka eserlerden alıntı yaptığı gibi, İbrahim Hakkı kendi eserlerinden de faydalanmış, ayrıca doğum, ölüm tarihleri ve bazı mektuplara da yer vermiştir. Bu eserin üç nüshası tespit edilmiştir (Eren, 2003: 31).

1. 2. 2. Evlat Eserler

1. 2. 2. 1. Tuḥfetü'l-Kirâm

İbrahim Hakkı'nın Tillo'da kaleme aldığını belirttiği “evlat eserler” serisinin ilkidir. Müellifin Mecmû'atü'l-Meânî'den Arapça ve Farsça olarak aldığını ifade ettiği eser hakkında 1766 yılında yazıldığı dışında bilgi yoktur (Eren, 2003: 32).

İbrahim Hakkı Araştırma Merkezinde görevli Dr. M. Suat Demir, mikro film ve fotokopilerini elde ederek bu eseri tercüme etmiştir. Fakat eser henüz basılmamıştır.

1. 2. 2. 2. Nuḥbetü'l-Kelâm

Müellifin 1768 yılında, Mârifet-nâme ve Mecmu'atü'l Meânî'den parçalar seçerek oluşturduğu ikinci evlât eseridir. Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmıştır. “Sözlerin seçilmesi” manasına gelir. Bu eserin bazı nüshaları İbrahim Hakkı'nın bazı torunlarıyla Erzurum ve Tillo'daki bazı şahıslarda mevcuttur.

İbrahim Hakkı Araştırma Merkezinde görevli Dr. M. Suat Demir mikro film ve fotokopilerini elde ederek bu eseri tercüme etmiştir. Fakat eser basılmamıştır (Külekçi, 2002: 39).

1. 2. 2. 3. Meşâriku'l-Yûh

Güneşin doğuları (güneş her gün farklı bir noktadan doğar) manasına gelir. Evvelki eserlerinden seçilmiş, üç dilde yazılmış bir şiir antolojisidir. İbrahim Hakkı, bu eseri Erzurum'da hazırlamış, 1771 tarihinde Tillo'da tamamlamıştır. Muhteviyatında Arapça, Türkçe ve Farsça manzumeler bulunmaktadır.

Bu eserin günümüze kadar ulaşan bir nüshası vardır. Bu nüsha İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi H. Mahmut Efendi Bölümü 3316 numarada bulunmaktadır (Eren, 2003: 33).

1. 2. 2. 4. Sefne-i Nûh

Orijinal adı, “Sefinetü'n-Nûh min Vâridâtü'l-Fütuḥ” olan eser 1773 tarihinde yazılmıştır. Nuh'un gemisi anlamına gelir. Mecmu'atü'l-Me'âni ve

diğer eserlerinden üç dildeki şiirler seçilerek kırk bölüm halinde oluşturulmuştur. İki nüshası günümüze kadar ulaşmıştır (Eren, 2003: 33).

İbrahim Hakkı Araştırma Merkezinde görevli Dr. M. Suat Demir tarafından tercümesi yapılmış fakat bu eser de basılmamıştır.

1. 2. 2. 5. **Kenzü'l-Füţûh**

“Fetihlerin hazinesi” manasına gelen bu eser 1774 tarihinde düzenlenmiştir. Tasavvufî ve ahlakî mahiyette 1020 beyitten oluşan bu eserin 80 beyti Arapça, geri kalanı Türkçedir. İbrahim Hakkı bu eseri yazarken İrfaniye isimli eserinden faydalanmıştır. Günümüze dört nüshası ulaşmıştır (Çağrı, 2000: 310).

İbrahim Hakkı Araştırma Merkezinde görevli Dr. M. Suat Demir tarafından tercümesi yapılmış fakat basılmamıştır.

1. 2. 2. 6. **Definetü'r-Rûh**

Eserin kaynağı Mecmuâtü-l Meâni'dir. 180 sayfalık bu eser, Arapça, Farsça ve Türkçe olarak düzenlenmiştir. 1775'te yazılan eserde Cilâü'l- Kulûb ve İnsan-ı Kâmil risaleleri, üç mektup ve 40 kadar şiir bulunmaktadır (Altıntaş, 1981: 38).

Bu eserin günümüze kadar ulaşan iki nüshası olduğu tespit edilmiştir. Nüshalardan biri İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi II. Mahmut Efendi bölümünde diğeri ise Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesindeki İbrahim Hakkı Hazretleri Araştırma Merkezinde bulunmaktadır (Eren, 2003: 35).

1. 2. 2. 7. Rûhu's-Şürûh

1776 yılında Türkçe olarak hazırlanmış bir eserdir. İlahi-nâme'den alınmış manzumelerden oluşan olan bu eser, insanın bedenî zaafılarından ayrılıp onun dışında bir hayat sürmeye insanı teşvik eder (Altıntaş, 1981: 38).

Günümüze kadar ulaşan tek nüsha Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır (Eren, 2003: 35).

1. 2. 2. 8. Ülfetu'l-Enâm

1777 yılında Arapça olarak yazılmıştır. Mârifet-nâme'den alınarak hazırlanmış dinî konuları ihtiva eder. İbrahim Hakkı'nın kayınbiraderi Mustafa Fânî Efendi tarafından yazılmış bir nüsha, torunlarından Celâlettin Toprak'tadır (Eren, 2003: 37).

1. 2. 2. 9. 'Urvetü'l-İslâm

Türkçe ve Arapça olarak kaleme alınan, daha çok dinî mevzuların işlendiği bu eser; bir mukaddime, 15 bölüm ve bir hatimedden meydana gelir (Altıntaş, 1981: 36).

İbrahim Hakkı'nın, Mârifet-nâme'den istifade ile hazırladığını bildirdiği, ağırlıklı olarak Türkçe yazılmış olan bu eserini oğlu Muhammed Şâkir için kaleme aldığını ifade etmektedir. Kuran'ı Kerim'in ulviyeti, tecvit kuralları, sünnete uyma, esmâ-i hüsnâ, Hz. Peygamber'in isimleri ve hilyesi, itikat, İslâm'ın şartları gibi konuların işlendiği on beş bölümden oluşmaktadır (Çağrı, 2000: 310).

1777 yılında yazılmış olan bu eserin günümüze ulaşan iki nüshası tespit edilmiştir (Eren, 2003: 37).

İbrahim Hakkı Araştırma Merkezinde görevli Dr. M. Suat Demir tarafından tercümesi yapılmış fakat basılmamıştır.

1. 2. 2. 10. Hey'etü'l-İslâm

Mârifet-nâme'den çıkarılmış olan bu eser 1777 yılında Arapça olarak yazılmıştır. On sekiz tefsir ve üç yüz hadisten seçilmiş İslam astronomisi hakkındaki bilgiler yirmi dört bölümde incelenir (Altıntaş, 1981: 36).

2. BÖLÜM

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI’NIN ŞİİRLERİNDE MADDİ KÜLTÜR

2. 1. İNŞAATLA İLGİLİ UNSURLAR

2. 1. 1. Mesken Olarak Kullanılanlar

2. 1. 1. 1. Çetr, Hıyme

Kelime anlamı olarak çetr; “güneşten korunmak için kullanılan şemsiye” ve “çadır”; gölgelik gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 157). Kelimenin Arapçası haymedir. Erzurumlu İbrahim Hakkı şiiirlerinde çetr kelimesine sadece bir kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair kendisini Allah’ın güzelliğinin bir tecellisi, çadırı ve sancağı olarak görmektedir.

Cemâliñ isteyen ancak bizi görür ey şâh

Saña bu ‘arşada hem çetr ü hem livâyız biz

G 152/4

Hıyme kelimesi de şiiirlerinde 3 defa geçer.

Aşağıdaki beyitte dokuz kat gökyüzü, sahranın haymesine benzetilmiştir.

Tumturâk-ı nüh felek şehri-i ‘azîm-i ‘aşk ile

Hıyme-i şahrâdır ol bu pâyi taht-ı şehriyâr

K 6/8

2. 1. 1. 2. Bârgâh, Beyt, Binâ, Dâr, Ev, Hâne, Hânûmân, Mesken

Beyt; ev, hane, dâr, menzil, konak, mesken, oda, oba; anlam olarak birbirine bağılı, iki mısradan ibaret şiir parçası gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 96). Şiirlerinde 12 kez kullanılmıştır.

Şiirlerinde; beyt-i Mevla, beyt-i Huda tamlamaları ile karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte gönül, Allah'ın evine benzetilmiştir.

Beyt-i Hudâ-yı dil bulan cânına kıble 'aşk olan

Oldu o menba' u' r-rızâ içti şarâb-ı Kibriyâ G 5/6

Gönüldür beyt-i Mevlâ kullarıyla hoş edebli ol

Yakın bil hâzır u nâzır kamu kalbe o sultânı Musammat 16/4

Binâ, yapı; dayama, isnat, bir davayı veya meseleyi bir şeyin üzerine kondurma; mimarlık eseri olarak duvarcı ve dülger marifetiyle meydana gelmiş yer, ev; gramerde geçişli geçişsiz, edilgen dönüşlü gibi fiillerin esasını yapan ek; gemilerin ahşap kısmı, teknesi; dayanma; iyilik yapma, vücudu semirtip kuvvetlendirmek ve bağıri kirişi çok yakın yay manalarına gelir (Devellioğlu, 1997: 107). Şiirlerinde 3 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair Allah'ın, âşıkların gözünü bizzat nurundan yarattığını ifade ediyor. Yani bina etmek, yaratmak anlamı ile kullanılmıştır.

Tâ ki hüsnüñ kendiden gayrı temâşâ etmesin

Hakķı çeşm-i 'âşıkı nûruyle bînâ kıldı 'aşk G 196/7

Aşağıdaki beyitte insanın bedeni, Allah'ın binası olarak nitelendiriliyor.

Vücûd cûd-ı İlâhî hayat-bahş-ı kerîm

Nefes atıyye-i rahmet kelâm lâfz-ı kadîm
 Beden binâ-yı Hudâ rûh nefha-i tekrîm
 Kuvâ vedî' a-i kudret havâs sun' -ı Hakîm
 Bu kâr-hânede bilsem neyim benim nem var

Marifet-nâme 2/1

Dâr kelimesi de; ev, yer, yurt anlamlarına gelir (Devellioğlu; 1997: 165).

Aşağıdaki beyitte “dâr u diyâr” ikilemesi şeklinde kullanılarak dünya hayatı manasına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Zahmet-i dünyâ kadardır ni' met-i uqbâ sana
 Gurbetin cevri kadar lezzet verir dâr ü diyâr K 6/13

Aşağıdaki beyitte; eğer Allah dışındaki şeylerle meşgul olursa gönlün bela yurdu haline geleceği ifade edilmiştir.

Gönül ki pâk ola Mevlâ'ya arş-ı â' zamdır
 Ger olsa gayr ile meşgûl olur o dâr-ı belâ G 23/6

Aşağıdaki beyitte de dünya hayatı karşılığı olarak kullanılmıştır.

Merd isen gel reng-i derd-i ' aşka ey Haqqî boyan
 Bak ki bu dâr içre bizden gayrı bir deyyâr yok G 199/7

Ev; bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut, hane; kısaca insanların içinde yaşadığı yer manasına gelir. Şiirlerinde bir defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte ev kişileştirilerek kullanılmıştır.

O hâne şâhibi üstüne düştü şeb nâgâh
 Dedi ey ev hani bunca vaşyyetim her bâr G 145/4

Bârgâh; izin ile girilecek yer, girmek için izin istenilen yer, çadır, yüksek divan demektir (Devellioğlu, 1997: 71). Şiirlerinde sadece bir defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte kâr ü bargâh ikilemesi şeklinde kullanılmıştır.

Çün saña bu kût olur hâşıl ço meyl ü rağbeti

Bir alay hayvânlar için kâr ü bârgâha sen G 300/5

Hâne; ev, beyt, dâr, mesken; ev halkı; bir şeyin bölündüğü, ayrıldığı kısımların her biri; matematikte basamak; Türk müziğinde bir müzik parçasının oluşturmuş olduğu ahenkli topluluklara verilen isim; halk şairlerinin beyte verdikleri isim; birleşik isim yapan ek manalarına gelir (Devellioğlu; 1997: 324).

Hane kelimesi, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde ev anlamına gelen kelime olma itibariyle en çok kullandığı kelimedir. Çeşitli tamlamalar içinde 81 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Şair, midesine düşkün olan insanın parlayan güneş gibi olan aşktan mahrum kalarak karanlık bir evden farksız olduğunu ifade ediyor.

Şikem-perver ki pür-hâk eylemiş dîvâr-ı â' zâsın

O kalmış hâne-i zulmette görmez şems-i tâbânı K 5/15

Aşağıdaki beyitte; eğer dost istersen onu içinde ara, uzağa gitmene gerek yok, zira gönlün Allah'ın evidir, deniyor.

Dostun dilersen iste derûnunda bul qarîb

Dil hâne-i Hudâ'dır onu sanma sen cüdâ K 8/24

Aşağıdaki beyitte mürşidi için, sen can ve gönlümü kendine hane yaptıktan sonra sonunda o evi aşktan dolayı yıktın, diyor.

Cân ü dilde hâne ettin ‘ âkıbet
İkisin vîrâne ettin ‘ âkıbet G 56/1

Aşağıdaki beyitte ise; nerede virane bir ev görürsen bil ki o gönül evidir, deniyor.

Tecrîd ü tecerrüd reh-i kâşâne-i dildir
Her hâne ki virânedir ol hâne-i dildir G 90/1

Aşağıdaki beyitte ruhlarımız tenlerimizin misafirleridir, deniyor.

Hâne mişli tenleriñ mihmânıdır ervâhımız
Zıll-i ‘ aşk ervâhımızdır cân-ı her mihmân odur G 97/5

Aşağıdaki beyitte de ev kişileştirilerek kullanılmıştır.

Biri evine der idi hemîşe ey hâne
Yıkılma üstüme füc’etle kıl haber zînhâr G 145/3

Aşağıdaki beyitte viran olan gönlün ancak aşk ile mamur hale geleceği ifade ediliyor.

‘ Aşk ile mâmûr olur hâne-i vîrân-ı dil
Hüzn ile mesrûr olur tâlib-i cânân-ı dil G 217/1

Aşağıdaki beyitte “hem-hane” tamlaması şeklinde kullanılarak dostun can ile aynı evi paylaştığı ifade ediliyor.

Dost hem hâne-i cândır ne ‘ aceb ey Hâkî
Sen onun tâlibisin derbeder ü ser-gerdân G 279/7

Hânâmân (Hânümân); hanedân, sülâle, ehl-i beyt; ev, bark, ocak; hane halkı ve eşyası gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 326).

Aşağıdaki beyitte aşkın sultanı olanın dünyalık namına bir şey bilmediğini, ne şöhret ne de makam peşinde koştuğunu ifade etmiştir.

‘Aşk sultânı hânümân bilmez

Olmuş âzâde nâm ü şâh bilmez

K 10/25

Şair aşağıdaki beyitte ise kendine hitap ederek ne makam ne de mal mülk sevdasına düşmemek için Allah’a dua et, diyor.

Hakkî Hakk'tan iste böyle devleti

Etme fikr-i câh ü mâl ü hânümân

G 291/9

Mesken; oturlan yer, ikamet olunan mahâl, oturlan ev, konut, ikametgâh gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 626). Şair, şiirlerinde 2 defa mesken kelimesini kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, gönül meskeninin, eğer aşk ile nurlanırsa gönlün sevgili için güzel bir mesken haline geleceğini ifade ediyor.

Dil olsa‘ aşk ile rûşen olur mâ‘ şûka hoş mesken

Cemâliyle olur gülşen bilir meyhânelik etmek

G 214/6

Aşağıdaki beyitte ise sevgi ışığı ile gönül dolduğunda hayallerin ve karanlıkların gönlü mesken olarak kullanamayacağı anlatılmıştır.

Gönlü ki nûr-ı muhabbetle oldu mâl-â-mâl

Hayâl ü zulmet-i gayr edemez anı mesken

G 297/3

2. 1. 1. 3. Eyvân

Eyvân; büyük sofa, divan-hâne, salon; kemerli yüksek bina, oturacak yüksek yer, köşk; çardak demektir (Devellioğlu, 1997: 244). Şiirlerinde 3 defa kullanmıştır.

Tasavvufta gönül Allah'ın evi, sarayı, köşkü olarak anlatılır. Aşağıdaki beyitlerde gönül eyvana benzetilmiştir.

Aşağıdaki beyitte gönül binasına ancak cisim zindanı yıkıldıktan sonra girilebileceği ifade edilmiştir.

Zindân-ı cismi yıķ da çık eyvân-ı dilde bak
Feyz-i ezel nüzûlü yeridir fezâ-yı dil G 230/8

2. 1. 1. 4. Hacle

Hacle; gelin odası, gerdek odası demektir (Devellioğlu, 1997: 306). Hacle kelimesi sadece bir defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte kavuşma odası ifadesi ile kullanılmıştır.

Ten zarf-ı muhabbettir dil gülşen-i vaḥdettir
Can hacle-i vuşlattır feth olsa der-i rûze G 316/6

2. 1. 1. 5. Hamam

Hamam; yıkanılacak yer, hamam, banyo demektir (Devellioğlu, 1997: 322;). Hamam kelimesi iki defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte kanaat ehli olanın hamamda temizlenen kişiye benzetildiği görülüyor.

Bu külhândan geçen ehl-i kanâat vardı ḥammâma
Tecerrüd eyleyip izzetle pâk oldu ten ü cânı K 5/57

2. 1. 1. 6. Hücre

Hücre, küçük oda; kapaksız küçük dolap; tekkeler ve zaviyelerde bir veya iki dervişin barındığı oda; dervişlerin tarikat usullerine göre çile

çıkarmak için kapandıkları oda; tutukluların veya hükümlülerin yalnız olarak kapatıldıkları küçük oda demektir (Türkçe Sözlük, 2010: 1118). Şiirlerinde 5 defa kullanılmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi hem tasavvuf hem de ilim erbabı olan bir zât, aşağıdaki beyitte öğrenim için hücrenin ideal bir mekân olduğunu vurguluyor.

Hücre güzeldir medrese hoştur

Ol pür-^c ilimdir taşrası boştur Hâzâ Kitab-ı Tertib-i Ulûm 21

Aşağıdaki beyitte ise gönlün kendisi bir hücreye benzetiliyor.

Ki hoşnûd olup içeri gireyim

Göñül hücresinde saña ereyim

Musammât 15/21

Aşağıdaki beyitte iyi öğrenim almak için evvela kendi memleketinden çıkılması gerektiği, evden dükkândan, işten güçten geçilerek kendini tamamen hücreye, tahsile vererek hüsrân ve korkulardan sıyrılabileceği ifade edilmiştir.

Göç kıyeden geç evden dükkândan

Gel hücreye kaç havf u ziyandan Hâzâ Kitab-ı Tertib-i Ulûm 21

2. 1. 1. 7. **Ƙasr**

Kasr; köşk, gösterişli ve süslü bina, kâşâne; tomruk, kütük demektir (Devellioğlu, 1997: 493). Gösterişli binalar arasında en çok kullanılan kelime kasr kelimesidir. Şiirlerinde toplam 7 kez yer verilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, bedeni su ve topraktan yapılan bir kasra benzetmiştir.

Sen ol mi'mâr-ı cân ü dil yıķılsın ķasr-ı âb ü gil
Ki bin genc-i nihân zâhir olur ĥafir olsa bünyânı K 5/10

Aşğıdaki beyitte ise 'ten kasrı' tamlaması ile kullanılmıştır.
Gel ey dil sen bu ekl ü nevmi ķoy faķr ü fenâ iste
Ki vîrân olsa ķasr-ı ten bulursun genc-i pinhânı K 5/40

Aşğıdaki beyitte Allah'ın kasrı olan kalbin masivâ ile dolmaması gerektiği anlatılmıştır.

Ĥâne-i ķalbin ' imâret kıl ki vîran ĥoş değil
Mâsivâ hâşâki dolsa ķasr-ı sultân ĥoş değil G 218/1

2. 1. 1. 8. Kōşk

Bahçe içinde yapılmış süslü ev, kasır anlamlarına gelen kōşk kelimesi şiiirlerinde toplam iki kez kullanılmıştır. Art arda gelen şu iki beyitte kullanmıştır.

Aşğıdaki beyitte Şair, fakirlik toprağından gönlünde bir kōşk yaptığını ifade ediyor.

Bu ĥâk-i faķrdan gönlümde bir ĥoş kōşk yaptım ki
Onun az yemek içmek az söz az uykudur erkânı K 5/41

2. 1. 1. 9. Kâşâne

Kâşane; yuva, âşiyân; hâne, mesken, ikâmet edilen yer; mükemmel ev, kōşk demektir (Devellioğlu, 1997: 494). Şair, kōşk ve saray ile hemen hemen aynı anlamlarda kullanılan kâşâne kelimesine de toplamda şiiirlerinde üç defa yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte kendi mürşidi için yazdığı şiirde kendisi bir tohum iken mürşidinin kendisini bir bağ ve bostana, toprak iken bir kâşâneye dönüştürdüğünü anlatmıştır.

Dâne iken bâğ u bostân eyledin

Ûâki hem kâşâne ettin ‘ âkıbet

G 56/4

Daha önce gönül ve kalp kelimeleri saray, köşk gibi yapılara benzetildiği gibi aşağıdaki beyitlerde de kâşâneye benzetilmiştir.

Tecrîd ü tecerrüd reh-i kâşâne-i dildir

Her hâne ki virânedir ol hâne-i dildir

G 90/1

Varlığındır ki eder hâne-i qalbin vîrân

Fâni ol kim ola kâşâne-i qalbin mâ‘ mûr

G 146/5

2. 1. 1. 10. Külhân

Külhân; han, hamamlarda suyu ısıtmak için ateş yakılan yer, hamam ocağı; hamamları ısıtan, hamamın altında bulunan kapalı ve geniş ocak gibi anlamları vardır (Türkçe Sözlük, 2010: 1557; Devellioğlu, 1997: 534). Şiirlerinde 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte iki defa kullanılmıştır. Açgözlülük, külhanın ateşine benzetilerek kullanılmıştır.

Ṭama‘ çün âteş-i külhân diler zeyl-i zer ü sîmi

Onu cem‘ eyleyen ehl-i ṭama‘ ḥor oldu külhânı

K 5/55

Aşağıdaki beyitte gülşen ve külhan birlikte kullanılarak tezat sanatına yer verilmiş; cennet, cehennem manalarında kullanılmıştır.

‘ Aşk mesti fâriğ olmuştur ḥayât ü mevten

Gülşen ü külhân ona ḥoştur ya cennet ya saqar

G 122/5

2. 1. 1. 11. Mâtem-hâne

Yas tutulan ev manasına gelen sözcük şiirlerinde iki ayrı beyitte kullanılmıştır (Devellioğlu, 1997: 586).

Aşağıdaki beyitte düğün evi ve matem evi tezdâ ile yer almıştır.

‘Arûs olan diler âheng ü şâdlık

Ki mâtem-hâneler cây-i fiğandır

G 114/4

Aşağıdaki beyitte ise aşktan mahrum olan bir gönlün matem evine benzetildiği görülüyor.

Olsa maħrûm gönül ‘aşktan ol meyyittir

Sanma anı gönül ol hâne-i mâtemdir bil

G 221/3

2. 1. 1. 12. Me’vâ

Yurt, mesken, yer, makam, sığınılacak yer manalarına gelir (Devellioğlu, 1997: 633). Üç farklı beyitte kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte aşkın sevdalı gönüller için bir sığınak olduğu ifade edilmiştir.

Elâ ey cân-ı pür-sevdâ ki ‘aşk olmuş sana me’vâ

Hişâb-ı müsteşâbın bil hâzer kıl etme hiç ifşâ

G 30/1

Aşağıdaki beyitte ise gönlün aşk için bir sığınak haline geldiği ifade edilmiştir.

Dil ‘aşka oldu me’vâ ilhâm eder o Mevlâ

Her dem hezâr mâ‘ nâ cân-perver oldu bu şeb

G 49/8

Aşağıdaki beyitte yine âşıkların sinelerinin aşk için bir sığınak olduğu ifade edilmiştir.

Sığmadı arz u semâya hüsni-i ‘aşkın leşkeri

Bu ‘aceb kim sîne-i uşşâkı me’vâ kıldı ‘aşk G 194/6

2. 1. 1. 13. Mihmân-hâne

Misafirhane, otel anlamlarına gelen mihmân-hâne kelimesi şiirlerinde 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair cenneti Allah’ın özel misafirhanesine benzetiyor.

O mihman-ḥâne-i ḥass-ı İlahîden şeref bulsan

Görürsün ḡayr tek anı ḡamûdan pâs-bân olmuş K 3/19

Aşağıdaki beyitte tüm halkın cihan misafirhanesinde birer misafirden ibaret olduğu ifade ediliyor.

Çü ḥân-ı mîre med’uvv olmadın nân-ı cevin bestir

Ki mihmân-ḥâne- i Ḥaḡ’tır cihân ḡalk oldu mihmânî K 5/29

2. 1. 1. 14. Otaḡ

Otaḡ; hükümdâra vesâir büyüklere mahsus geniş, yüksek etekli, süslü ve büyük çadırıdır (Türkçe Sözlük, 2010: 1821). Şair, sadece iki beyitte bu kelimeyi kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, gönül şahının gönülde otaḡı var, demektedir.

Ṭaşradan ḡavf u ricâ eyleme Ḥaḡḡî zîrâ

Şâh-ı ‘aşkın ḡurrem-i dilde otaḡı vardır G 89/7

Aşağıdaki beyitte ise şahın otaḡı tamlaması şeklinde kullanılmıştır.

‘Âleme şâh olanın otağı

Görünür aña örümcek ağı

Mârifet-nâme 5/12

2. 1. 1. 15. Saray

Tüm şiirlerinde toplam üç kez saray kelimesine yer verilmiştir.

Aşağıdaki beyitte Allah’ın birliği bir saraya benzetilmiştir.

Bu tevhîde eğer ermek dilersen

Sarây-i vahdete girmek dilersen

Mârifet-nâme 12/27

Aşağıdaki beyitte ise gönül sarayını inşa etmek ile meşgul olduğunu ve tenini beslemek ile uğraşmadığını ifade etmiştir.

Ten beslemekten sapmışım gönlüm sarayın yapmışım

Ûrşîdim onda tapmışım ben ahterânı n’eylerim

K 12/12

2. 1. 1. 16. Şebistân

Şebistân; geceleri oturulup konuşulacak, gecelenecek yer, padişahların harem dairesi, cami ve manastırlarda din yolundakilerin içinde bütün gece ibadet ettikleri oda demektir (Devellioğlu, 1997: 982). Şiirlerinde 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin ruhunun güzelliğinin parıltısını geceyi aydınlatan muma benzetmiştir.

Çîn-i zülf-i ‘aşktan bir halka açtı çün sabâ

Lem’a-i hüsn-i rûhu şem’-i şebistân oldu hoş

G 175/4

Aşağıdaki beyitte şair, kendisine geceyi aydınlatan bir ay ol, diye seslenmiştir.

‘ Âlem-i taḥkîki bul mâh-ı şebistân sen ol
Enfus ü âfâka dol verd-i gülistân sen ol

G 224/1

2. 1. 2. Dinî Hayatla İlgili Olanlar

2. 1. 2. 1. Büt-hâne

Büt-hâne; tapınak veya kilise; dünya, maddî güzellikler âlemi demektir (Devellioğlu, 1997: 119). Put-hâne olarak da telaffuz edilebilir. Ayrıca şair aynı anlama gelen “hâne-i esnâm” tamlaması şeklinde de bir defa kullanılmıştır. Büt-hâne şeklinde bir defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki şiirde Şair gönlün aslında Allah’ın evi iken kişinin onu kötü şekilde kullanarak bir put-haneye çevirdiğini ifade etmiştir.

Ni‘ met-i uz mâ-yı cem‘ iyyette idin bir zamân

Düştün ondan bu azâb-ı ğaflet ü cehle yaman

Âşinâ-yı Hâkḫ iken bigâne olduk bî-gümân

‘ Ayn-i Beytullâh iken büt-hâne olmuş dil hemân

Hâzır-ı Hâkḫ ol ḥuzûr et ğâfil olma el-amân Musammat 2/1

Aşağıdaki beyitte ise şair gönlün bazen puthaneye bazen de Kâbe’ye dönüştüğünü ifade etmiştir.

Gehî çü hâne-i esnâm ü gâhî beyt-i ḥarâm

Gehî tamâm olurum rind ü gâhî muḥtesibim

G 249/4

2. 1. 2. 2. Câmî‘

Günlük hayatta namaz kılınan yer olarak kullandığımız cami kelimesine şair şiirlerinde bir kez yer vermiştir.

Cami kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Bu câmi^ç beyt-i ekberdir derûn-ı şems-i enverdir

Behişt ü^ç ayn-i kevşerdir dolu vildân u hûrâdır G 275/6

2. 1. 2. 3. Dergâh

Farsça kökenli bir kelime olan dergâhın; kapı, eşik, kapı yeri, sığınılacak yer, makam, tekke gibi manaları vardır. Tarikat mensubu şeyhlerle, dervişlerin ikametgâhı olan büyük tekkelere de dergâh denir. Hürmeti arttırmak için şerif sıfatı eklenerek “Dergâh-ı Şerif” de denilir. Kelime hafifletilerek "dergeh" şeklinde de telaffuz edilir (Cebecioğlu, 2010: 158). Şiirlerinde 6 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte sevgi denizine ermenin yolunun ancak dergâha uğramaktan geçtiği anlatılmıştır.

Hemân sen ol gecelerde murâkıb-ı dergâh

Ki tâ o baır-i muhabbetten ere cezbe sana G 26/1

Aşağıdaki beyitte ancak kendi iç dünyasına, maneviyatına dikkat edenin dergâha vasıl olacağı ifade edilmiştir.

Şakar-ı firâte düşmüş sefer-i zâhir eden

Sefer-i bâtın eden vâsıl-ı dergâh olmuş G 179/2

Aşağıdaki beyitte ise gönül, Hakk’ın dergâhına benzetilmiştir.

Sakın kendi kalbinden olma ba^ç id

Ki dergâh-ı Hâk’tır gönül ey sa^ç id Mecmû’atül-Meânî 17

2. 1. 2. 4. Deyr

Manastır, kilise anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 183). Şiirlerinde 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, cihanı eski bir kiliseye benzetmektedir.

Bu kühen deyr-i cihân sûretidir dâr-ı gurûr

Vahtidir kim ola seyrângehimiz mülk-i sürûr G 146/1

2. 1. 2. 5. Hâlvetgâh

Hâlvet; yalnızlık, تنها kalma, tenhaya çekilme, tenhalık, تنها yer, hamamın sıcak bölmesidir. Hâlvet-hâne ve halvetgâh ise; dinlenme yeri, yalnızlık, oturulup ibadetle vakit geçirilen yer demektir (Devellioğlu, 1997: 320).

Erzurumlu İbrahim Hakkı, hemen hemen tüm şiirlerinde tasavvufu işlemiştir. Tasavvufta da nefsin terbiyesi için inziva ve halvete çok önem verilir. Halvetgâh kelimesi de bu bağlamda kullanılmıştır. Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Çün gelir şeb vahtı hâlvetgâh olur

Kıble-i ‘uşşâk veçhi mâh olur G 108/1

2. 1. 2. 6. Hânkâh

İslâm dünyasında tarikat yapılarına verilen adlardan biri olan hânkâh, bölge ve zaman faktörlerine bağlı olarak farklı nitelikte tesisleri tanımlamaktadır. Tasavvuf tarihinde zühd hayatının tasavvufa dönüştüğü fakat henüz tarikat şeklinde teşkilatlanmadığı 8. yüzyılın ikinci yarısında, İslâm mimarisi tarihinde ilk tarikat yapılarının öncüleri olan tesisler arasında hânkâh adıyla anılanlara rastlanır (TDVİA, 1997, C: 16: 43-46). Şair, şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, bazen medrese ve hânğâhın emini, bazen de meyhanenin emini haline geldiğini ifade ederek tezat sanatına yer vermiştir.

Gâhî emîn-i medrese vü hânğâh olur

Gâhî emîr-i meygede bâ-nâm ü şân olur G 85/2

Aşağıdaki beyitte medrese ve hânğâhtan önce kişinin kendisini bulması gerektiği ifade edilmiştir.

Göñül ko medreseyi resm-i hânğâh arama

Bu resm ü râhı bırak senden özge râh arama G 321/1

2. 1. 2. 7. Mescid

Mescid, Arapçada "eğilmek, tevazu ile alını yere koymak" manasına gelen sücûd kökünden "secde edilen yer" anlamında bir mekân ismidir (TDVİA, 1993, C: 7: 46). Şiirlerinde 3 yerde geçmektedir.

Aşağıdaki beyitte şair gönlü bir mescite benzetmiştir.

Ki gâmlar gidip cân ola pür-sürûr

Göñül mescidinde bulam çok huzûr Musammat 15/13

2. 1. 2. 8. Ribât

Sınır boylarında ve stratejik mevkiilerde askeri amaçlı müstahkem yapılara ribat denilir. Başlangıçta cihat için hazır tutulan atların bağlanıp, murabıtların konakladığı basit çadırlar halinde olan ribatlar giderek gelişmiş, müstahkem yapılara dönüşmüştür. Ribatlarda askerî eğitimin yanı sıra ibadet ve ilmî faaliyetlere de önem verilmiştir. Stratejik öneme sahip yollara inşa edilen ribatlar sayesinde yol güvenliği sağlanmış, saldırılara karşı sığınak olarak da kullanılmıştır. Ribatlar zamanla askerî

karakterlerini kaybederek dinî ve tasavvufî kimliğe bürünmüştür. İslam'ın yayılması, tasavvufun gelişmesiyle ribatlar giderek tekke ve zaviyeye dönüşmüş, bu dönüşümden sonra ribatlar, hânkâh ile eş anlamlı olarak anılmaya başlamıştır (TDVİA, 2008, C: 35: 76-79).

Şiirlerinde sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte ribat ve efsane kelimeleri beraber kullanılmıştır.

Hezâr kayser ü hâkan u hüsrev oldu revân

Kimin ribât ile efsânesin sorarsın sen G 276/3

2. 1. 2. 9. Tavafgâh

Tavaf, etrafında dönme; hacı olmak üzere zamanında ve muayyen usuller dâhilinde Kâbe'nin etrafını dolaşarak ziyaret etmektir (Devellioğlu, 1997: 1040).

Şiirlerinde yalnız aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Kıbâb-ı izzeti seyretti her şeb ey Hâkkî

Ṭavâf-gâhı olan havl-ı künbed-i devvâr G 107/7

2. 1. 3. Korunma İle İlgili İnşâî Unsurlar

2. 1. 3. 1. Kâl'a, Hısn, Hisâr

Kâl'a, **hısn** ve **hisâr** kelimeleri birbirine yakın anlamlı kelimelerdir. Hisar, bir şehrin veya önemli bir yerin korunması için taştan yapılmış, yüksek duvarlı ve kuleli, çevresinde hendekler bulunan küçük kaledir (Türkçe Sözlük, 2010: 1104).

Tüm şiirlerinde bir kez geçen **hisar** kelimesi aşağıdaki beyitte istiareli bir şekilde kullanılarak insanın hayatı, bedeni anlamında kullanılmıştır.

Bu vücûdun mülkü elden çıkmadan

Devr-i eyyâm ol hisârı yıkmadan Marifet-nâme 19/1

Hısn; kale, hisar; içine girilmesi mümkün olmayan sarp, geçilmez ve sağlam yapı; yeni ay ve silah gibi manalara gelir (Devellioğlu, 1997: 367).

Aşağıdaki beyitlerde, hısn-ı hasîn ve hısn-ı metin terkipleri ile kullanılmıştır.

Ol ehl-i' ilme tenhâ mekândır

Hısn-i metindir dârü'l-emândır Hâzâ Kitab-ı Tertib-i Ulûm 20

Hısn'ül-hasîn kıl âdâba rehber

Hıfz et Emâli hem Fıkh-ı Ekber Hâzâ Kitab-ı Tertib-i Ulûm 81

Kal'a; düşmanın gelmesi beklenen yollar üzerinde, askerî önem taşıyan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda güvenliği sağlamak için yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapı, kermen; genellikle bir düşüncenin savunulduğu, sürdürüldüğü yer gibi anlamlara gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 1276). Daha sonra kale olarak telaffuz edilmeye başlanmıştır. Kal'a kelimesi sadece bir yerde geçmektedir.

Aşağıdaki beyitte iman, metin bir kaleye benzetilmiştir.

Heman her nefes Rabbını yâd kıl

Ona ittikâyı metîn kal' a bil Mecmûatül-Meânî 43

2. 1. 3. 2. Melâz, Penâh

Melâz; sığınılacak yer, melce anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 608).

Tüm şiirlerinde sadece aşağıdaki beyitte kullanılmış olup deniz sığınılacak yer olarak gösterilmiştir.

Ver imdi kendini mevc-i fenâyâ kim hûta
Bulunmaz âfet-i sâhilde ğayr-ı baħr-i melâz G 77/3

Penâh; sığınma, sığınacak yer manalarını taşır (Devellioğlu, 1997: 857). Bu kelimeyi de şair bir defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair sığınacak yer olmadıktan sonra siperin faydasız olduğunu ifade etmiştir.

Benim fenâ vü bekâdan murâdım oldu liķâ
Penâhım olmasa ey şeh siperde fâide yok G 198/3

2. 1. 3. 3. Zindân, Sicn

Zindan; tutuklu veya hükümlülerin içine konduğu kapalı yer; çok karanlık ve sıkıntılı yer gibi anlamlara gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 2661). Şair tüm şiirlerinde 12 defa zindan kelimesini kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, dünya hayatını zindan olarak nitelendiriyor.

Çünkü zindânımız bu cism olmuş
Mevtimizdir necâtımız ğaķķa G 32/5

Aşağıdaki beyitte aşkın zindan köşelerini bile birer bostana çevirdiği ifade edilmiştir.

Künc-i zindânı heman bir fıkr ile bistân eder

Renc-i her zindân odur hem zevk-ı her bistân odur G 97/4

Aşağıdaki beyitte ise veli olan kişi zindandaki mahpusa benzetiliyor.

Velî maḥbûs-ı zindân olsa ḥufte
Uyanmak istemez kim ol ziyândır G 114/3

Sicn de hapis-hane, cezaevi anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 951). Şiirlerinde üç kez geçer.

Aşağıdaki beyitlerde şair; teni, bedeni bir hapisaneye benzeterek kullanmıştır.

Sicn-i tenden çık bu ḥâki ḥâke ver
Pâksın Ḥaḳḳî revân gel aslına G 28/9

Şikeste-beste bu sicn-i ten içre ḥabs olma
Gönül fezâsına çık tâ mecâlini göresin G 307/6

Aşağıdaki beyitte de dünya hayatı su ve topraktan ibaret bir hapisaneye benzetilmiştir.

Yeter bu sicn-i âb ü gil cihân-ı dilden âgâh ol
Cinân ü ‘arş u ferşi hep gönülden seyr kıl her ân G 296/7

2. 1. 4. Topluluk Hayatından Doğan İnşaata Dayalı Unsurlar

2. 1. 4. 1. Diyâr

Diyâr; memleket, ülke anlamalarına gelir (Devellioğlu, 1997: 190). Erzurumlu İbrahim Hakkı, şiirlerinde 7 defa diyar kelimesini kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte gönlün diyarının yegâne sahibinin dildâr denilen sevgili olduğu ifade edilmiştir.

Dil ü dildârın arasında bu cân hâ' il imiş

‘Aşka cân ver ki diyâr-ı dil o dildârındır

G 80/6

Aşağıdaki beyitte aşktan başka bir gerçek diyarın olmadığı anlatılmıştır.

Gitti keşret kaldı vahdet ‘aşk için halvet cihân

‘Aşk imiş ‘âlemde ondan gayrı bir diyâr yok

G 200/2

2. 1. 4. 2. Kışver

Kışver, iklim; memleket, vilâyet, ülke demektir (Devellioğlu, 1997: 522). Şairin şiirleri incelendiğinde kışver kelimesini 2 ayrı yerde kullandığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte kalp ve gönül, bir ülkeye benzetilmektedir.

Kışver-i qalb senindir ona hâkim sensin

Dilde bir gayrı şeh-i kışver eğer var ise de

G 330/4

2. 1. 4. 3. Kûy

Farsça kûy kelimesi; köy, mahalle, sokak, işlek yol gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 532). Kûy ifadesi tüm şiirlerinde 3 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Allah’ın arşının köyü terkibi ile karşımıza çıkar.

O kim dil âleminde kûy-i arşu’llah muķîmidir

Sevâd-ı ‘âzam-ı Beytü’l-harâm’a rûstâ söyler

K 4/21

Aşağıdaki beyitte sevgilinin köyü anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Ey gönül bu kûy-i cânândır gerek candan ferâğ
Fâriğ ol cân ü cihândan tutma cânândan ferâğ G 189/1

2. 1. 4. 4. Mağall

Sözlükte, “bir yere inmek, konmak, yerleşmek” anlamlarına gelen hall (halel ve hulûl) kökünden türetilmiş bir mekân ismi olan mahalle kelimesi devamlı veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini ifade eder. Mahalle küçük değişikliklerle diğer İslâm ülkelerinde de aynı anlamda kullanılmıştır (TDVİA, 2003, C: 27: 323). Erzurumlu İbrahim Hakkı, şiirlerinde 5 kez bu ifadeye yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte aziz ömrün yüksek, güzel işlerde sarf edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

‘Azîz ‘ömrünü ‘âlâ mağalline sarf et
Târîk-ı ‘aşk u muhâbette eyle terk-i vücûd G 69/2

Aşağıdaki beyitte manevi hayatı esas alan kişinin suya, toprağa ihtiyaç duymadan yaşayacağı ifade edilmiştir.

Âb ü gil bağısıdır ol şütürân-ı vahalı
Biz ki cân ü diliz âb ü gile dilde ne mağal G 239/5

2. 1. 4. 5. Makam

Makam; kararlı ve düzenli çabalarla kazanılan ahlâk ilkesi veya sülûkün mertebeleri anlamında kullanılan bir tasavvuf terimidir. Sözlükte, “ayaküstü durulacak yer, ikametgâh, mertebe, mevki” gibi anlamlara gelen makam kelimesi tasavvuf terimi olarak

ahlâk ilkeleriyle sülûkün mertebelerini, velilerin kabirlerini veya sembolik türbelerini ifade etmektedir (TDVİA, 2003, C: 27: 409). Makam kelimesi de mutasavvıfların çok önemsedığı ve şairlerin çok kullandığı bir kelimedir. Şair, bu kelimeye 7 defa yer vermiştir.

Aşağıda tasavvufun temel felsefesine uygun bir şekilde aşk makamının akıl rütbesinden üstünlüğü vurgulanmıştır.

Egerçi rütbe-i ‘aql oldu ‘âlî

Mağam-ı ‘aşk hem ‘âlâdır ey dost G 55/6

Aşağıdaki beyitte kendisini aşkın mertebelerinde gezdiren sâkînin, yani mürşidinin kendi gönlünde hoş bir makamı olduğu anlatılmıştır.

Nûş eden bu hamr-ı ‘aşkı seyreder

Kim o sâkî dilde tutmuş hoş mağam G 260/5

Aşağıdaki beyitlerde tevekkül ve rıza makamları tamlamaları ile yine tasavvufta çok önemsenen iki kavram vurgulanmıştır.

İlâhî hazerden beni kıl ‘ırağ

Mağam-ı tevekkülde ver hoş durağ Musammat 15/11

Gönül hoşluğudur mağam-ı rızâ

Çü bâğ-ı İrem’dir bu vâsi’ kazâ Mecmû’atül-Meânî 92

2. 1. 4. 6. Memleket, Memâlik

Ülke, şehir, il anlamlarına gelen kelimeyi şair bir defa kullanmıştır (Devellioğlu, 1997: 610). Kelimenin çoğul hali memâliktir.

Aşağıdaki beyitte şair, gönlü bir memlekete benzetmiştir.

Gönlümüz memleketindir kereminle hoş tut
Mâlik'ül-mülksün ol mülk saña olmuştur G 100/5

Memâlik ifadesi de aşağıdaki beyitte iki defa kullanılmıştır.

Hep 'abd-i mesâkînin o 'ubbâd-ı savâmi'
Hep hayl-i memâlikin o şâhân-ı memâlik G 204/4

2. 1. 4. 7. Menzil

Süreklilik kazanmış hal veya sülûkün mertebeleri anlamındaki makam teriminin derecelerini ifade eden tasavvuf terimidir. Sözlükte, "inmek, konaklamak, misafir olmak" anlamındaki nüzûl kökünden türemiş bir mekân ismi olan menzil "ev, konak; iki konak arası, bir konak yol; posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu mahal" manalarına gelir (TDVİA, 2004, C: 29: 159).

Menzil kelimesi özellikle tasavvuf edebiyatında çokça kullanılmış bir kelimedir. Baştanbaşa tasavvufu işleyen Erzurumlu İbrahim Hakkı da şiirlerinde 6 kez bu ifadeye yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte ham bir dervişin henüz belli bir mertebeye gelmeden at, yani bir makam, şöhret istediği ifade edilmiştir.

O derviş almadı menzil ki hâkimlerden esb ister
Hudâ'ya tekye etmez kim ki halkı müttekâ söyler K 4/8

Aşağıdaki beyitte şair, düşmanın kendisini çeşitli şekillerde korkutmaya çalıştığını; ancak sultanın, yani sevgilinin menzilinün miskin gönlü olduğunu ifade etmiştir.

Şahne vü mîr ile ol kim bizi tahvîf eder
Bilmedi menzil-i sulţân dil-i miskînimdir G 95/5

Aşağıdaki beyitte ise aşk, burağa benzetilerek ona kapılan için hiçbir menzilin, mekânın uzak olmayacağı vurgulanmıştır.

‘Aşktır ‘âşıka mânen-i Burâk

Olmaz anınla ana menzil ırak Marifet-nâme 6/30

2. 1. 4. 8. Meydân

Meydan; geniş, açık, düz yer, alan; yarışma veya karşılaşma yeri; ortaklık; Bektaşî Tekkelerinde âyin yeri; fırsat, imkân demektir (Devellioğlu, 1997: 638). Şair, şiirlerinde meydan kelimesine 4 defa yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte, bizim gezindiğimiz meydan feleğin üstündeki yerdir, şeklinde kullanılmıştır.

Cilvegâh-ı mâverâ-yı çarhtır meydânımız

Bu cihân gayr-ı cihândır biz cihân-ı diğëriz G 160/3

İki farklı beyitte de aşk meydanı tamlaması ile kullanılmıştır.

‘Aşk meydânına lâyıq yok idi bir merkeb

Ten Burâk’ıyle revân bûs ü kenâra geldim G 258/4

2. 1. 4. 9. Mülk

Mülk; ev, dükkân, arazi gibi taşınmaz ve gelir getiren mallar; bir devletin ülkesi; vakıf olmayıp birinin malı olan toprak; gelir getiren yer, yapı; Kur’an’ın 67’nci sûresidir (Devellioğlu, 1997: 720). Mülk sözcüğü mekân adı manasına gelen kelimeler içerisinde en çok kullanılan kelime olup 31 kez şiirlerinde kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, kanaat denilen mülkü elde ettiğini ifade etmiştir.

Taht-ı tevekkül bulmuşum mülk-i kanâ‘ at almışım
Maḥfice sulṭân olmuşum câh-ı ‘ayânı n’eylerim K 12/8

Aşağıdaki beyitte, Allah dışındaki varlıkları gönlünden çıkarılanların beka mülkünü, ebedilik ülkesini elde ettiği ifade edilmiştir.

Mâsivâ kalmasa bir dilde o beytullâhtır
‘İlm ü hikmetle dolu mülk-i beḳâ olmuştur G 100/4

Hükümdar peygamberlerden olan Hz. Süleyman’ın ülkesi, mülkü telmih edilerek aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

‘Uşşâka vasf-ı mülk-i Süleymân’ı etme kim
‘Aşk ehli dilde ‘âlem-i nâ-intihâdadır G 120/2

Aşağıdaki beyitte şair, kendisini fakirlik ve fanilik yurdunun dilencisine benzetmiştir.

Mülk-i faqr u fenâ gedâlarıyız
Hem selâṭîn-i mülk-i bî-haleliz G 169/5

Aşağıdaki beyitte tüm âlemin insanın şerefine yaratıldığı ifade edilmiştir.

Ḳıymet ü ḳadrini hoş bil ki mükerremsin sen
Mülk-i ‘âlem saña cism oldu ve sen cân-ı cihân G 279/3

2. 1. 4. 10. Semt

SeMt; şehirlerdeki yerleşim bölgesi, yaka; yan, taraf, cihet, yön anlamlarına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 2065). Günümüzde de günlük

hayatta kullanılan bir kelime olan semt kelimesine şair 15 farklı beyitte yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte üç defa kullanılarak tekrar sanatı ile kullanılmıştır.

Bu semt-i firkat olmuş o semt-i vişâl-i dost
Bu semt-i zulmet olmuş o vech-i kamû ziyâ K 8/27

Aşağıdaki beyitte, “sebepler semti” ifadesi ile insanların sebep-sonuç ilişkisi içerisinde bazen boğulduğu ifade edilmiştir.

Geh cânib-i hâba gider geh semt-i esbâba gider
Geh cânib-i şehri-i beka geh cânib-i dest-i fenâ G 14/4

Aşağıdaki beyitte insanın ölümünden hareketle insanın özgürleşip her semte gidebileceği anlatılmıştır.

Çün cân gider bî-câ olur bî-ğadr ü bî-pervâ olur
Her semte ol pûyâ olur âfâka hoş ‘ anber vurur G 136/4

2. 1. 4. 11. Şehir

“Şehr” kelimesi imlası aynı olan iki farklı kelimedir. Bunlardan ilki yeni ay; ay, otuz günlük zaman ve ikincisi şehir, büyük belde, büyük kent, il demektir (Devellioğlu, 1997: 986). Şehr kelimesi mekân adı olarak 9 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte ten şehri ifadesi ile ten, beden; bir şehre benzetilmiştir.

Çıkar söz şehri-i tenden şehriyâr-ı şehvet ü hışmı
Ki nûr-ı şûle-i cân onlar ile çün duğân olmuş K 3/27

Aşağıdaki beyitte aşk muazzam bir şehre benzetilmiştir.

ȚumȚurâk-ı nüh felek şehri-i azîm-i ‘aşk ile
 Hâyme-i sahrâdır ol bu pâyi taht-ı şehriyâr K 6/8

Aşağıdaki beyitte şehir kelimesi, yaban hayatı tezdadı ile kullanılmıştır.

Hem şehir ü hem yabanda biz anıñla hem-rehiz
 Cândır gulâm-ı mâder-i meh-rûy-i hoş-liqâ G 13/3

Aşağıdaki beyitte iki defa yokluk şehri ifadesi ile kullanılmıştır.

Ger murâd olsa müyesser o ‘adem şehrinde
 Pes niçin şehir-i ‘âdemden bu diyâra geldim G 258/5

2. 1. 4. 12. Vatan

Arapça bir kelimedir, Türkçedeki karşılığı yurttur. Tasavvufta ise kulun vatani, hâlin bittiği ve karar bulduğu yerdir (Cebecioğlu, 2010: 692). Şair bu kelimeyi 5 farklı beyitte kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte gurbet-vatan tezdadı ile kullanılmıştır.

Mihnet-i gurbettesin bu teng-nây-i cismden
 Çık fezâ-yı dilde ‘aşkı bul odur hubbu’1-vatan K 7/8

Aşağıdaki beyitte “vatan sevgisi” şeklinde kullanılmıştır.

Dâimâ hâzret-i mâ‘ şûk-ı ezelden yârin
 Dem-be-dem anıñ için hubb-ı vatan söylersin G 269/2

2. 1. 5. İş ve Ticaret Hayatıyla İlgili Olanlar

2. 1. 5. 1. Bâzâr

İnsanların alışveriş yapmak üzere toplandığı yerlere, Farsça bâzâr denir. "B" harfi Türkçe kullanımda, "P" harfine dönüşmüştür. Tasavvufta ise ilahî nurların ortaya çıktığı yerdir. Kesret ve tefrika mertebesidir. Bu terim aşk pazarı ve melâmet pazarı şeklinde de kullanılır. Birincisi, Allah aşkına düşen kişiyi, ikincisi de çile ve belâları ifade eder (Cebecioğlu, 2010: 499). Şair bâzâr ifadesine 13 defa şiirlerinde yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte âşğın pazara mest bir şekilde vardığında çaresizlik içerisinde kalacağı anlatılmıştır.

Çü ‘âşık mest iken pâzâra varsa

Hadîş-i hâne-i nâçâr söyler

G 105/4

Aynı beyitte üç kez kullanılarak tekrar sanatı yapılmıştır. Beyitte aklın ancak alışveriş işlerinde kullanılacağı ifade edilmiştir.

‘Akl bu bâzârı görmüş eylemiş bey’ u şîrâ

Hem bu bâzâr içre ‘aşkın başka bir bâzârı var

G 92/3

Bâzâr kelimesi aşağıdaki beyitte de üç kez kullanılmış olup ölçü tartı araçları içerisinde kullanılarak tenasüplü bir kullanım ile karşımıza çıkar.

Bâzâr edene rıtl u terâzû u zirâ’ im

Bâzâr edemem dirhem ü bâzârı da bilmem

G 242/2

Aşağıdaki beyitte dünya pazarlarında gezinmenin faydasız olduğu, asıl pazarın sevgili ile birlikte olduğu ima edilmektedir.

Dükânı ‘âşıkıñ bilmez ki sensin kân ü dükkânı

Ne hâcet seyr-i bâzâr-ı cihân bâzârımız sensin

G 271/2

2. 1. 5. 2. Çâr-sû

Çârsû; dört taraf, dört yönü olan nesne, dört tarafa yönü olan yer, pazar, çarşı; dükkânların bulunduğu alışveriş yeri demektir (Türkçe Sözlük, 2010: 500).

Bildiğimiz çarşı ifadesinin karşılığı olarak kullanılan kelime, sadece aşağıdaki beyitte, âlem çarşısı tamlaması ile kullanılmıştır.

Çâr-sûy-i ‘ âlem içre cümleden

Evvel ü âhîr hârîdârın benim G 247/2

2. 1. 5. 3. Değirmen, Âsiyâb

İçinde öğütme işi yapılan yer anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 609). Divan edebiyatında değirmen, insan ömrünün dâne şeklinde düşünülmesinden dolayı daha çok felek gibi düşünülmüş, değirmenin genellikle öğütme vasfından yararlanmış, değirmenin dönmesi, içindeki taneleri öğütmesi benzetme unsuru oluşturmuştur. Âşığın akıttığı gözyaşları ise genellikle değirmeni çalıştıran su olarak tasavvur edilmiştir. Âsiyâb da su değirmeni anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 44). Değirmen kelimesi 7 defa, âsiyâb ise 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki şiirde, dünya hayatı bir değirmene benzetilmiştir.

Gerçi ednâ kullarız biz gönlümüzce bekleriz

Cism-i hâkiz lâkin ondan rûh ile münfekleriz

‘ Aşk ile cân-ı cihânız akl ile mâlikleriz

Gelmişiz dünyâ değirmânında nevbet bekleriz

Dâne-i ten un olunca murğ-ı cânı ekleriz Musammat 3/1

Aşağıdaki şiirde dokuz felek bir değirmene benzetilmiştir.

Devr-i dâ’im çün döner bu âsiyâb-ı nüh felek

Arpa buğday mişli tenler lâbüd on olsa gerek
 ‘ Âlem-i ervâh-ı ‘ âlâdan tenezzül ederek
 Gelmişiz dünyâ değirmânında nevbet bekleriz
 Dâne-i ten un olunca murğ-ı cânı ekleriz Musammat 3/2

2. 1. 5. 4. Dükân

İçinde öteberi satılan oda, yer anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 193). Şair, dükkân ifadesine 3 defa şiirlerinde yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte hem tekrar, hem de tenasüp sanatı yapılarak kullanılmıştır.

Dükânı ‘ aşkın bilmez ki sensin kân ü dükkânı
 Ne hâcet seyr-i bâzâr-ı cihân bâzârımız sensin G 271/2

2. 1. 5. 5. Kârgâh, Kârhâne

Kârgâh; iş, mahâl, fabrika demektir (Devellioğlu, 1997: 490). Sadece bir defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte, işyerimiz olan dünyada iyiliklerin ve kötülüklerin nakışları yapılır, denmiştir.

Hep işlerin hemîşe güzel hayr-ı mahzurdur
 Pes kârgâhımızda olur naş-ı nîk ü bed G 67/7

Kâr-hâne de; iş yeri, iş işletilen mahâl, bir sanat ile uğraşanların çalıştığı ve makinelerin kurulup işletirildiği binâ, fabrika; süt kaynatılıp, satılan ve yoğurt vesaire yapılan yer veya dükkân, sütçü dükkânı; fuhuş yapılan yer gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 491). Şair kâr-hâne ifadesine 4 defa şiirlerinde yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte dünya bir işyerine benzetilmiştir.

Қувâ vedî' a-i қудрет havâs sun' -1 Ҳакім

Bu kâr-hânede bilsem neyim benim nem var Mârifet-nâme 2/1

2. 1. 5. 6. Kervansaray

Kervanların güvenliği ve konaklaması için anayol kenarında tesis edilen vakıf yapılarıdır. Kervansaraylar kitabelerde ve kaynaklarda han, ribât olarak da anılmaktadır. Günümüzde han, şehir içinde konaklama ve ticaret amacıyla inşa edilen yapılar için kullanılan bir kelime olmuştur. Hanlar mal yapımı ve ticaret işlerinin birlikte görüldüğü yerlerdi ve isimlerini de burada üretilen mallardan alıyorlardı. Şehirlerarası yollar üzerinde yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde olanlara ise kervansaray denilmektedir. Kervanlar burada geçici olarak konaklar, beraberlerinde getirdikleri malları pazarlar ve para işlemlerini yaparlardı. Ribât olarak da anılmaları kervansarayların kaynağını işaret etmektedir (TDVİA, 2002, C: 25: 299). Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte cihan, dünya hayatı bir kervansaraya benzetilmiştir.

Cihân kervan-serâdır geldi bin cân gitti derdiyle,

Ko hüzn ü firqati gel dilde hüsni-i 'aşka ol hayrân G 296/8

2. 1. 6. Eğlence Hayatı İle İlgili Olanlar

2. 1. 6. 1. Meclis, Bezm

Sözlükte “oturmak” anlamındaki cülûs kökünden türetilmiş bir mekân ismi olan **meclis** oturumun yapıldığı yeri ifade eder, ilim meclisi,

zikir meclisi, tartışma meclisi, sohbet meclisi vb. bir kelimeyle tamlama halinde kullanıldığında ise oturumun amacı, türü veya niteliği belirtilmiş olur. Meclis kelimesi, Hz. Peygamber'den (a.s.m.) itibaren daha çok mescitlerde yapılan dersler için kullanılmıştır. Bununla beraber onun mescidinde zikir ve ilim gibi farklı meclislerin bulunduğu da rivayet edilir (TDVİA, 2003, C: 28: 241). Meclis kelimesine şiirlerinde 6 kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte, kâinat bir meclise benzetilmiştir.

Hadîs-i ‘aşk ereli kâ’inât meclisine

Nihân değil o kıyâmet ‘ayân ü kübrâdır G 101/4

Aşağıdaki beyitte “gönül ehlinin meclisi” terkibi ile kullanılmıştır.

Sırr-ı vahdet söylemek mümkündür olsa ehl-i dil

Ehl-i dilden ğayrı ger mecliste olmazsa meges G 173/3

“**Bezm**” kelimesi de; içkili eğlenceli meclislere verilen isimdir. (Devellioğlu, 1997: 98). Tasavvuf edebiyatının sık kullanılan kavramlarından. Şair, bezm kelimesini 9 ayrı yerde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde bezm-i cân, bezm-i ebed, bezm-i huzur ifadeleri ile tasavvuf edebiyatının anlam çerçevesi içerisinde kullanılmıştır.

Şehr-i dil-i bî-keşret-i nâ-cins tenhâdır gece

Bezm-i cân bî-zağmet-i ağıâr olur vaqt-i seher G 109/2

Humm-ı ezel bûğşâdedir bezm-i ebed âmâdedir

Her dem kadehsiz bâdedir dâ'im döner devrânımız G 149/5

2. 1. 6. 2. Mey-gede, Mey-hâne, Hâne-i Hammâr, Harâbât, Hum-hâne, Şarâb-hâne

Yukarıda verilen kelimeler Eski Türk Edebiyatının çerçevesi içerisinde değerlendirildiğinde birbirinin yerine kullanılabilen kelimelerdir. Durum böyle olsa bile bazı anlam incelikleri taşıdıklarından her bir madde aşağıda ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Farsça bir kelime olan **mey-hâne**; şarap, içki içilen ve satılan yerdir (Devellioğlu, 1997: 638). Kulun aşk ve şevkle Rabb'ine münacât yeri, kâmil ârifin Allah aşkıyla dolmuş gönlü, tekke, lâhûtî âlem manalarına gelir (Cebecioğlu, 2005: 435). Erzurumlu İbrahim Hakkı tasavvufî manasına uygun bir surette mey-hâne ifadesini 5 kez kullanmıştır.

Şair, aşağıdaki beyitte mürşidinin kendi gönlünü bir mey-haneye çevirdiğini ifade etmiştir.

Sâkî-i gülzâr-ı cânsın dembedem

Gönlümü mey-hâne ettin ' âkıbet

G 56/7

Aşağıdaki beyitte âlem gönlün mey-hanesine benzetilmiştir.

Her câna cihân içre nihan bâde verir ' aşk

Ol hamr ile ' âlem dolu mey-hâne-i dildir

G 90/5

Aşağıdaki beyitte aynı kelime iki defa kullanılarak Allah sevgisiyle âşığın gönlünün mey-haneye dönmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Gel içeri ten şehrine hayretle ğark ol nehrine

Bul ' aşkı anıñ mihrine mey-hâne ol mey-hâne ol

G 219/6

Aşağıdaki beyitte ise tevhid sarhoşluğu ile kalp meyhanesinden aşk şarabı içilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Haqqî bu ‘âlemden geçip meyhâne-i kâlbe göçüp
Ol hâmr-ı vaḥdetten içip mestâne ol mestâne ol G 219/7

Mey-gede de Farsça mey-hâne demektir. Tasavvufta ise harabat, dostların sohbet meclisi, mürşid-i kâmilin kalbi anlamlarına gelir (Cebecioğlu, 2005: 435).

Aşağıdaki beyitte şair mey-gede kelimesini tasavvufî anlamda kullanarak kendisini bazen medrese ehli bazen de meyhanenin emiri olarak tasvir ediyor.

Gâhî emîn-i medrese vü hânkâh olur
Gâhî emîr-i meygede bâ-nâm ü şân olur G 85/2

Hâne-i hammâr da şarap-hane anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 322). Tasavvufta dergâhtan kinaye olarak kullanılır. Sadece bir defa kullanılmıştır.

Şair, uyanıp yüzünü âşıkların dergâhına dönmesini istiyor.

Uyan o hâne-i hammâr-ı ‘âşıka yüz tut
Bu rûḥ rahatı ecliyçün iste ondan râḥ G 63/2

Harâbât; harâbeler, virâneler; müdavimlerini harap eden israf ve sefahet yeri, mey-hâne demektir (Devellioğlu, 1997: 326). Tekke ve hânkâh anlamında kullanılan bir tasavvuf terimidir (TDVİA, 2003, C: 16: 68). Harâbât kelimesi iki defa kullanılmıştır.

Şair âşık olana hitaben; kendini hırka gibi harâbâta rehin bırak, diye sesleniyor.

Yürü kı1 hırka gibi rehn-i harâbât

Niçin sâlûs-teg der-jende sensiñ

G 286/7

Aşağıda ise harâbât ilmi ifadesi ile tasavvufi bilgi kastediliyor.

Ger ‘ilm-i harâbat saña hem-nefes oldu

Bu ‘ilm ü hüner cümle çatında heves oldu

G 364/1

Hüm-hâne, şarap küplerinin konulduğu yer, mey-hane, tasavvufta ise âşğın kalbi anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 381). Sadece bir defa kullanılmıştır.

Burada ezel meclisi telmih edilerek kullanılmıştır.

Hani o dem ki sâkî-i hüm-hâne-i ezel

Sunardı rûh-ı pâkimize câm-ı lem-yezel

Mârifet-nâme 2

Şarâb-hâne; şarapevi, şarap yapılan veya satılan yer, büyük şarap fiçısı anlamalarına gelir (Devellioğlu, 1997: 978). Tasavvufta ise melekût âlemi, kâmil ârifin iç dünyası karşılığı olarak kullanılır (Cebecioğlu, 2005: 594).

Aşağıdaki beyitte âlem bir aşk mey-hanesine benzetilmiştir.

Şarâb-hâne-i ‘aşk oldu ‘âlem etti hurûş

Hezâr nâra-i ‘âşık hezâr beyt ü sürûd

G 72/4

Aşağıdaki beyitte ise şair bizzat kendisini bir şarap-haneyeye benzetmiştir.

O meyden âb olup ondan şarâb-ı nâb

Şarâb-hâneyim alsın alan şarâbı hemân

G 282/7

2. 1. 7. Eğitim ve Kültür Hayatı ile İlgili Unsurlar

2. 1. 7. 1. Mektep

Mektep; yazı yazacak yer, okul demektir (Devellioğlu, 1997: 606). Mektep kelimesini şair 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte bir âşık için sessiz bir köşenin bir mektep olarak görüldüğü ifade edilmiştir.

Mu‘ allim pîr-i ‘ aşk u künc-i samt olmuş ona mekteb
Sebak nâdanlık u gönlüm onuñ tıfl-ı sebak-hânı K 5/61

İlkokul anlamına gelen mekteb-i sıbyân terkibi ile aşağıda kullanılmıştır.

Gerekse defter-i tevhîdden saña bir harf
Bul imdi mekteb-i sıbyân oku elifbâyı G 332/5

2. 1. 7. 2. Medrese

İslâm tarihinde eğitim ve öğretim kurumlarının genel adıdır. Sözlükte “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamına gelen bir mekân ismidir. Ders, Sâmi dillerinde ortak kullanılan bir kelimedir (TDVİA, 2003, C: 28: 324).

Medrese kelimesi de aşağıdaki beyitlerde kullanılmıştır.

Gâhî emîn-i medrese vü hânkâh olur
Gâhî emîr-i mey-gede bâ-nâm ü şân olur G 85/2

Hücre güzeldir medrese hoştur

Ol pür ‘ ilimdir taşrası boştur Haza Kitâb-ı Tertib-i Ulûm 21

2. 1. 7. 3. Debistân

Farsça bir kelime olan debistân, mektep, okul demektir (Devellioğlu, 1997: 170).

Aşağıdaki beyitte şair miskinliği bir okula benzetmiştir.

Göñül tıfl oldu pîr-i ‘aşq üstâd-ı zebân-dânı

Sevâdü’l-vech dersi oldu miskinlik debistânı K 5/1

2. 1. 8. Diğer İnşaf Unsurlar

2. 1. 8. 1. Ulaşım İlgili Olanlar

2. 1. 8. 1. 1. Pül

Pül, köprü demektir (Devellioğlu, 1997: 869). şiirlerinde 1 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte dünya hayatı üstünden geçilecek bir köprüye benzetilmiştir.

Nuķûřu koy su gibi cümle naķřı eyle ķabûl

Ĥurûf u şavtı ko Ĥaķķî cihânı geç çün pül G 233/7

2. 1. 8. 1. 2. Râh-güzar

Geçit, geçecek yol anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 884). Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

şair cân ve gönlü bir geçit olarak görmektedir.

Ey hâce bu zindândan ben ‘azm-i sefer kıldım

Eflâk-i dil ü cândan hoş râh-güzer kıldım

G 264/1

2. 1. 8. 1. 2. Yol, Râh, Tarîk

Karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmek için aşılan; genellikle yerleşim alanlarını birbirine bağlamak için düzeltilerek açılmış ulaşım şeridi; bir amaca ulaşmak için başvurulması gereken çare, yöntem gibi değişik anlamlarda kullanılabilen bir kelimedir (Türkçe Sözlük, 2010: 2602). Râh veya reh de Farsça bir kelime olup yol, tutulan yol, meslek, usul anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 872). İbrahim Hakkı şiiirlerinde **yol** kelimesini 17 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair yol kelimesini, Allah’ın zâtına ulaştıracak bir tarz manasında kullanmıştır.

Gerçi hep dilden o genc-i zâta var bir gizli yol

Lîk bu benlik tılısm olmuş oña müşkîldir ol

G 226/4

Aşağıdaki beyitte gönül, aşkın yolu olarak tarif edilmiştir.

Haqqî gönüldür ‘aşka yol var ol nefes bahriyle dol

Sen dilde dildârıyla ol çün kân-ı irfândır gönül

G 229/7

Râh kelimesi ise 29 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte aşk ehlinin ancak aşk yolunda gidebileceği ifade edilmiştir.

O vâdîlerde kim ‘aşk ehli râh-ı ‘aşka gitmiştir

O yolda bu felekler çün gubâr-ı kârbân olmuş

K 3/9

Aşağıdaki beyitte yine bir akıl-aşk kıyaslaması içinde aşkın fanilik yurduna teşvik ederken, aklın ise bu yolun tehlikeli olduğunu telkin ettiği ifade edilmiştir.

‘Akl der râh-ı fenâyâ gitme kim pür-hârdır
‘Aşk der vardım fenâyâ nice bine gülzârı var G 92/5

Aşağıdaki beyitte şair aşkın gamını kendi yolu olarak gördüğünü ima etmiştir.

Her dem gam-ı ‘aşk hâşılımdır
Hem râh ü tarîk u menzildir G 96/1

Aşağıdaki beyitte mana yolu tamlaması içinde verilmiştir.

Var mezâristân-ı aqrânında bir fikr eyle kim
Câm-ı cismi nevbetiyle râh-ı mâ‘ nâ doldurur G 124/3

Aşağıdaki beyitte şair gece yarısında kalkarak ilahî aşk derdi ile Allah’a teveccüh edildiğinde uzak yolların ve yerlerin kılacağı ifade etmiştir.

Nîm-şeb kalk ağla derdimle teveccüh kıl baña
Tâ seni cezb eyleyim kûtâh ola râh-ı dırâz G 167/5

Şair Allah’a ulaşmanın yolunun kişinin kendisi olduğunu ifade etmiştir.

Gönül ço medreseyi resm-i hânkâh arama
Bu resm ü râhı bırak senden özge râh arama G 321/1

Tarîk de yol, yöntem, usul; meslek; araç, sebep; tasavvufta bir velinin Allah’a ulaşması için tuttuğu yol demektir (Devellioğlu, 1997: 1034). Çoğulu tarîkâttır. Tasavvufta Hakk’a ulaşmak için benimsenen usul, tutulan yol, gidilecek yol, hal ve gidiş” anlamındaki tarîkat terim

olarak; “Allah’a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hal ve davranış” demektir (TDVİA, 2011, C: 40: 95). Tarik kelimesi, 12 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, âlâ mahall olarak tarif ettiği aşk ve muhabbet yolunda aziz ömrün sarf edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

‘Azîz ‘ömrünü ‘âlâ maḥalline sarf et

Ṭarîḳ-ı ‘aşḳ u muḥabbette eyle terk-i vücûd K 69/2

Aşağıdaki beyitte leziz bir gezintinin ancak Allah yolunda olabileceği ifade edilmiştir.

Dilde ṭarîḳ-ı Ḥüdâ cânda fezâ-yı rızâ

Olsa hüveydâ saña ol cevelândır lezîz G 78/2

Aşağıdaki beyitte herkesin dostunu, sevdiğini farklı bir yolla bulduğu ifade edilmiştir.

Her gönül dostunu bir başka ṭarîḳ ile bulur

âhımız doğru yakın faḳr ü fenâ olmuştur G 100/3

Aşağıdaki beyitte aşkı kendine yol olarak seçenlerin bedenlen zayıf olması gerektiği ifade edilmiştir.

Ṭarîḳ-ı ‘aşḳa gidersen teniñ za’îf olsun

Ki ḳat‘-ı bâdiye müşkîldir olsa merd-i cesîm G 254/4

Aşağıdaki beyitte şair bekayı elde etmenin şartı olarak fanilik ve fakirlik yolunu tavsiye ediyor.

Ṭarîḳ-ı faḳr ü fenâyı tut ol beḳâyaya revân

Geriye bakma heman ğayrı pîşgâh arama G 321/2

2. 1. 8. 2. Su ile İlgili İnşaf Unsurlar

2. 1. 8. 2. 1. Çâh

Kuyu, çukur anlamlarına gelir (Devellioğlu; 1997: 151). Divan edebiyatında sevgilinin çene çukuru genellikle kuyuya teşbih edilmiş, kuyuyla birlikte anılmıştır. Şairler Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasını, Rüstem'in bir kuyuya atılarak öldürülmesini, Babil'deki sihirle uğraşılan kuyuyu şiirlerde sıkça işlemişlerdir. Tüm şiirlerinde şair 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair fani makam ve şöhret elde etmeyi canın ve aklın kuyusu, tuzağı olarak tasvir etmiştir.

‘ İzz ü câh-1 fâni olmuş züll-i ‘ aql ü çâh-1 cân

Ey ‘ azîzim câh-1 zilletten hazer kıl görme nâr K 6/5

Aşağıdaki rubaide ise şair dünyanın hakikatini anlamayanlar için âlemin bir bela zindanı ve gam ve keder kuyusundan ibaret olduğunu ifade etmiştir.

‘ Âlem ki tamam nüsha-i hikmettir

Mâ‘ nâsını fehmeyleyene cennettir

Maħrûm-1 şühûd olanların çeşminde

Zindân-1 belâ çâh ü gam ü miħnettir Rübailer 1

2. 1. 8. 2. 2. Çeşme

Farsça; pınar, göz, kaynak demektir. Tasavvuftaki anlamları şöyledir: İlâhî feyzin kaynağı, âmâ (körlük) âlemi, Hakk'a eren kâmil arifin kalbidir (Cebecioğlu, 2010: 144). Divan edebiyatında ise çeşme, çeşitli benzetmeler vesilesiyle sıkça anılmıştır. Dîvân şairleri suyun bolluk olması sebebiyle genellikle övülen kişinin özelliğini vurgulamak

için çeşmeden yararlanmışlardır. Şair kelimeyi şiirlerinde 7 yerde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte gönül bir çeşmeye benzetilmiştir.

Safâ-yı çehre-i dildârı kande seyreyler

O cân ki çeşme-i dili pür-gubârdır bittabî G 188/6

Aşağıdaki beyitte meczupların çeşmesinden beslenenin candan ve cihandan geçeceği ifade edilmiştir.

Ṭayyeder cezbe ile cân dü cihânı bir dem

Çeşme-i meczûbda kalmaz ne zemîn ü ne zamân G 279/6

2. 1. 8. 2. 3. Mîz-âb

Suyolu, oluk demektir (Devellioğlu; 1997: 654).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır. Burada dil, lisan bir oluğa benzetilmiştir.

Dil sehâb-ı âsumândır sîneler tâm üstüdür

Nutq bârandır lisân mîz-âbına nâzildir ol G 227/3

2. 1. 8. 2. 4. Selsebîl

Selsebîl, tatlı ve hafif su; Cennet'te bir çeşmenin adı; sebîl, suyunun aktığı yer, kademeli olan bir çeşit çeşmedir (Devellioğlu; 2002: 934). Şair tüm şiirlerinde sadece bir defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte aşk, cennetteki Selsebîl çeşmesine benzetilmiştir.

‘Aşk çün ‘ayn-i selsebîl olmuş

Her gönülden ona sebîl olmuş K 10/40

2. 1. 8. 3. Yarı İnşaf Mahiyette Olanlar

2. 1. 8. 3. 1. Bâğ

Bağ, üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak; bağ, büyük bahçe, bostan; meyve bahçesi; seyir yeri, gezinti yeri; dünya; Cennet gibi değişik anlamlara gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 64). Şiirlerinde 18 ayrı yerde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte mana bahçesinden kim dünyaya baksa zindan bile ona bahçe gibi görünür denmiş, tezat ile birlikte tenasüp sanatına da yer verilmiştir.

O mâ' nâ gülşeninden kim dönüp bu sûrete baksa

Olur âb ü revan zincir ü sahn-ı bâğ zindânı K 5/52

Şair aşağıdaki beyitte ise kişi benliğini unuttuğu zaman her yerin bağa dönüşeceğini ifade etmiştir.

Kendiñe geldiğin zaman cümle cihân olur hazân

Kendin unuttuğun zaman bâğ u bahâr olur saña G 21/5

Aşağıdaki beyitte kişi eğer geniş bir meşrebe, fikre sahip ise bağ ve bahçeye ihtiyaç duyulmayacağını; zira zaten cennet içerisinde bulunacağını ifade etmiştir.

Ger meşrebiñ vasi' ise bil cennet içresin

Seyr-i bahâr ü bâğ u gülistân nene gerek G 210/3

Aşağıdaki beyitte şair yâre vasıl olduğunda, ona kavuştuğunda gönlünün bağa ve bahara dönüşeceğini ifade etmiştir.

Ġam-ı firâk yeter ‘azm-i vaşl-ı yâr ederim
Onunla gönlümü bâğ u gül ü bahâr ederim G 241/1

Aşağıdaki beyitte şair orucun insanın gönlünü bir bağa dönüştüreceğini ifade etmiştir.

Oruc tutarsan olur dil mişâl-i bâğ
Hışâl-i hûb ile gönlün dolar çü hûr u haşem G 255/6

2. 1. 8. 3. 2. Bostân

Bağ, bahçe, sebze bahçesi, kavun, karpuz anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 112). Şiirlerinde bostan veya bustân şeklinde 4 defa kullanılmıştır.

Şair, aşağıdaki beyitte mürşidi sayesinde bir tohum, tane iken bir bostana dönüştüğünü ifade ediyor.

Dâne iken bâğ u bostân eyledin
Hâki hem kâşâne ettin ‘âkıbet G 56/4

Aşağıdaki beyitte şair aşkı parlayan bir aya, güneşe ve ikinci mısrada ise bağ ve bostana benzetmiştir.

‘Aşk hürşîd ü mâh-ı tâbandır
Gül ü müldür o bâğ u bostândır K 10/22

2. 1. 8. 3. 3. Çemen

Yeşil ve kısa otlarla örtülü yer, çimen; ağaç ve çiçeği olan çayır, yeşillik; pasturmaya konulan bir ot gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 154). Sadece bir defa şiirlerinde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte çimenlik manasında kullanılmıştır.

Cismi koy mişl-i şütür her hâs u hâra gitme

Çalbe gel terk-i bahâr ü çemen ü cûy etme G 323/3

2. 1. 8. 3. 4. Gülistân, Gülşen, Gülzâr

Gülistân; gül bahçesi, gül tarlası; Şirazlı Sâdi'nin meşhur eseri ve Türk müziğinin en az beş asırlık mürekkep makamlarındandır (Devellioğlu, 1997: 298). Gülistan kelimesine de şiirlerinde 10 defa yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, gönlü gülistâna benzetmiştir.

Dile sâkî olsa cânân dil olur gül ü gülistân

Ola çün riyâz-ı Raḥmân ona hâkdân görünmez G 171/2

Şair aşağıdaki beyitte âlemin hakikatine vardığında gül bahçesinde bir gül gibi olacağını ifade etmiştir.

‘Âlem-i taḥkîki bul mâh-ı şebistân sen ol

Enfûs ü âfâka dol verd-i gülistân sen ol G 224/1

Aşağıdaki beyitlerde Erzurumlu İbrahim Hakkı, Hz. İbrahim'in ateşe atılması mucizesine telmihte bulunarak Allah'a dayanan Hz. İbrahim'e Allah'ın ateşi bir gülistâna dönüştürdüğünü ifade etmiştir.

Ey Ḥalîl'im nârdan ḥavf etme kim

Ben saña nârı gülistân eylerim G 246/6

Ger Ḥalîl'imsen emîn ol nâr-ı her Nemrûd'dan

Nâr içinde ben gülistân eylerim ‘âşık señi G 337/3

Gülşen de gülzâr gibi; gül bahçesi, gül tarlası demektir (Devellioğlu, 1997: 298-299). Şiirlerinde 20 yerde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair gönlü anlamın gül bahçesine benzetiyor.
Gözüm tâ-key bu hâristân-ı sûretten gül istersin
Gönüldür gülşen-i mâ' nâ ki ol pür-gül-ruhân olmuş K 3/34

Aşağıdaki beyitte gönül sevgiliyi görünce gülen bir gül bahçesine döner, deniyor.

Dil señden âbâdân olur hem gülşen-i handân olur
Cân bülbülü nâlân olur eyler saña medh ü şenâ G 16/6

Aşağıdaki beyitte ise kavuşmak bir gül bahçesine benzetiliyor.
Gülşen-i vuşlatta hâlâ gâfil olmuş hufteyiz
Bu gülistândan habersiz kalmışız pür-ıztırâb G 41/2

Aşağıdaki beyitte gülşen ve külhan kelimeleri bir arada kullanılarak tezat sanatı yapılmıştır.

‘Aşk mesti fâriğ olmuştur hayât ü mevtten
Gülşen ü külhan ona hoştur ya cennet yâ sakar G 122/5

Aşağıdaki beyitte aşk sayesinde âlemin bir gülşene döndüğü ifade edilmiştir.

Cân ü cânân tâlib ü maṭlûb cümle ‘aşk imiş
Gülşen-i ‘âlem pür-ezhâr olmuş asla hâr yok G 200/3

Aşağıdaki beyitte şair sevgi sayesinde bir gülşene benzediğini ifade etmiştir.

Onun çün gülşen olduk kim kılûbu nevbahâr ettin
Seniñle sine rûşendir ki hem dildârımız señsin G 271/5

Gülzâr da gül bahçesi, gül tarlası, anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 299). Tasavvufta ise mutlak olarak kalbin fethi ve açılışı manasında kullanılır (Cebecioğlu, 2005: 235). Şiirlerinde 10 yerde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı âlemin gül bahçesine benzetmiştir.

‘Aşk maqbûl-i âdem olmuştur

Gül ü gülzâr-ı ‘âlem olmuştur K 10/4

Aşağıdaki beyitte şair, insanın gül bahçesinin bülbülü olması gerektiğini ifade ediyor.

Ey tâlib-i envâr-ı cân seyreyle sen kühsâr-ı cân

Ol bülbül-i gülzâr-ı cân kı l kalbini gamdan rehâ G 10/4

Aşağıdaki beyitte gül, gülzâr, bağ ve gülistan kelimeleri beraber kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Hem elim ol hem ayağım hem yüregimde dayağım

Dilde gülistân u bâğım ey gül ü gülzâr buyur G 82/4

Aşağıdaki beyitte âşığın gönlü bir gül bahçesine benzetiliyor.

Eğer ‘âlem kamû pür-hâr olandır

Dil-i ‘âşık dolu gülzâr olandır G 117/1

Aşağıdaki beyitte can bülbülünün sevgiliden başka bir gül bahçesinin olamayacağı üzerinde duruluyor.

Gül ü gülzârı n’eyler bülbül-i cân

Ki gülzâr ü gülistânı sen oldun G 213/4

2. 1. 8. 3. 5. Lâle-zâr

Lalelik, lâle yetişen yer, lâle bahçesi anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 542). Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte âlemin, aşığın lale bahçesi gibi olduğunu ifade etmiştir.

Ĥâr-zâr-ı keşret içre verd-i vaĥdet seyreden

‘ Ârifin çeşminde Ĥaĥķî ‘ âlem olmuş lâle-zâr K 6/32

2. 1. 8. 3. 6. Ravza

Ravza; ağacı, çayırı, çimeni bol olan yer, bahçe gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 879). Şiirlerinde 7 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair kendi mürşidi İsmail Fakîrullâh gibi birinin arkasında gidince can ve gönül bahçesinin güllerle, çiçeklerle dolu olacağını ifade ediyor.

Sâķî-i cân çün Faķîrullâh olur Ĥaĥķî müdâm

Ravza-i cânın dolu güldür semendir yâsemen K 7/32

Yine şair aşağıdaki beyitte her gönlün bahçesinin bahçivânı İsmail Fakîrullâh olursa beka âlemini, yani ebediliği bulacağı ifade ediliyor.

Çün bâġbân-ı ravza-i her cân ü dil odur

Bulmuş revân-ı Ĥaĥķî o sâķîyle hoş beķâ G 13/7

Şair aşağıdaki beyitte kendisini ravzaya benzetiyor.

Nefĥa benim sûr benim ravza benim ĥûr benim

Nâr benim nûr benim olma cüdâ kı1 iktifâ G 35/6

2. 1. 8. 3. 6. Sebz, Sebze

Sebz, yeşil, yeşil renkli; sebze ise yeşillik, çimen, yemeği yapılan yeşillik anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 926). Sebz, sebze ifadeleri ikişer defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair Allah'ın, hikmeti gereği her bir meyve ve yeşillığe nice özellikler vererek yarattığını ifade ediyor.

Her berg ü bâr-ı sebze de koydun nice havâs

Her derde bir bahâne ile eyledin devâ

K 2/18

2. 1. 8. 4. Ölüyle İlgili İnşâî Unsurlar

2. 1. 8. 4. 1. Mezâr / Mezâristân / Kâbir / Gûr

Mezâr; ziyaret yeri; kabir, ölünün gömüldüğü yer demektir. Mezaristan da mezarlık anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 640).

Aşağıdaki beyitte şair, aşkın özellikle mezarda ve ondan sonraki hayatta çok faydalar getireceğini ifade etmiştir.

Mezâr içinde sana ' aşk tuhfeler verecek

Şarâb ü şâhid ü şem' u kevâb ü nuql ü buhûr

G 131/4

Aşağıdaki beyitte şair ancak mezar içinde gerçek akıbetin belli olacağını ifade etmiştir.

Mezâr içinde olur ' âkıbet sırrın pâ-mâl

Ne farq olur ki külâhın nemed yaħud dihîm

G 254/3

Aşağıdaki beyitte kendi herkesin kendi akranlarının mezaristanını düşünmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Var mezâristân-ı akrânında bir fikr eyle kim
Câm-ı cismi nevbetiyle râh-ı mânâ doldurur G 124/3

Ğabir de mezar anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 476). Tüm Şiirlerinde 5 defa kullanılmıştır.

AŞağıdaki beyitte Şair; teni, bedeni bir kabre, mezara benzetiyor.
Bu ħabr-i tende hem ol   aŐħ mnis olsa sana
Dem-â-dem ol ne ħayâlât-ı dil-rbâ eyler G 141/4

AŞağıdaki beyitte ölünün kabrinin sslenmesinin ona bir fayda sağlayamayacağı ifade edilmiştir.

Zinde olsun dil dern-ı tende boz niyyet nedir
Mrdeye nef   eylemez ħabr olsa pr-naħŐ Ő nigâr G 147/5

AŞağıdaki beyitte Şair tenin kabrin içinde un haline dönüşeceğini ifade etmiştir.

Eyyâm-ı   mr ondur
Ğabr içre tenim undur
  Âlemde ne n versem
İŐittiđim ol ndr Musammât 28

AŞağıdaki beyitte Şair, mezarlıktaki tenhalıktan insanın nefret edip korkmaması gerektiğini ifade etmiştir.

Görüp tenhâlığı ħabr içre nefret kılma lmekten
Tariħ-ı ns tut kim her avuç topraħ bir âdemdir Kıt'alar 2/2

Ğr da mezar ve kabir anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 294). Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair kendisini mezar ehline benzetiyor.

Dolar cihâna dem-â-dem hezâr nefha-i sûr

‘Acep ne mürde-dilim tende sâkin-i gûrum G 263/4

2. 1. 8. 5. Barınma ile İlgili İnşâî Unsurların Parçası ya da Tamamı Olan Unsurlar

2. 1. 8. 5. 1. Bâm

Bâm Farsça bir kelime olup çatı, dam, kubbe anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 70).

Bâm kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Hümâ-yı evc-i ‘âlâsın semâya kıl pervâz

Ki kande sen bu reh-i bâm ü nerdübân kanden G 308/3

2. 1. 8. 5. 2. Bünyâd, Esâs

Bünyâd; asıl, esas, temel; bina, yapı demektir (Devellioğlu, 1997:117). Bünyâd kelimesine şair 3 defa yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte aşkın her iki âlemin temeli olduğunu öne sürmüştür.

‘Aşk bünyâd-ı her dü âlemdir

Cevher-i pâk-i rûh-ı âdemdir K 10/52

Esas; asıl, temel, dip, kök; doğruluk ve gerçek gibi manalarda kullanılır (Devellioğlu, 1997: 70). Esas kelimesine şair 3 defa yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte insanın fakirliğini ve faniliğini bilmesi, tevhit evinin direği olarak tasvir ediliyor.

Çün esâs-ı hâne-i tevhid olur faqr ü fenâ
Hakki bul faqr ü fenâyı muhkem olsun ol esâs G 172/7

2. 1. 8. 5. 3. Dîvâr

Farsça dîvâr kelimesi, duvar demektir (Devellioğlu, 1997: 189). Şiirlerinde 4 kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair işkembesine düşkün olanın vücut duvarını toprakla örttüğünü ifade etmiştir.

Şikem-perver ki pür-hâk eylemiş dîvâr-ı ‘âzâsın
O kalmış hâne-i zulmette görmez şems-i tâbânı K 5/14

Aşağıdaki beyitte duvarın gölgesinin güneşin ortaya çıkması ile bittiği gibi aşkın huzuru ile kişinin benliğini kaybedeceği ifade edilmiştir.

Huzûr-ı ‘aşk ile kalmaz bu varlığımdan eşer
Zuhûr-ı şems ile mahv oldu sâye-i dîvâr G 126/7

Aşağıdaki beyitte de şair aşk güneşi için bir duvarın gölgesinin bulunamayacağı ifade edilmiştir.

Bir nefes âsûde olmaz ‘âşık-ı didâr-ı yâr
Âfitâb-ı ‘aşk için bir sâye-i dîvâr yok G 199/2

2. 1. 8. 5. 4. Dolâp

Dolap, dönerek çalışan ve özellikle su çeken düzeneğe denilir (Türkçe Sözlük, 2010: 698). Şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte su dolabı, değirmen anlamında kullanmıştır.

Hevâ-yı ahz u i' tâda eden serkeşte insânı

Bu dâvâyâ delîlimdir su dolâbının efgânı

Müfredat 3

2. 1. 8. 5. 5. Harem, Harîm

Harem; herkesin girmesine izin verilmeyen, saygıdeğer ve kutsal yer; hac zamanında ihrama girilen yerden itibaren Kâbe'ye doğru olan kısım; eskiden büyük İslâm konaklarında bulunan kadınlar dairesi; nikâhlı kadın, zevce demektir (Devellioğlu, 1997: 329). Sadece bir defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair; insan heveslerinden vazgeçerse makamını Allah'ın yanında yüceltir, denmiştir.

Menâzil-i heves olduysa kat' ey Hâkķî

Maķamını harem-i kibriyâ edersin sen

G 299/7

Harîm; biri için kutsal olan şeyler; harem dairesi, odası; evin içi gibi başkasına kapalı olan yer; bir evin civarı, çevresi; avlu; ortak, şerik; hacıların hac zamanında büründükleri örtü demektir (Devellioğlu, 1997: 332). Şiirlerinde bir kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair ârif olan kişinin Allah ile birlikte olacağı vurgulanmıştır.

O ' ârif kim harîm-i "li ma' allah " maķremi olmuş

Sözü ' arş üzre söyler gerçi ol fevka's-serâ söyler

K 4/20

2. 1. 8. 5. 6. Kıpı, Bâb, Der

Kıpı; bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı, bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat,

Osmanlı Devleti'nde resmî görev yeri, gelir, geçim, kısmet sağlayan yer, kaynak veya imkân gibi anlamlara gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 1306). Tüm şiirlerinde kapı ifadesi 8 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair kendisine hayır kapılarını açması için Allah'a dua etmektedir.

Ben mâ' şûk u câm-ı nâb u sabağ

Bu kapıyı bana aç ey Feṭṭâḥ G 64/1

Aşağıdaki beyitte şair Allah'ın ihsan kapısının açılmasını, seher vaktinde gönül kapısını bekleme şartına bağlıyor.

Bâb-ı ihsân-ı Ḥudâ feṭḥ olmak istersen saña

Dil kapısın beklemek hoş kâr olur vaqt-i seher G 109/7

Aşağıdaki beyitte ise şair “canın gül bahçesinin kapısı” tamlaması içerisinde verilmiştir.

Cân gülşeni kapısı senin çün küşâdedir

Ḳoy ḥzâr-ı hâb ü ḥûru al ta'âm-ı cû G 187/2

Bâb da Arapça kapı anlamındadır (Devellioğlu, 1997: 294). Tüm şiirlerinde 10 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair derununda, yani gönlünde Allah'a kapı açıldığını ifade ediyor. Gönül burada Allah'a açılan bir kapıya benzetiliyor.

Ne nîk-bahtsın ey dil saña gelir bu nidâ

Derûnuna nazar et kim açıldı bâb-ı Ḥudâ G 26/1

Aşağıdaki beyitte şair geceleri Allah'ın rahmet kapılarının açıldığını ifade ediyor.

Çün bâb-ı rahmet açılır ey Hakkî her gece

Yâd olma sen de iste o dîrîne hem-demi

G 347/9

Aşağıdaki beyitte hayret, gönül kapısını açan bir anahtara benzetilmiştir.

Varlığın küflünü çün açtı kilidi hayret

Feth-i bâb-ı dil olup vaqt-i temâşâ oldu

G 354/4

Aşağıdaki beyitte Allah'ın zikredilmesi, onun kapısını çalmaya benzetilmiştir.

Hemân zıkr ile dâ'im kar'-ı bâb et

Sivâyı terk edip ref'-i hicâb et

Mârifet-nâme 2/28

Der, Farsça, –de eki veya “içinde” anlamına gelir. Ayrıca kapı anlamına da gelir (Devellioğlu, 1997: 174).

Aşağıdaki beyitte şair, bana aşk kapısı yüzünü gösterdi, diyor.

Rûşen oldu baña ki bir der-i 'aşk

Nâm ü şânı olur cihânda hezâr

G 99/3

Aşağıdaki beyitte gönlü bin kilit kapatsa dahi aşk kilidi tamamını açar, denmiştir.

Hezâr kûfl der-i dilde gerçi câ eyler

Kilîd-i 'aşkı taleb kıl kamûyu lâ eyler

G 141/1

2. 1. 8. 5. 7. Kilit, Kûfl

Anahtar, düğme gibi takılıp çıkarılabilen bir parça yardımıyla çalışan kapatma aleti; bir yanı değirmi, öbür yanına demir çubuk

geçirilmiş olan yarım halka; atların alnından alt çenesine uzanan beyazlık gibi anlamlara gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 1440).

Kufl kelimesi de; kilit, sürgü demektir (Devellioğlu, 1997: 526). Şair her iki kelimeye de ikişer kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte aşk bir kilide benzetilmiştir.

Hezâr kufl der-i dilde gerçi câ eyler

Kilîd-i ‘ aşkı taleb kıl şamûyu lâ eyler G 141/1

Aşağıdaki beyitte ise hayret bir kilide benzetilmiştir.

Varlığın kuflını çün açtı kilid-i hayret

Fetḥ-i bâb-ı dil olup vaqt-i temâşâ oldu G 354/4

2. 1. 8. 5. 8. Künc

Künc; köşe, bucak; elbise ve kilim gibi şeylerde meydana gelen buruşukluk; kanbur; ev altı, bodrum demektir (Devellioğlu, 1997: 535). Şiirlerinde 6 kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair âşıklar için sessizlik köşesinin bir mektep olduğunu ifade etmiştir.

Mu‘ allim pîr-i ‘ aşk u künc-i samt olmuş ona mekteb

Sebak nâdanlık u gönlüm onun tıfl-ı sebak-hânı K 5/61

Aşağıdaki beyitte Allah aşkı ile dolan âşığın zindan köşelerini bile bir bostana çevirdiği ifade edilmiştir.

Künc-i zindânı hemân bir fikr ile bistân eder

Renc-i her zindân odur hem zevk-ı her bistân odur G 97/4

2. 1. 8. 5. 9. Mahzen

Mahzen; içinde eşya saklanacak yer, yer altı, bodrum; havasız, karanlık yerdir (Devellioğlu, 1997: 572). Şiirlerinde 3 defa yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte; aşk pirinin ilminin taşıyıcısı olursan sırların mahzeni haline gelirsin, diyor.

Ĥâmil-i ĥaml-i ‘ulûm-ı pîr-i ‘aşk olsan eğer

Mahzen-i esrâr olursun hâvi-i sırr u alen K 7/21

Aşağıdaki beyitte bir damlanın aşk sayesinde bir okyanusa mahzen olabileceği ifade edilmiştir.

Zerre nûr-ı basite revzen olur

Ėatre baĥr-ı muĥîte mahzen olur Mârifet-nâme 7/19

2. 1. 8. 5. 10. Mihrâb

Mihrâb; câmilerde, mescitlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan ve imamlık edene ayrılmış olan oluk, girintili yer; ümit bağlanan yer; mecazen sevgilinin kaşları; güneş ve su; revnak ve letafet; halının bordür çerçevesi içinde yalnız bir tarafta bulunan, kemer görünüşlü motif; sunak demektir (Devellioğlu, 1997:646). Şiirlerinde bir kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı canın mihrabı olarak tasvir etmiştir.

Aşk mihrâb-ı cân ü dildir hem

Kîble-i cism-i âb ü gildir hem K 10/18

2. 1. 8. 5. 11. Nerdübân

Nerdbân, merdiven anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 822). Şiirlerinde 3 kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair âşık olanın yükselmek için bir merdivene ihtiyaç duymayacağı ifade edilmiştir.

O ki mülk-i cismi yıkmış o gelû-yı nefsi çıkmış

Dahi ‘ arş-ı câna çıkmış ona nerdübân görünmez G 171/3

2. 1. 8. 5. 12. Ocâk

Türkçede “ısınma, pişirme vb. amaçlarla ateş yakmak için düzenlenmiş yer” anlamındaki ocak kelimesi mecazî olarak soy, boy, kök; dirlik düzenlik mânâlarında da kullanılır. İnsanoğlu, kendisi için bu kadar değerli olan ateşin sönmemesi ve kontrollü biçimde yakılabilmesi için ilk ocakları meydana getirmiş, zamanla ocak, ev ve mekânla özdeşleşerek evin vazgeçilmez birimi haline gelmiş, ocağın yanması bir anlamda evin, ailenin devam etmesi şeklinde algılanmış ve aile bir ocak olarak görülmüştür. En eski uygarlıklardan bu yana aile ocağının ve ailenin kutsiyetine inanılmıştır (TDVİA, 2007, C: 33: 316). Şiirlerinde bir kez yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte aşkı olmayan bir cismi, bedeni yani insanı, ateşi olmayan bir ocağa benzetmiştir.

Cism-i bî-‘ aşka demiştir ‘ uşşâk

Şem‘ asız hâne vü âteşsiz ocâk G 6/17

2. 1. 8. 5. 13. Revzen

Revzen, Farsça bir kelime olup pencere demektir (Devellioğlu, 1997: 890). Divan şiirinde pencere genellikle şeklinden yararlanılarak, çeşitli benzetmelerde kullanılmış, daha çok sevgilinin âşıkta açtığı yaralar ile birlikte kullanılmıştır.

Şiirlerinde sadece aşağıdaki beyitte yer vermiştir.

Zerre nûr-ı basite revzen olur

Çatre bahri muhîte mahzen olur Mârifet-nâme 7/19

2. 1. 8. 5. 14. Şadr

Sadr, göğüs; yürek; her şeyin önü, başı, ilerisi, en yukarı, en baş; oturulacak en iyi yer; baş, başka; kazasker; sadrâzam sözünün kısaltılmışı; aruz terimi olarak beyitteki birinci mısraın ilk cüz'üne denildiği gibi, "Fâ'ilün" cüz'ünün elifinin atılmasına da sadr denir (Devellioğlu, 1997: 908). Şiirlerinde sadece 2 defa yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte safa, huzur yeri tamlaması ile verilmiştir.

Bu hâk-i şûreden eyler sefer iç âb-ı hayât

Gönülde şadr-ı şafâ bul yeter bu şaff-ı ni'âl G 228/6

2. 1. 8. 5. 15. Şahn

Sahn, avlu; evin ortasındaki açıklık; oyuk, boşluk, boş yer; orta, meydan, aralık; câmi ve medreselerde halkın toplanmasına mahsus üstü kubbeyle örtülü yer; büyük kâse, sahan; sahne; zil; kulağın dış boşluğu demektir (Devellioğlu, 1997: 912). Şiirlerinde 3 kez yer vermiştir.

Aşağıdaki şiirde, kim mananın gül bahçesinden âleme nazar etmese bağın ortasında kendini zindanda sanır, denmiştir.

O mâ' nâ gülşeninden kim dönüp bu şûrete baksa

Olur âb ü revan zincir ü sahn-ı bâğ zindânı K 5/551

Aşağıdaki şiirde şair imanı sayesinde kendinden emin olduğundan canını bile artık önemsemem, diyor.

Devr-i zamandan doymuşum kevn ü fesâdı koymuşum
Dârü'l- emânı duymuşum bu sahn-ı cânı n'eylerim K 12/3

2. 1. 8. 5. 16. Saḳf

Tavan, çatı, dam anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 915). Şiirlerinde 4 kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte cennetlerin damı tamlaması ile yer almıştır.

Bu şadr-ı maħmili seyreyle cāndan
Ki bu rif' atle çün saḳf-ı cināndır G 102/3

Aşağıdaki beyitte řair, âşıkları cehennem ićen sarhoşlara benzeterek oradan cennete ulaştıklarını ifade etmiştir.

Cehennem nûş eden sarhoşlarız kim
Yarıp himmetle saḳf-ı nilgūnu G 341/2

2. 1. 8. 5. 17. Seng

Taş anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 912). Şiirlerinde 4 kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte öteki âlemde, yani ahirette taş ve toprağın değerli maddeler haline geleceği ifade edilmiştir.

O ' âlemde seng ü ĥâki la'l ü zer bulursun hem
O ' âlemde çamû ĥân görürsün gülsitân olmuş K 3/12

Aşağıdaki şiirde su, kişileştirilerek suyun vadilerde taşlar ile cenge tutuştuğu ifade edilmiştir.

Su vâdi-i ĥayrette

Her seng ile ceng eyler

Deryâsına vuşlatta

Âheng-i peleng eyler

Musammat 8/1

2. 1. 8. 5. 18. Sütûn

Direk, gazete, kitap veya dergi gibi şeylerde sahifenin, yukarıdan aşağı doğru bölünmüş olduğu kısımlardan her biri, kolon gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 973). Şiirlerinde sadece 1 defa yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair sütun kelimesini çadırın ortasındaki direk anlamında kullanmıştır.

Sütûn-ı hıyem cümle tahte't-türâb

Dökülmüş hem olmuş remîm-i 'izâm

G 266/4

2. 1. 8. 5. 19. Tâk

Bina kemeri, yarım daire şeklinde kapı ve pencere üstü, kubbe, künbet gibi anlamalara gelir (Devellioğlu, 1997: 1024). Şiirlerinde sadece 1 defa yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair tâk kelimesini dokuz kat gökteki gezegenlere benzetmiştir.

Ko üç mevlûdü dört ümmü yedi âbâ-yı nüh tâkı

Çamûsu hâlik u fânî hüve'l-hayy ü hüvel-bâkî

Mârifet-nâme 15/30

2. 2. İMALATLA İLGİLİ UNSURLAR

2. 2. 1. Yenilen İçilen Maddeler

2. 2. 1. 1. Yiyecekler

2. 2. 1. 1. 1. Tatlılar

2. 2. 1. 1. 1. 1. Bal, ‘Asel, Şehd

Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde şifalı olduğu belirtilen gıda maddesidir. Çiçeklerde bulunan şekerli birleşiklerin bal arısı tarafından toplanıp midesinde değişikliğe uğratıldıktan sonra petek gözlerine yerleştirilmesiyle meydana gelen bir maddedir. Balın tadı ve kokusu, arıların şekerli usâreyi topladıkları bitkilere bağlıdır.

Bal Kur’ân-ı Kerîm’de cenneti tasvir eden bir âyette asel adıyla geçmekte ve orada süzme baldan ırmaklar bulunduğu ifade edilmektedir (TDVİA, 1991, C: 4: 552). Bal kelimesini şair şiirlerinde 4 defa kullanmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Hz. Muhammed’i (a.s.m.) anlatırken helva ve bal severdi, ifadesini aşağıdaki şiirde kullanmıştır.

Severdi bal ü helvâ hem kâbağ sirke tirîd ‘ammâ

Doyunca yememişti arpadan nân ol kerem kânı K 11/25

Şair aşağıdaki şiirde başa gelen her kazayı, bal karşılar gibi karşılamak gerektiğini vurgulamaktadır.

Yâ İlâhî gönlüme ver sabr ü hoşluk der-belâ

Tâ rızâ birle kazâyı ede istikbâl bâl G 14/7

Aşağıdaki şiirde şair Allah'tan gelen belayı bal'a benzetiyor.

Belâsı bâl ü kaḥrı lûḥtur ğam çekme sen zîrâ

Belâ miḳdârı her ḳalbe erişir 'avn-i Rabbânî G 16/8

Asel de bal demek olup cennetteki dört sudan biri demektir (Devellioğlu, 1997: 984). Bal Kur'ân-ı Kerîm'de cenneti tasvir eden bir âyette asel adıyla geçmektedir. Sadece 1 defa şiirlerinde geçer.

Aşağıdaki beyitte şair ârif olan kişinin gönlünün bal deryası gibi olması gerektiğini ifade etmiştir.

Türş-rû olmadı zâhid-veş acı dirlikten

Merd-i 'ârif ki derûnu ola deryâ-yı 'asel G 238/4

Şehd de bal; gümeç balı demektir (Devellioğlu, 1997: 984). Erzurumlu İbrahim Hakkı şiirlerinde 6 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte pek çok beyitte olduğu gibi şeker ile beraber ikileme şeklinde kullanılmıştır.

Her ḥâr-zâr içinde ḳodun şehd ü sükkeri

Hem şehd ü sükker içre kodun lezzet ü şifâ K 2/17

Aşağıdaki beyitte şehd kelimesi zehir kelimesi ile beraber kullanılarak tezat sanatı yapılmıştır.

Verirse 'ilm-i ḥikmet ḳalbe lezzet ol ona benzer

Ki zehri şehde meze etmiş ḥakîm ismin şifâ söyler K 4/13

Aşağıdaki beyitte şair ramazan orucunu bal ve şekere benzetiyor.

Ḥaḳḳî gece ol ḳâ'im hem gündüzü ol sâ'im

Tâ ḳalbe dola dâ'im şehd ü şeker-i rûze G 316/7

2. 2. 1. 1. 1. 2. Dûş-âb

Üzüm ve hurma pekmezi; pekmez anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 192). Sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır.

Sabr kııl etme umurunda şitâb

Sabr ile derler olur güre düş-âb Mârifet-nâme 11/1

2. 2. 1. 1. 1. 3. Helvâ

Helva; unlu, yağlı ve şekerli maddelerle yapılan bir tatlıdır (Devellioğlu, 1997: 192). Tatlılar, hatta yiyecek içecek maddeleri içerisinde en çok kullanılan kelimelerdendir. Şiirlerinde 24 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte üç kez aynı ifadeye yer verilmiştir.

Bana helvâ gerek ey dost helvâ

Çoma ferdâya ver helvâyı hâlâ G 12/1

Aşağıdaki beyitte şair aşkı helvadan daha lezzetli buluyor.

Cihân lezzetlerden buldum çü helvâ

Velî ‘aşkıñ mey-i ahlâdır ey dost G 55/7

Yine acı anlamına gelen telh ile tatlı kelimesini karşılayan helva kelimesi bir arada kullanılarak tezat sanatı yapılmıştır.

Hem cân ü dil yektâ olur peydâ vü nâ-peydâ olur

Hem telh u hem helvâ olur cân tâbına hem-hû olur G 123/3

Aşağıdaki beyitte dert bir helvaya benzetiliyor.

Çü mihmân-hâne-i ‘izzet zelîl ü münkesir dildir

Zihî helvâ-yı derd ü gam zihî levzîne-i hırmân G 292/4

2. 2. 1. 1. 1. 4. Levzîne

Badem helvası veya bademli helva demektir (Devellioğlu, 1997: 550). Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte ise gam badem helvasına benzetiliyor.

Çü mihmân-hâne-i ‘ izzet zelîl ü münkesir dildir

Zihî helvâ-yı derd ü gam zihî levzîne-i hırmân G 292/4

2. 2. 1. 1. 1. 5. Nebât

Nebât, Farsça bir kelime olup, nöbet şekeri demektir (Devellioğlu, 1997: 550). Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şeker ve nebat kelimeleri birlikte kullanılmıştır.

‘ Aşk demiyle dolsa cân zinde olur câvidân

Dosta varır çün ol nihân kand ü nebât erer hemân G 303/5

2. 2. 1. 1. 1. 6. Şeker, Sükker, Kandı

Şeker, kand ve sükker aynı anlama gelen kelimelerdir. Şeker kamışı, şeker pancarı, patates, havuç, mısır, buğday vb. bitkilerin sap ve köklerinin öz suyundan veya nişastasından çıkarılan, birleşiminde karbon, oksijen ve hidrojen bulunan; beyaz, suda eriyen, mayalanabilen ve çoğu tatlı olan maddelerin genel adıdır (Türkçe Sözlük, 2010: 2212). Şair şeker kelimesine 24, sükker ve kand kelimelerine ise yedişer defa yer vermiştir. Bu üç kelime genellikle bir arada ve ikileme şeklinde kullanılır.

Şair aşağıdaki beyitte zehri bile deva ve şeker olarak görmek gerektiğini ifade etmiştir.

‘Aşk içre terk-i kâm kıl terk-i ħubûb u dâm kıl
Her taşa altın nâm kıl her zehri bil kand ü devâ G 33/4

Aşağıdaki beyitte şehd ve kand kelimeleri bir arada kullanılmıştır.

Ey Hakkî şehd ü kand ol vaĥdet meyiyle hoş dol
Kim ħamr-ı ‘aşk ma‘kûl ‘ummânımızdır imdi G 360/7

Aşağıdaki beyitte şehd ve helva kelimeleri bir arada kullanılmıştır.

Hâlî ol u hâlî ol nây ol leb-i nâyı bul
Ney mişli deminden dol nûş et şeker ü ħelvâ G 11/2

Aşağıdaki beyitte gül ve şeker, kalbin meyveleri olarak verilmiştir.

Ķalb olmuş öyle bir şecer kim vermiş envâ’-ı şemer
Geh meyvesidir gül-şeker geh derd ü gam gâhî safâ G 14/7

Aşağıdaki beyitte şirin olarak tavsif edilen aşk, şekere benzetilmiştir.

Ey ‘aşk -ı şîrîn çün şeker sensin revâc-ı her hüner
Senden olur cân mu‘teber senden bulur ‘izz ü ‘alâ G 16/4

Aşağıdaki beyitte şair, ey aziz olarak hitap ettiği kişiye gönülde gamın şekerden daha lezizdir, diyor.

Dilde gamın ey ‘azîz şehd ü şekerden lezîz
Ey yem-i efkârımız dilde gamındır neşât G 185/2

Şair aşağıdaki şiirde özüm ham, çiğ üzüm iken şükür ki şimdi şeker ağızlı oldum, ifadesine yer vermiştir.

Güre iken özüm olup handân
Şükr şimdi şeker-dehân oldum G 265/5

Şair gıdamız şekerdir ve sevgili için ise şekerin kaynağı benzetmelerini kullanıyor.

Gıdamızdır şeker tûtî gibi çün kân-ı sükkersin
Çü bülbül eyleriz feryâd kim gülzârımız sensin G 271/4

Aşağıdaki beyitte ise âlem şekeristana benzetiliyor.

‘ Aşkın lebi kevşerdir şîrîn sözü sükkerdir
‘ Âlem şekeristândır oldukça böyle olsun G 290/6

Aşağıdaki beyitte sevgilinin sözleri şekere benzetiliyor.

Lezzet-i güftâr-ı cânı cânda kalmıştır henüz
Allah Allâh ol ne şîrîn leb şeker güftâr idi G 350/6

Aşağıdaki beyitte şair ölmeyi şekere benzetiyor.

Bildinse kendin ey cân çün sükker oldu ölmek
Cân ‘ aşka olsa hayrân çün gevher oldu ölmek G 209/1

Aşağıdaki beyitte şair, aşkı şeker yiyen bir papağana benzetiyor.

Gâh dil gâh zebân gâh ayân gâh beyân
Gâhî âyîne gehî tûtî-i sükker-ğâsın G 304/5

Aşağıdaki beyitte ise aşkın derdi şeker ve bala benzetiliyor.

Derd-i ‘ aşk oldu bana şehd ü şeker ey Hâkķî
Dilde ol ğamdan elez sükker eğer var ise de G 330/7

2. 2. 1. 1. 2. Yemekler

2. 2. 1. 1. 2. 1. Çorbâ

Farsça şûrbâ olarak da telaffuz edilen çorba, sebze, tahıl, et ve benzeri ile hazırlanan sıcak, sulu içecek olarak tanımlanır (Türkçe Sözlük, 2010: 562). Şiirlerinde bir kez mercimek çorbası ifadesi ile bir kez de sadece şûrbâ olarak geçer.

Aşağıdaki beyitte şair ibadet karşılığında didar denilen Allah'a kavuşma yerine ekmek ve çorba isteyenleri eleştirmiştir.

Ne dûn-himmettir ol ebleh ki tâ' atten diler cennet

Çomuştur lezzet-i dîdârı nân ü şûrbâ söyler K 4/16

Mercimek çorbası; ana malzemesi kırmızı, yeşil veya sarımercimekten oluşan soğan, un, tereyağı, et suyu, tuz, kırmızı veya karabiber ile hazırlanan çorbadır (Türkçe Sözlük, 2010: 1656). Sadece bir kez şiirlerinde kullanmıştır.

Kerem kaynağı olarak vasıflandırılan Hz. Muhammed'in (a.s.m.) arpa ekmeği ve mercimek çorbası yemek için davet edildiğinde daveti kabul ettiği ifade edilmiştir.

Eğer hubz-ı şâ' ir ü mercimek çorbası ekliyün

Olunsa dâ' vet olurdu o mihmân ol kerem kâni K 1/11

2. 2. 1. 1. 2. 2. Et

Kasaplık hayvanlardan sağlanan kaslardan oluşmuş besin maddesidir (Türkçe Sözlük, 2010: 827). Sadece bir kez şiirlerinde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair zevkin bazen sudan bazen de et ve ekmekten geldiğini ifade etmiştir.

Geh su nakşından gelir geh ekmek ü etten o zevk
Ol sıfâtın perdesidir dilber ü zer ü esb ü zeyn G 310/4

2. 2. 1. 1. 2. 3. **Ğabak**

Sürüngen gövdeli, sarıçiçekli, birçok türü olan bir bitkidir (Türkçe Sözlük, 2010: 1248). Sadece bir kez şiirlerinde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair kabak sebzelerini de Hz. Muhammed'in (a.s.m.) en çok sevdiği gıdalar arasında gösteriyor.

Severdi bal ü helvâ hem ğabak sirke tirîd 'ammâ
Doyunca yememişti arpadan nân ol kerem kânı G 11/15

2. 2. 1. 1. 2. 4. **Kebâp**

Kebap, doğrudan doğruya ateşle veya kap içerisinde pişirilen et; ateşte alazlanarak ya da kavrularak pişirilen her türlü nesnedir (Devellioğlu, 1997: 500). Sadece aşağıdaki beyitte geçmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair merd-i Huda diye tarif ettiği Allah için yaşayan insanların kebab yemeden doydıklarını ifade etmiştir.

Merd-i Ğudâ sarhoş olur bî-şarâb
Merd-i Ğudâ hoş tok olur bî-kebâb G 51/1

2. 2. 1. 1. 2. 5. **Tirit**

Et suyuna kızartılmış veya bayat ekmek konularak yapılan yemek, yemeğin suyu anlamlarına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 2358). Sadece bir kez şiirlerinde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair Hz. Muhammed'in (a.s.m) en çok sevdiği yemekler arasında gösteriyor.

Severdi bal ü helvâ hem kâbağ sirke tirîd 'ammâ
Doyunca yememişti arpadan nân ol kerem kânı G 11/15

2. 2. 1. 1. 3. Meyveler

2. 2. 1. 1. 3. 1. Bâr

Bâr; tanrı, Allah; yük; defa, kere; meyve, yemiş ve izin demektir (Devellioğlu, 1997: 70). Meyve manasında şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair her meyve ve sebze Allah'ın pek çok hasiyet verdiğini ifade etmiştir.

Her berg ü bâr-ı sebze de koydun nice havâs
Her derde bir bahâne ile eyledin devâ K 2/18

Aşağıdaki beyitte ise şair insan bedenini bir meyveye benzetiyor.

Dost ararsañ dost odur kim senden ayrılmaz müdâm
Berg ü bâr-ı cismi koy cân dilberinden ye beri G 331/2

2. 2. 1. 1. 3. 2. İncir, Tîn

Dutgillerden, asıl yurdu Akdeniz kıyıları olan, yaprakları geniş dilimli bir ağaç olup bu ağacın yaş ve kuru olarak yenilen etli tatlı yemişlerine verilen addır (Türkçe Sözlük, 2010: 1190). Kur'an-ı Kerim'de tîn olarak geçer, aynı zamanda bir surenin adıdır.

İncir ifadesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Yerim helvâ dehensiz mişl-i incir

Gönülden zevk edip el urman asla G 12/3

Aşağıdaki beyitte incir, bal, kand ve şeker kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Telh iken olup şîrîn pür-mihr olup ol bî-kîn

Dolmuştur o şehd ü tîn kand ü şeker olmuş dil G 232/4

2. 2. 1. 1. 3. 3. Sîb

Farsça bir kelime olup elma demektir (Devellioğlu; 1997: 951).

Sadece aşağıdaki beyitte yer verilmiştir.

O sîb-i ğabğabın seyriyle eyvâh etme kim dilde

Dökülmüş kaçre kaçre kan bulursun nâr-ı pistânı K 5/46

2. 2. 1. 1. 3. 4. Engûr, ‘İneb

Engûr, üzüm demektir. Üzüm ise asmanın taze ve kuru olarak yenilen salkım hâlindeki meyvesidir (Türkçe Sözlük, 2010: 2640; Devellioğlu; 1997: 224). Şiirlerinde her iki kelimeyi de ikişer defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte nar ve üzüm meyvelerine birlikte yer verilmiştir.

Kaşrdandır dâne-i engûr ü nârın keşreti

‘Asr olunsa cümle birdir şîre-i engûr ü nâr G 87/4

Aşağıdaki beyitte şair sarhoşluk vermeyen üzüm suyunun mübah olduğunu ifade ediyor.

Ve huff üzre hazarda hem seferde mesh câ'izdir

Ve müskir olmayan temr ü 'ineb suyu mübâhullâh

Marifet-nâme 89

2. 2. 1. 1. 3. 5. Hürmâ, Temr

Türkçeye Farsçadan geçen hurma kelimesi değişik lehçelerde hürme ve kurma şeklinde de telaffuz edilir. Hurma ile ilgili kelime ve tabirler bakımından en zengin dil Arapçadır. Temr İbranicede tamar şeklindedir. Katar'dan Kuveyt'e kadar Basra körfezinin Arap yarımadası kıyıları ile Bahreyn ve Feyleke adalarını kapsayan ve tarihte Dilmun adıyla bilinen bölge eskiden beri hurmalıklarıyla meşhurdur; hatta bir görüşe göre hurmanın anavatanı burasıdır. Hurma, Mezopotamya ve Arap yarımadası ile Akdeniz'in güney ve doğu sahillerinde bulunan ülkelerin kültürlerinde daima önemli bir yer tutmuştur. Bu sebeple Sümer, Akat, Asur, Mısır ve eski Arap metinlerinde adına, görsel sanat eserlerinde de ağacının tasvirine çok sık rastlanır (TDVİA, 1998, C: 18: 391). Temr 2, hurma ise 1 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed'in (a.s.m.) hurma ile kanaat ettiğine telmihte bulunulmuştur.

Saâdet-hânesinde nice aylar yanmaz idi od

Çanâ' atle yer idi temr ü rummân ol kerem kânı K 10/17

Aşağıdaki beyitte süt ile hurma bir arada kullanılmıştır.

Ol eldendir bu helvâ çün ol elden

Ye iç ey dil elden şîr ü hürmâ G 12/4

2. 2. 1. 1. 3. 6. Rummân, Nâr

Rummân da nar demektir. Nar, Kur'an-ı Kerim'de "rumman" olarak geçer (Devellioğlu; 1997: 901). Rumman kelimesi 1 defa, nar kelimesi ise aynı beyit içerisinde 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed'in (a.s.m.) hurma ve nar ile kanaat ettiğine telmihte bulunulmuştur.

Saâdet-hânesinde nice aylar yanmaz idi od

Çanâ' atle yer idi temr ü rummân ol kerem kânı K 10/17

2. 2. 1. 1. 4. Baharatlar

2. 2. 1. 1. 4. 1. Nemek, Tuz, Milh

Tuz, kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullanılan billursu maddedir (Türkçe Sözlük, 2010: 2395). Nemek Farsça, milh ise Arapça tuz demektir. Türk Edebiyatında tuz, genellikle ekmek gibi saygı duyulan bir unsur olarak görülmüş, ekmekle birlikte anılmıştır. Tuzun tat verme, lezzet katma özelliği, şiirlerde çeşitli vesilelerle yer almış ve tat anlamında da kullanılmıştır. Şair aynı anlama gelen üç kelimeyi de birer kez şiirlerinde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte Erzurumlu İbrahim Hakkı aşktan bahsetmeyen şiiri, tuzsuz yemeğe benzetiyor.

Ey Hakkî ' aşkı söyle ki bî-vasf-ı ' aşk şî' r

Dersen ki ehl-i zevke ta' am oldu bî-nemek G 211/7

Aşağıdaki beyitte milh kelimesi, tuzlu su terkibi ile kullanılmıştır.

Cihân serabı olan baħr-i vaħdet olmuştur

řaħîħa azb-i Fırat ü marîza milh-i ‘ücâc G 60/6

2. 2. 1. 1. 4. 2. Sirke

Farsça bir kelime olan sirke, salatalara, yemeklere, ekşilik vermek için kullanılan ekşimiş üzüm, elma, limon gibi gıdaların suyudur (Türkçe Sözlük, 2010: 2121). Sirke kelimesini şair şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed’in (a.s.m.) sevdiği katıklar arasında sirke de sayılmıştır.

Severdi bal ü ħelvâ hem řabaķ sirke tirîd ‘ammâ

Doyunca yememişti arpadan nân ol kerem kânı G 11/15

Aşağıdaki beyitte şair sirke küpünün kırılıp ziyan olduğunu ifade etmiştir.

Küp kırıldı döküldü sirke tamâm

Nevha kıldım ki pür-ziyân oldum G 265/2

2. 2. 1. 1. 5. Tahıllar

2. 2. 1. 1. 5. 1. Arpa, şâ‘ır

Arpa, buğdaygillerden bir bitki olup bu bitkinin ekmek ve bira yapımında kullanılan, hayvanlara yem olarak verilen taneleridir (Türkçe Sözlük, 2010: 156). şâ‘ır de Arapça arpa demektir (Devellioğlu; 1997: 976). Arpa 6, şâ‘ır ise 1 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde Hz. Muhammed'in (a.s.m.) arpa ekmeği yediğine telmihte bulunulmuştur.

Severdi bal ü helvâ hem kâbağ sirke tirîd 'ammâ
Doyunca yememişti arpadan nân ol kerem kânı G 11/15

Eğer hubz-ı şâ'ir ü mercimek çorbası ekliyçün
Olunsa dâ'vet olurdu o mihmân ol kerem kânı K 1/11

Aşağıdaki beyitte şair on dokuz bin âlemin bir arpaya değmediğini ifade etmiştir.

Hejdeh hezâr 'âlem değmez bir arpayı kim
Cânândan özge kalmaz bir şey cenâna sığmaz G 168/5

2. 2. 1. 1. 5. 2. Buğday, Habbe, Gendüm

Buğdaygillerin örnek bitkisi, bu bitkinin başaktan ayrılıp öğütülmesi ile elde edilen tanesidir (Türkçe Sözlük, 2010: 404). Arapça habbe ve Farsça gendüm kelimeleri buğday demektir. Buğday dünyanın en eski ve en önemli tahıl ürünlerinden biridir. Uzun geçmişi olan önemli bir tarım ürünü olduğu için, bilinen buğday çeşitlerinin binlerce çeşidi üretilmiştir. Buğday, gendüm ve habbe kelimeleri birer defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki şiirde âlem bir değirmene, insan ise arpa ve buğdaya benzetilmiştir.

Devr-i dâ'im çün döner bu âsiyâb-ı nüh felek
Arpa buğday mişli tenler lâbüd on olsa gerek
Âlem-i ervâh-ı 'âlâdan tenezzül ederek
Gelmişiz dünyâ değirmânında nevbet bekleriz
Dâne-i ten un olunca murg-ı cânı ekleriz Musammat 3/2

Aşağıdaki beyitte şair sevgili bilinmedikten sonra âlemin yarım buğdaya bile değmediğini ifade etmiştir.

Irağa gitme uyup heme kendini fehmet

Ki nîm Һabbeyi değmez Һabîb nâ-mevcûd G 72/6

Aşağıdaki şiirde de gendüm kelimesi tercih edilmiştir.

Çü dâne gendümdendir

Һaşşı nân kendimdendir

Her kim bana n'eylerse

Hep kendi kendimdendir Musammat 27

2. 2. 1. 1. 6. Diğer Gıda Maddeleri

2. 2. 1. 1. 6. 1. Ekmek, Nân, Һubz

Tahıl unundan yapılmış hamurun fırında saçta veya tandırda pişirilmesi ile yapılan yiyecektir (Türkçe Sözlük, 2010: 767). Ekmek; Farsça nân, Arapça hubz anlamına gelir. Günlük hayatta çok önemli yer tutan ekmek Türk edebiyatında da saygı duyulan bir nimet olarak işlenmiştir. Zaman zaman tuz, su, sofraya gibi gıdalarla kullanılmıştır. Dîvân edebiyatında ekmek, cömertlik ve güneş gibi kavramlar için kendisine benzetilen olarak sık sık şiirlerde yer verilmiştir. Ekmek olarak 1, nân şeklinde 16, hubz olarak da 1 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte ekmek gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

Geh su nağşından gelir geh ekmek ü etten o zevk

Ol sıfâtın perdesidir dilber ü zer ü esb ü zeyn G 310/4

Aşağıdaki beyitte şair ibadet karşılığında didar denilen Allah'a kavuşma yerine ekmek ve çorba isteyenleri eleştirmiştir.

Ne dūn-himmettir ol ebleh ki tâ' atten diler cennet
 omuştur lezzet-i didârı nân ü şûrbâ söyler K 4/16

Aşağıdaki beyitte kiminin ekmeği yâr olarak gördüğünü kiminin ise güneşi, yani aşkı kendine yar olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Âlemde herkes yârinin hûlkuyle hoş-mu'tâd olur
 Bazının olmuş yâri nân hem bazının şemsü'd-duhâ G 34/5

Aşağıdaki beyitte şair; ne ekmek, ne su, ne uyku ne de asayiş istemiyorum, sadece aşk şarabı bana yeter, demiştir.

Nân istemem âb istemem âsâyîş ü hâb istemem
 Yârân ü aĥbâb istemem ' aşkın meyidir bes baĥa G 39/2

Aşağıdaki beyitte arpa ekmeği tamlaması ile kullanılmıştır.

Eğer ĥubz-ı şa' ir ü mercimek çorbâsı ekliyçün
 Olunsa dâvet olurdu o mihmân ol kerem kânı K 11/11

2. 2. 1. 1. 6. 2. Ğıdâ

Ğıdâ; insanı besleyen şeyler, besin, yiyip içilen şeyler; bir insanın yemeyi ve içmeyi âdet edindiği şey; mecazen zihni ve ahlakî olgunlaştırmaya yardım eden şeylerdir (Devellioğlu, 1997: 288). Şair gıda kelimesini şiirlerinde 15 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki şiirde şair ruhun gerçek gıdasının Allah'ın nuru olduğunu ifade etmiştir.

Nûr-ı Ĥudâ olur çü ğıdâ rûĥa dembedem
 Bu âb ü nânı yükleme olmaz ona ğıdâ K 8/9

Aşağıdaki şiirde zevkten anlayan için aşk sarhoşluğu gıda olarak nitelendirilmiştir.

Zevkinle dolsa cân ü gönül âb ü nânı kor

Hamrındır ehl-i zevke nihan dem-be-dem gıdâ G 2/9

Aşağıdaki şiirde Allah'ın her yerden gıda gönderdiğini ifade etmiştir.

Ol mâderin südün içeriz dem-be-dem müdâm

Ol şark u garbdan yer ü gökten verir gıdâ G 13/2

Aşağıdaki şiirde şair, her kimin gönlü aşk gülistanı haline geldiyse kabirde karıncalara yem olurum diye üzülmeyi, demiştir.

O kimse kim lâhd-i sinesi gülistandır

Demez ki kabirde mûrâna ben gıdâ olurum G 240/6

Aşağıdaki beyitte şair: “ Ey Allah'ım gönlümde zikrini, seni anmayı benim için gıda haline getir!” diye dua ediyor.

Zikrini dilde gıdâ-yı rûh et

Cânda hikmet kapısın meftûh et Mârifet-nâme 10/12

2. 2. 1. 1. 6. 3. Kût

Arapça, gıda demektir. Manevî gıda, ruhun gıdası, olup, Mevla'ya âşık olanın gıdası, ezeli varlığın güzelliğini seyretmektir. Dinî musiki, semâ anlamlarına da gelir (Cebecioğlu, 2005: 385). Şair, gıda kelimesini şiirlerinde 10 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair açlığı ruhun kutu, gıdası olarak nitelendiriyor.

Desen açlıkta var za' f ol keseldir ma' ni-i tâ' at

Deriz açlıktadır üns-i Hâkı oldur kıt-ı rûhânî K 5/16

Aşağıdaki beyitte cân sözü, kuta benzetiliyor.

Hâkî dil etsin sükût cân sözüdür kalbe kıt

Ebr-i güher-bârimız dilde gamındır neşât G 185/7

2. 2. 1. 1. 6. 4. Revgân

Revgan, yağ; rugan, parlak deri; üstü yağ gibi kayan parlak şey; hafif hafif esen rüzgârın verdiği serinlik; cilâ, vernik demektir (Devellioğlu, 1997: 889). Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşk sayesinde dokuz felek su kesilse biz yağ gibi yine suyun üstüne çıkarız, demiştir.

Ger yedi baır olsa tûfân çün sade ka' rındayız

Nüh felek hem su kesilse biz çü revgân-ber-seriz G 160/6

2. 2. 1. 1. 6. 5. Un

Öğütülerek toz haline getirilmiş tahıl ve başka besin maddeleridir (Türkçe Sözlük, 2010: 767). İbrahim Hakkı, un kelimesini aşağıda bir bendini aldığımız muhammeste 8 defa kullanmıştır.

Gerçi ednâ kıllarız biz gönlümüzce bekleriz

Cism-i hâkiz lâkin ondan rûh ile münfekleriz

‘Aşk ile cân-ı cihânız ‘aql ile mâlikleriz

Gelmişiz dünyâ değirmânında nevbet bekleriz

Dâne-i ten un olunca murg-ı cânı ekleriz Musammat 3/1

2. 2. 1. 2. İçecekler

2. 2. 1. 2. 1. Âb, Su

Farsça kökenli âb kelimesi su demektir. Arapça mâ demektir. Su oksijen ve hidrojen den oluşan sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde olarak tanımlanmıştı (Türkçe Sözlük, 2010: 2163)

Su, gerek hayatın vazgeçilmez unsuru olması gerekse değişik şekilleri ile (yağmur, ırmak, gözyaşı vb.) insanın çevresini kuşatmasından dolayı mimariden resme, şiirden musikiye sanatın hemen bütün dallarında önemli bir unsur olarak yer alır. Birçok medeniyette görülen anâsır-ı erbaa (hayatın temeli olduğuna inanılan toprak, hava, su ve ateş) anlayışı tarih boyunca insan düşüncesini etkilemiş, mitolojik veya efsanevî anlatımlardan bilimsel tahlillere kadar üzerinde çeşitli fikirler üretilmiş; filozoflar, din ve bilim adamları, edip, şair ve müzisyenler suya dair pek çok şey söylemiştir. Tasavvufta su mârifeti ve ilâhî feyzi temsil eder (TDVİA, 2009, C: 37: 442). Şair âb kelimesini 80 defa, su kelimesini 30 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair pek çok beyitte olduğu gibi âb u gil kelimelerini birlikte kullanmıştır.

Çoy lezzet-i âb ü gili iç âb-ı hayâtı

Geç nüh feleği aslına gel devr ü zamândan G 309/6

Aşağıdaki beyitte güneşin güneşi aradığı gibi suyun da suyu aradığını ifade etmiştir.

Şems arar der ki âfitâb hani

Her yana su akar ki âb hani G 362/1

Aşağıdaki beyitte su bulduğunda kendisinin de görünmez bir hal aldığı ifade edilmiştir

Seyret mükedder olsa mâ ne şu görürsün ne semâ
 Pinhân olur şems-i duhâ ğaym u tuman olsa hevâ G 24/6

Aşağıdaki beyitte şair gönül bahçesinden suyun kesildiğini
 sakinin kendisine su, yani aşk şarabı sunmasını istiyor.

Kesildi ravza-i dilden heman şu
 Gel ey sâkî kerem kıl el-aman şu G 312/1

2. 2. 1. 2. 2. Âb-ı Hayât

İslâm-Türk kaynaklarında ve edebî ürünlerinde; aynü'l-hayât, nehrü'l-hayât, âb-ı câvidânî, âb-ı zindegî, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, bengi su, dirilik suyu, bazen da Hızır ve İskender'e atfen âb-ı Hızır veya âb-ı İskender vb. çeşitli isimlerle anılan bu efsanevî su, aslında bütün dünya mitolojilerinde mevcut bir kavramdır. İnsanın yeryüzünde görünmesinden itibaren hemen her toplumda hayatın kısalığı, buna karşılık yaşama arzusunun çok kuvvetli oluşu, ona daima sonsuz bir hayat fikri ilham etmiştir. Bu eğilimin çeşitli toplumlarda bazı mitolojik mahsuller doğurduğu ve insanların ebedî bir hayat aramak için verdikleri mücadeleleri anlatan Gılgamış destanı ve İskender efsanesi gibi gerçekten şaheser örnekler verdiği görülmektedir. Bu örneklerde suyun önemi hemen fark edilir. Çünkü böyle bir ebedî hayat sağlayan suyun (âb-ı hayât) varlığına olan inancın doğuşunda, gerçek hayattaki suyun bütün canlılar için taşıdığı önemin rolü çok büyüktür. Onun hayat verici, diriltici, yapıcı ve canlılık kazandırıcı özelliği çeşitli inanç sistemlerinde kendini göstermiş ve ölümsüzlük kazandıran âb-ı hayât efsanesinin doğmasına uygun zemin hazırlamıştır.

Efsanelerin dışında, âb-ı hayâta Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ve Hızır kıssası anlatılırken dolaylı olarak temas edilmiştir.

Aşksız insan ölü gibidir. Bu itibarla aşk, âb-ı hayattır. Sevgili, sevgilinin vuslatı, hatta ayak bastığı yer, eşiği, ayağının tozu, toprağı âşığın hayat kaynağıdır. Ağız veya dudaklar mecazen âb-ı hayattır. Ağzın hareketi can ve hayat nişanıdır. İrşad, iman ve feyiz vermek de sözle olabilmektedir; onların da kaynağı ağızdır. Sevgilinin dudakları âşığına hayat verir, can bağışlar. Onun için bûsesi bir can çeşmesidir. Âşık sevgilinin bûsesi ile ölümü temenni eder. Çünkü o, yine dudaklar sebebiyle yeniden hayata kavuşacaktır. Dudaklar ölüme derman olduğu gibi özellikle aşk derdine, hastalığa şifa ve ilâçtır. Hükümdarın dudağı, ölüm mahkûmunu affederek ona hayat bağışladığı için âb-ı hayattır. Siyah saçlar “karanlıklar ülkesi”ne benzetilir. Vahdeti temsil eden dudak bu yönden de iman ile ilgilidir. Sevgilinin gözleri de hayat pınarıdır (TDVİA, 1988, C: 1: 1-4). Âb-ı hayât, âb-ı hayvân, âb-ı bekâ, âb-ı reyyan, âb-ı can, âb-ı zindegî gibi farklı terkiplerde karşımıza 20 defa çıkar.

Aşağıdaki beyitte aşk doğrudan âb-ı hayâta benzetiliyor.

‘ Aşk hacc-ı hakîkat oldu zekât

Teşne dillerde olmuş âb-ı hayât

K 10/44

Aşağıdaki beyitte şair şayet kişi gönül yolculuğuna çıkarsa ebediyet veren âb-ı hayâta erişeceğini ifade ediyor.

Zulmet-i cism içinde sen hoş sefer-i dil eylesen

Mağv olup ondan içesiñ âb-ı hayât-ı zü-bekâ

G 5/2

Aşağıdaki beyitte şair kalbine sürekli sevgilinin aşk şarabı dolan kişinin âb-ı hayâta ihtiyaç duymayacağını ifade ediyor.

Ne iktizâ eder âb-ı hayât o ‘ âşıka kim

Müdâm kalbine dolmuş mey-i zülâl-i habîb

G 42/4

Aşağıdaki beyitte şair dünya hayatını fanilik kâsesine benzeterek bu fani kâsede ebedilik suyu olduğunu ifade ediyor.

Ver Hakk'a bu emâneti sen zinde ol ebed

Âb-ı beka ile doludur kâse-i fenâ

K 8/5

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed'in (a.s.m.) suyu üç yudumda içme sünnetine telmihte bulunulmuştur.

Yiyip üç parmağıyla hem yalardı anı lezzetle

İçerdi üç nefeste âb-ı reyyân ol kerem kânı

G 11/14

2. 2. 1. 2. 3. Bâde

Bâde; şarap, içki; mecazen Allah sevgisi; halk hikâyelerinde Hızır'ın kahramanlara ve bazı saz sairlerine sunduğu içkidir (Devellioğlu, 1997: 62). Farsça şarap manasına geldiği gibi, kadeh anlamında da kullanılır. Divân edebiyatında bu kelime, daima içki, şarap, sarhoşluk veren içecek anlamında kullanılmıştır.

Tasavvufta, bade, aşk, zevk, ilâhî sevgi gibi manaları ifade etmiştir (Cebecioğlu, 2005: 76). İlâhî aşk, muhabbet ve hakikat anlamlarında kullanılabilen bir tasavvuf terimidir. Sûfilere göre ruhların yeryüzüne indirilmeden önce Hakk'ın huzurunda toplandıkları bezm-i elest kutsal bir işret meclisidir. Ruhlar bu mecliste Allah'ın, "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" sorusuna, "Belâ" (evet) diye cevap vermişler ve bu şekilde elest bezminde aşk bâdesini içmişlerdir. Bu yüzden ruhlar bedeni ifade eden anâsır âleminin bağlarından sıyrılarak yeniden ilâhî âleme ve bezm-i elestteki durumlarına dönmek isterler.

Mürşitler için, "aşk, sevgi ve mârifet dağıtan" manasına bâde-fürûş tabiri kullanılır. Çünkü mürşit çevresindekilere mâna âlemlerinden ilâhî feyizler sunar. Tasavvuf edebiyatında bâde mürşidin taliplere takdim ettiği aşk, Allah sevgisi, mârifet ve hakikatin özünü ifade eder.

Divan edebiyatında şairler bâdeyi, “bâde-i gülgûn”, “bâde-i gülfâm”, “bâde-i sadsâle” gibi terkip halinde ve “bâde nûş”, “bâde-hâr”, “bâde-perest”, “bâdekeş” gibi birleşik sıfat olarak kullanmışlardır. Halk edebiyatında konusu aşk olan hikâyeler “bâdeli âşıkların hikâyesi” adıyla anılır. Bu tür hikâyelerde âşıklar rüyalarında bir pirin elinden içtikleri içki ile şair olur veya kendilerine gösterilen bir güzele vurulurlar. Gördükleri bu rüyayı kimseye söylemeden aradıklarını bulmak için diyar diyar dolaşır, bazen da aynı şekilde âşık olan şairler tarafından imtihana tâbi tutulurlar. Âşıklara rüyada sunulan içkiye bâde, bu yolla şiir söyleyen âşıklara da bâdeli âşık denir (TDVİA, 1991, C: 4: 418). Bade kelimesine şair şiirlerinde 27 kez yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair ezelî aşk şarabının sarhoşu olduğunu söylüyor.

Ḥâce biz mest-i bâde-i ezeliz

‘Âşık-ı ḥüsn-i ‘aşk-ı lem-yezeliz

G 169/2

Aşağıdaki beyitte vahdetin, yani Allah’ın birliğinin renksiz badesi ile cihanın dolduğunu ifade etmiştir.

Bâde-i bî-reng-ı vahdetten cihân dolmuş velî

Muhtelif reng etmiş anı ihtilâf-ı câm ü kâs

G 172/3

Aşağıdaki beyitte şair badenin onu içeni sarhoş edip döndürdüğünü ifade etmiştir.

Devreder bâde ehl-i işretini

Meclis içinde der şarâb hani

G 362/4

2. 2. 1. 2. 4. Kevşer

Ahirette Hz. Muhammed’in (a.s.m) ümmetiyle yanında buluşacağı bildirilen havuz ve nehir olarak bilinir. İslâmî literatürde havz, ahirette Resul-i Ekrem’e (a.s.m.) tahsis edileceği bildirilen çok büyük bir

havuzu; sözlükte “çok, pek çok” anlamında bir sıfat veya “ırmak” manasında bir isim olan kevser de yine Resûlullah’a ayrılan, bütün cennet ırmaklarının kendisinden doğduğu büyük bir su kaynağını veya nehri ifade etmekte, Arapçada ayrı ayrı kullanılan bu iki kelime Türkçede havz-ı kevser şeklinde bir tek terime dönüşmüş bulunmaktadır (TDVİA, 1997, C: 16: 546). Kevser kelimesini 4 kez kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte aşk kevserine benzetilmiştir.

‘Aşk cennât u hûr-ı ‘ayn olmuş
Kevser ü şîr ü engebîn olmuş K 10/34

Şair aşağıdaki beyitte kendisini kevser havuzunun ördeğine benzetmiştir.

Vallâh ki bu şeb uyku baña hârâm oldu kim
Murğ-âb-ı cân mekânı ol kevser oldu bu şeb G 49/4

2. 2. 1. 2. 5. Mey

Farsça, şarap demektir. Kuvvetli aşk ve bunun verdiği şevk; sufiler bu durumda iken amellerinde kusur yapmazlar (Cebecioğlu, 2005: 433). Mey kelimesi 28 defa kullanılmıştır.

Allah’ın birliği, yani tevhit mey olarak nitelendirilmiştir.

Nice mest-i mey-i tevḥîd olur ol dûn-himmet kim
Ḥudâ rızkın verir ḥalka Ḥudâvend-i ‘aṭâ söyler K 4/5

Aşağıdaki beyitte şair oruç sayesinde ruhun şarabının içilebileceğini ifade etmiştir.

Savm ile ten ü cânı pâk eyle yeme nânı
Dolsun mey-i rûḥânî tâ mest ola hep eczâ G 11/4

Aşağıdaki beyitte aşkın kendisi mey olarak kullanılmıştır.

Gönül odur ki mey-i ‘aşk içinde ey Hakkî

Mișâl-i cür‘a-i câmı olur bu baħr-i vücûd G 72/7

Aşağıdaki beyitte ancak sevgi şarabından içip sarhoş olanın dostu bulabileceği ifade edilmiştir.

Mest-i mey-i muħabbet olan dostunu bulur

Dil vermeyen bu ‘aşka o dilberle kârı yok G 203/2

Aşağıdaki beyitte aşk şarabı sayesinde ihtiyarların gençleşeceği ifade ediliyor.

O meyden iç ki eder pîri nevcivân ol mey

O meyden iç ki civânı eder civân civân G 282/5

2. 2. 1. 2. 6. Mül

Mül de şarap anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 718). Şiirlerinde mül kelimesi 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte gül ve mül ikileme şeklinde bir arada kullanılmıştır.

Safâ-yı gevher ü la‘l ü gül ü mül rengini seyret

Ki âb-ı dest-i üstâd-ı tabi‘at hoş-revân olmuş K 3/45

Aşağıdaki beyitte şair gönlün bazen mül haline bazen gül haline geldiğini ifade etmiştir.

Geh hâr olur dil gâhi gül gâhi olur hal gâhi mül

Gâhi dühül-zen geh dühül tâ kim bula zahm u ‘asâ G 14/6

2. 2. 1. 2. 7. Rahîk

Rahîk; kızıl renkli duru ve temiz şarap demektir (Devellioğlu, 1997: 873). Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Bu ğazel bir reşhadır ol bâdeden

Bil rahîk u eyle miskiyyü' l-ħitâm

G 260/6

2. 2. 1. 2. 8. Şarâb

Arapça, içecek şey, anlamında bir kelimedir. Aşk ve muhabbet anlamında kullanılır. Coşkun aşk halleri ki, bu durumdaki kişi aşkta sadakat imtihanından geçer. Kemale erenlerin hali budur. İki türlü şarap vardır: Biri maddî, dünyevî, alkol ihtiva eden içilmesi haram olan içki ki bu insanı, içince sarhoş eder. Diğer şarap ise, aşk şarabıdır. Allah'ı sevmekten kaynaklanan zevkin sonucu olarak ortaya çıkan bir tür mestlik, melankoli halidir. Sûfiler bu bakımdan, içmeden sarhoş olanlardır, diye tanımlanır. Marifet, içmeden, mânâ sarhoşu olmaktadır (Cebecioğlu, 2005: 594). Şarap kelimesine şair şiiirlerinde 44 kez yer vermiştir. Yakın anlama gelen, yani içki manasına gelen kelimeler içerisinde şairin en çok kullandığı kelime şarap kelimesidir.

Aşağıdaki beyitte şair dert ve belayı, Hak âşığının şarabına benzetmiştir.

Şarâb-ı ‘ âşık-ı Hâk’ tır ğam ü derd ü belâ çekmek

Ki sermest-i “elest”i her ne çekse hoş belâ söyler

K 4/26

Aşağıdaki beyitte aşk şarabını içenin mest olacağı ifade edilmiştir.

Şarâb-ı aşkı eden nûş o mest olur medhûş

Zihî ğalâvet-i cân ü zihî şarâb-ı vedûd

G 69/3

Aşağıdaki beyitte şair Allah’a âşık olanın şarap içmeksizin sarhoş olacağı ifade etmiştir.

Merd-i Hudâ sarhoş olur bî-şarâb

Merd-i Hudâ hoş tok olur bî-kebâb G 51/1

Aşağıdaki beyitte vahdet şarabı tamlaması ile kullanılmıştır.

Şarâb-ı vahdeti nûş eyleyen sever züllü

Göñülden eyler o her zerreye rükû‘ u sücûd G 69/4

2. 2. 1. 2. 9. Şerbet

Şerbet, içilecek tatlı şey; bardakla müshil olarak içilen ilaç; bazı maddelerin suda eritilmiş şeklidir (Devellioğlu, 1997: 990). Tasavvufta ise İlâhî feyz, ilâhî sevgi, aşk şarabı anlamlarında kullanılır (Cebecioğlu, 2005: 606). Şerbet kelimesini şair şiiirlerinde 4 kez kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte baki şerbet, ilahi feyiz manasında kullanılmıştır.

Ey Haqqî hasîs olmasa tab‘ in bu gelûde

Ol şerbet-i bâkî ne için hâr ü has oldu G 364/7

2. 2. 1. 2. 10. Şıra

Farsça “şire” anlamına gelir. Henüz mayalanmamış üzüm suyu anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 2222). Sadece 1 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte üzüm şırası tamlaması ile kullanılmıştır.

Kaşrdandır dâne-i engûr ü nârîñ keşreti

‘Aşr olunsa cümle birdir şîre-i engûr ü nâr G 87/4

2. 2. 1. 2. 11. Şîr

Şîr; aslan, süt, yiğit, yürekli kişi manalarına gelir. Süt ise kadınların ve memeli hayvanların yavrularını beslemek için memelerinden gelen besin değeri yüksek bir madde; bazı bitkilerin türlü organlarında bulunan beyaz renkteki öz; erkek balığın tohumu gibi manalara gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 2190; Devellioğlu, 1997: 999). Şîr kelimesi süt anlamında kullanılmak şartıyla 9 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte aşk, süte benzetilmiştir.

‘Aşk cennât u hûr-ı ‘ayn olmuş

Kevşer ü şîr ü engebîn olmuş

K 10/34

Aşağıdaki beyitte derun, yani gönül acayip bir nehre benzetildikten sonra bazen süt nehri bazen de şifa ve bal nehrine döner, denilmiştir.

Nehr-i ‘acîb olmuş derûn geh su görünür gâhî hûn

Geh bâde olmuş la‘l-gûn geh şîr ü geh şehd ü şifâ G 14/8

Aşağıdaki beyitte şair hilmi, yani yumuşakbaşlılığı süte benzetmiştir.

Âb-ı ‘ilm ü şîr-i hilm ü hamr-ı hubb ü şehd-i vâsî

Cennet-i ‘aşk içre bu enhâr var ol çâr yok

G 200/6

2. 2. 2. GİYİM

2. 2. 2. 1. Giyecek İmalinde Kullanılan Kumaşlar

2. 2. 2. 1. 1. Aşlas

Üstü ipek, altı pamuk olan kumaş türüdür (Devellioğlu, 1997: 52).

Atlas sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Bir kabâdır kâmet-i insâna bu şer‘-i şerîf

‘Aşk ona atlas bitâne ‘aql ona naqş u nigâr

K 6/28

2. 2. 2. 1. 2. Nemed

Keçe demektir (Devellioğlu, 1997: 821).

Nemed sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Mezâr içinde olur ‘âkıbet sırrın pâ-mâl

Ne fark olur ki külâhın nemed yağud dihîm

G 354/3

2. 2. 2. 1. 3. Penbe

Pamuk demektir (Devellioğlu, 1997: 857).

Penbe sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Penbe olmuş kulaқта kıl gözde

Fikr-i ferdâ ile gam-ı sevdâ

G 32/2

2. 2. 2. 1. 4. Sûf

Sof, yün, yapağı, yün dokuma anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 961).

Sûf sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Ġayr-ı mâ' şûk isteyen mâ' şûktan maġbûn olur

Ol şütürden şûf u mâhîden bilir ancak fûlûs G 174/6

2. 2. 2. 2. Başlıklar

2. 2. 2. 2. 1. Destâr

Farsça başa giyilen takke, fes ve benzeri şeyler üzerine sarılan sarıġa destâr denir (Cebecioġlu, 1995: 162).

Destâr sadece ařaġıdaki beyitte kullanılmıştır.

Niçin dehâmı yaġarsın odun kerem eyle sen

Siyâh olur gehi esbâb ü geh leb ü destâr G 138/4

2. 2. 2. 2. 2. 'İmâme

Sarık, tespih, çubuk gibi şeylerin baş tarafına geçirilen, çoġu kehribardan yapılmış olan uzunca kısım, başlık anlamlarına gelir (Devellioġlu, 1997: 432).

Sadece ařaġıdaki beyitte kullanılmıştır.

Ĥırķa vü seccâde vü 'imâme vü tesbihi koy

Suġre-i evhâm ü tesvîlât-ı Şeytân olma hiç G 62/4

2. 2. 2. 2. 3. Külâh

Farsça, başlık demektir. Tepesi konik gibi sivri şeylere de, külâh dendiġi için, minarelerin en üst kısmına "minare külâhı" denmiştir.

Mevlevîlerin giydiği sikkeye, "Külâh-ı Mevlevî" denir (Cebecioğlu, 2005: 387). Külâh sadece bir yerde kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte hırka, kemer, külâh gibi giyecekler bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Ol hırka vü talyesâni n'eyler

Terk-i kemer ü külâh söyler

G 83/4

2. 2. 2. 2. 4. Taç, Dihîm, Efser

Farsça efser ve dihîm, taç anlamına gelir. Taç da Farsça bir kelime olup süslü başlık anlamında bir kelimedir. Hükümdarların resmî günlerde, başlarına giydikleri murassa başlık olarak da kullanılır. Bazı şeyh ve dervişlerin başlarına giydikleri çeşitli şekillerdeki külâh, tâc olarak adlandırılır. Bu taca bakarak, giyen kişinin hangi tarikattan olduğu anlaşılırdı. Bu tâc, dövme yünden yapılırdı. Mevlevîlerin giydiği taca, sikke adı verilir. Tacın üst kısmına kubbe, başa geçen kısmına lenger denir (Cebecioğlu, 1995: 620). Taç 3, dihîm 1, efser ise 2 kez kullanılmıştır.

şair aşağıdaki beyitte aşkı evliyaların başındaki taca benzetmiştir.

‘Aşk mi‘ râc-ı enbiyâ olmuş

Ėil‘at ü tâc-ı evliyâ olmuş K 10/36

Aşağıdaki beyitte şair; insanın gözü bazen taçta, bazen altındadır, diyerek dünya hayatına insanın düşkün olduğunu vurgulamak istemiştir.

Geh şasdı tâc ü zerededir geh meyli esb ü şardadır

Geh göktedir geh yerdedir geh pâdişâh geh gedâ

G 14/5

Aşağıdaki beyitte şair, neticede mezarda herkesin akıbetinin belli olacağını ve orada külâh ile tacın bir öneminin olmadığını ifade etmiştir.

Mezâr içinde olur ‘âkıbet sırrın pâ-mâl

Ne fark ölür ki külâhın nemed yahtut dihîm G 354/3

Aşağıdaki beyitte şair gönlün, insanın aşk sayesinde feleklerin tacı olduğunu ifade etmiştir.

Göñül hûlâşa-i ‘âlemsin efser-i eflâk

Velî ne fâ’ide kim kendin etmedin idrâk G 208/1

2. 2. 2. 3. Genel Olarak Elbise

2. 2. 2. 3. 1. Câme-hâb

Gecelik anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 123).

Câme-hab kelimesini şair sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır.

Biz seniñle geceler tâ şubha dek söz söyleriz

Sen ayagın eylemişsin câme-hâb içre dırâz G 167/2

2. 2. 2. 3. 2. Cübbe

Üstlük olarak kullanılan uzun, geniş ve düğmesiz bir giyecek türüdür. Türkçede cüppe şeklinde de söylenen Arapça cübbe İspanyolcaya jupa, aljupa, İtalyancaya giuppa, giuppone ve Fransızcaya jupe, jupon şekillerinde geçmiştir. Arkası önünden biraz kısa, ayaklara kadar inen, kanatları birbiri üzerine kavuşturularak önü kapatılan, bol ve hafif bir elbisedir. Yakası dar ve dik, yumuşak yakadır; bugün hukukçuların mahkeme salonlarında görev sırasında giydikleri siyah

cübbelerin yakası kırmızı çuha üzerine sırma işlemelidir. Osmanlılarda cübbe en çok ilmiye sınıfı tarafından benimsenmiş, beyaz tülbentli sarılla beraber ilim ve din adamlarının belirgin kıyafeti haline gelmiştir (TDVİA, 1993, C: 8: 102). Cübbe kelimesini şair tüm şiirlerinde 1 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, gül ve lalenin yapraklarını cübbeye benzetmiştir.

Mest-i lâ-ya' kıl olur her bülbül

Çâk eder cübbesini lâle vü gül Marifet-nâme 6/26

2. 2. 2. 3. 3. Esvâb

Sevb Arapça bir kelime olup bez, elbise anlamına gelmektedir. Kelimenin çoğulu “esvâb”dır. Türkçede tekil gibi kullanılır. Diğer bir çoğul şekli ise “siyâb”dır (Devellioğlu, 1997: 945). Esvâb kelimesini şair tüm şiirlerinde 1 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki şiirde şair Hz. Muhammed'in (a.s.m.) çok mütevazı olan hayatına işaretle elbiselerine yama yaptığını ifade ediyor.

Yamalıklar dikip esvâbına na' leyn giyip daği

Varıp her hasteye eylerdi dermân ol kerem kânı K 11/9

2. 2. 2. 3. 4. Hil'at

Arapça, hediye olarak verilen elbise demektir. Tam olarak kaftan anlamına gelir. Padişahlar ve vüzera tarafından giydirilen şeref elbisesine de hil'at denir. Tasavvufta, ilâhî lütuf veya Allah'ın sâlik'e olan bağışını ifade eder (Cebecioğlu, 1995: 277). Hil'at kelimesini şair tüm şiirlerinde 1 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı can elbisesine benzetiyor.

Ki ‘aşk hil’ at-i cândır cemâl-i “kerremnâ ”

Demiyle dilden olur müftefi‘ cemî‘ -i hicâb G 48/5

2. 2. 2. 3. 5. **Ķabâ**

Üste giyilen elbise, cübbe, kaftan anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 475). Kabâ kelimesini şair tüm şiirlerinde 7 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair hulle, libas ve kaba kelimelerini tenasüplü bir şekilde kullanmıştır.

Ger bu libâs-ı âriyeden âri olsa cân

ĶulĶu münâsibince bulur Ķulle vü Ķabâ K 8/15

Aşağıdaki beyitte şair, fakirlik abası ve zenginlik kabası ifadeleri ile tezat sanatı yapmıştır.

‘Abâ-yı faĶr u Ķabâ-yı Ķınâyı farĶ eyler

O cân ki faĶr u fenâ-yı liĶâdan almadı Ķazz G 186/5

2. 2. 2. 3. 6. **Kisvet**

Elbise, hususi kıyafet demektir (Devellioğlu, 1997: 189). Kisvet kelimesini şair tüm şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, şah libası ve dilenci elbisesi ifadeleri ile tezat sanatı yapmıştır.

Sen ‘aĶl-ı küll ü aĶl-ı cihân iken ey peder

Giydiñ libâs-ı şâhı daĶi kisvet-i gedâ G 2/4

Aşağıdaki beyitte şair gülün diken elbisesi giydiğini ifade etmiştir.

Ol nûşgeh-i nîş içre nihandır onu fehmet
Giymiştir o gül kisvet-i hâr anla da seyret G 58/4

2. 2. 2. 3. 7. Libâs

Arapça, elbise demektir (Devellioğlu, 1997: 551). Libâs kelimesini şair tüm şiirlerinde 7 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte Erzurumlu İbrahim Hakkı şerrin hayra, adaletin ise zulme elbise olduğunu ifade ederek benzetme yapmıştır.

Her işi Hâk'tan bilir halkı unutmuş Hâk-şinâs
Ol görür kim hayra şer hem 'adle zûlm olmuş libâs G 172/1

Aşağıdaki beyitte ise şair cismi, yani bedeni bir elbiseye benzetiyor.

Tecerrüddür libâsım fağrdan fağrim bu 'aşk içre
Libâs-ı cisme ol yüzden benim hiç i' tibârım yok G 201/4

Aşağıdaki beyitte ise şair fikri bir elbiseye benzetiyor.

Libâs-ı fikrini tarh eyle dilden ey Hâkķî
Ki âfitâb heman tâbmı verir ûra G 320/5

2. 2. 2. 3. 8. Ridâ

Belden yukarı örtülen örtü, hırka, dervişlerin omuzlarına attıkları post, tasavvufta ise Canab-ı Hakk'ın sıfatlarının kulda ortaya çıkması anlamlarına gelir (Cebecioğlu, 1995: 519, Devellioğlu, 1997: 893). Rida kelimesini şair tüm şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte kendisini bir ridaya benzetiyor.

Bizimle zâtın olur çünkü mürtedî vü nihân

Hiçbımız biziz ammâ saña ridâyız biz

G 152/3

2. 2. 2. 4. Üst Giysiler

2. 2. 2. 4. 1. ‘Âbâ

Arapça abâe veya abâye de denir. Geniş, fakat kısa bir nevi gömlek olup dizden biraz aşağı iner; üst tarafında, baş ve yanlarında kollar için birer delik bulunur. Keçi kılından dokunan kalın ve kaba kumaştan yapılır. Beyaz veya kahve renkli olur. Dervişlerin giydiği bir elbise olup, kökeninin Hz. Peygamber'e (a.s.m) kadar uzandığı söylenir. Aba giyen dervişlere, "abâ-pûş" denir. Sûfiyyenin abadan elbise giymesinin, Hz. Peygamber'in (a.s.m) sünnetine ittiba için olduğu zikredilir (Cebecioğlu, 1995: 9). Âbâ kelimesini şair tüm şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair fakirlik abası ve zenginlik kabası ifadeleri ile tezat sanatı yapmıştır.

‘Abâ-yı faqr u kabâ-yı gınâyı fark eyler

O cân ki faqr u fenâ-yı liķâdan almadı hazz

G 186/5

2. 2. 2. 4. 2. Dâmen

Metinlerden daman olarak da karşımıza çıkan kelime etek anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 163). Dâmen kelimesini şair tüm şiirlerinde 1 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair eteklerini, yani elbisesini parçalayan, sarhoş olan Mecnun'un halinin ne olduğunu soruyor.

Nedir hikâyet-i Leylâ ki doldu arsa-i hâk
Ne idi hâlet-i Mecnûn-ı mest-i dâmen-çâk G 212/1

2. 2. 2. 4. 3. Delk

Farsça, yamalı dilenci hırkası veya eski elbise manasındır. Maddi durumu iyi olmayan dervişler ve melâmet yoluna yönelmiş bulunan kişiler tarafından giyilen, yünden mamul, adî bir elbisedir. Tasavvufta, Ashab-ı Suffe ve onların durumu önem arz eder. Sûfiler, Ashab-ı Kiram'ın fakir tabakasını oluşturan bu garipleri, kendileri için fakr örneği telakki etmişler, onlar gibi, eski giyinmişler, az yemişler, az uyumuşlar, ilimle meşgul olup, Müslümanlara hizmet etmişlerdir (Cebecioğlu, 1995: 155). Delk kelimesini şair tüm şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair Allah için yaşayan insanları dilenci elbisesi giyen birer padişaha benzetmiştir.

Merd-i Hüdâ pâdişeh-i delk-pûş
Merd-i Hüdâ kenz-i maḥfi fi't-türâb G 51/4

2. 2. 2. 4. 4. Gömlek, Pîrehen

Farsçası pirahen veya pirehen olan gömlek, vücudun üst kısmına giyilen kollu veya yarım kollu yakalı giysi demektir (Türkçe Sözlük, 2010: 961). Gömlek de pirahen de birer defa şiirlerinde yer almıştır.

Aşağıda şair ilk beyitte pirehen kelimesini ikincisinde ise gömlek kelimesini kullanmıştır.

‘ Aşktır nezdik eden dûra vü yâdı âşinâ

Dûr olur bî-‘ aşk iken ten giyseler bir pîrehen K 7/26

Âriyet gömlektir on günlük teniñ

Besle cânı ‘ âriyet nendir senin Mârifet-nâme 19/7

2. 2. 2. 4. 5. Hırka

Arapça, bir kelime olup bez anlamındadır. Tarikat ehlinin giydiği sembolik elbiselerden biri de hırkadır. Dervişler hırkayı, genellikle zikir sırasında giyerler. Önü açık, yakasız, genişçe, kolludur. Mevlevîlerde resmî giysidir. Mürit, şeyhinin huzuruna çıkarken, mescide, meydana (sema-hâneye) girerken hırka giyer. Ancak Mevleviler, kural olarak, sema'ya başlamadan önce hırkayı çıkarırlar. Eskiden dervişler, kazancının helâl yoldan olduğuna inandıkları kişilerden bez parçaları alırlar, bunları birbirine dikip hırka yaparlardı. Buna, yamalı anlamında olmak üzere "murakka" denirdi. Zamanla, hırka ile ilgili çeşitli atasözleri ve terimler teşekkül etmiştir. Hırka giymenin, tarikata girmek gibi bir anlamı vardır. Bu yüzden hırka, müride törenle giydirilir. Sülûku bitirenler beyaz hırka giyerler (Cebecioğlu, 1995: 270). Hırka kelimesini şair tüm şiirlerinde 4 defa kullanmıştır.

Şair hırka, seccâde, imâme ve tesbih kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Hırka vü seccâde vü ‘ imâme vü tesbîhi koy

Suhre-i evhâm ü tesvîlât-ı şeytân olma hiç G 62/4

2. 2. 2. 4. 6. Hülle

Arapça, yeni ve güzel elbise, kadın, silah, astarlık kumaş anlamında kullanılan bir kelimedir. Hülle diye de telaffuz edilir. Ayrıca Cennet elbisesi anlamında da kullanılır. Hz. İdris'in cennetliklere hülle

diktiği söylenir (Cebecioğlu, 1995: 284). Hulle kelimesini şair tüm şiirlerinde 1 defa kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte can, eğer bu geçici dünya hayatını terk ederse kendine münasip hülleyi bulabilir, demiştir.

Ger bu libâs-ı ‘âriyeden âri olsa cân

Ĥulku münâsibince bulur hülle vü ħabâ

K 8/15

2. 2. 2. 4. 7. Jende

Farsça, yamalı cübbe veya murakka demektir. Tasavvufta melâmî meşrebini benimseyenler, nefsin kibir ve enaniyetini kırmak için yamalı cübbe giyerlerdi. Kalp kırıklığı, makam olarak, şuur altına yerleştiğinde, yani dıştaki jende, kalpte zuhur edince yamalı cübbe giyme terk edilir (Cebecioğlu, 1995: 330).

Jende kelimesini şair tüm şiirlerinde sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır.

Yürü kıl ħırħa gibi reh-n-i ħarâbât

Niçin sâlûs-teg der-jende sensin

G 286/8

2. 2. 2. 5. Ayakkabılar

2. 2. 2. 5. 1. Mûze

Çizme demektir (Devellioğlu, 1997: 698).

Mûze sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Cân bulsa selâmet bulunur şûret-i diğەر

Pây olsa revân mûze bulur ħayr-ı mekândan

G 309/4

2. 2. 2. 5. 2. Ni'âl

Nal kelimesinin çoğuludur. Aynı zamanda ayakkabı anlamına gelir. Saff-nial ise ayakkabılık anlamındadır (Devellioğlu, 1997: 698).

Niâl sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Bu hâk-i şûreden eyler sefer iç âb-ı hayât

Göñülde şadr-ı şafâ bul yeter bu şaff-ı ni'âl G 228/6

2. 2. 2. 6. Giysileri Tamamlayan Öğeler

2. 2. 2. 6. 1. Girîbân

Farsça giriban kelimesi yaka demektir (Devellioğlu, 1997: 291).

Girîbân sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Diler bu himmetim kim kendi kendimden çekip dâmân

Girîbân-ı taḥayyülde kalam hoş bî-ser ü sâmân G 292/1

2. 2. 2. 6. 2. Kemer

Farsça bir kelime olan kemer, bele dolayarak toka ile tutturulan, kumaş, deri veya metalden yapılan bel bağı anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 1384).

Kemer sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Ol hırka vü talyesânı n'eyler

Terk-i kemer ü külâh söyler G 83/4

2. 2. 2. 6. 3. Niķâb

Arapça, peçe demektir. Tasavvufta ise maşukun, kendisiyle âşığı arasına koyduğu engel anlamına gelir (Cebecioğlu, 1995: 482). Niķâb kelimesine Şair 14 kez yer vermiştir.

Şair tarafından “lâ ilahe illallah” cümlesindeki “lâ” kelimesi bir perde, yani nikab olarak görölmektedir.

Çün nûruñ oldu mesned-i “illâ”da âşikâr
Setretti vech-i ‘âlemi cümle niķâb-ı “lâ” K 2/3

AŞağıdaki beyitte Şair ebedî bir güneşe benzettiği Allah’ın güzelliğinin önündeki nikabı, yani perdeyi açtığını ve böylelikle gönölde Allah’ın sevgisi dışında bir Şey kalmadığını ifade etmektedir.

Çün niķâb açtı cemâlinden o mihr-i bî-zevâl
Oldu maħv onlar gönölden gitti cümle mâsivâ G 27/5

Şair aşağıdaki beyitte ise her bir yaprağı bir peçeye benzetiyor.

Çün oldu ‘âŐıķa her bir varak mişâl-i niķâb
Gözünde olmuş o ķat ķat ĥucûb sen oku kütûb G 44/2

Şair aşağıdaki beyitte cismi bir nikap olarak görmektedir.

Niķâb-ı cism o güzel can yüzünden olsa cüdâ
Yüzüñ görüp hem edersin bu ķâlemi idrâk G 207/5

2. 2. 2. 6. 4. Zünnâr

Arapça, papazların bellerine sardığı kuşağa denir. Tasavvuf edebiyatında; sevgiliye hizmet ve itaat etmeye özenmek, hizmet kuŐađı

kuşanmak, dünyaya gönül vermek, benlik, bencillik anlamlarında kullanılmıştır (Cebecioğlu, 1995: 738).

Zünnâr sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte uzun emeller kurmayı zünnâra benzetiyor.

Olmadık biz büt-perest-i ârzû

Olmadı tûl-i emel zünnârımız G 158/4

2. 2. 2. 7. Süs ve Süsleme İle İlgili Âlet ve Malzemeler

2. 2. 3. 7. 1. ‘Anber

Ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül renginde bir madde; güzel koku; güzellerin saçı gibi anlamları vardır (Devellioğlu, 1997: 33).

Anber kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair can gittiği zaman ufukların anber kokusu ile dolduğunu ifade etmiştir.

Çün cân gider bî-câ olur bî-ğadr ü bî-pervâ olur

Her semte ol pûyâ olur âfâka hoş ‘ anber vurur G 136/4

2. 2. 3. 7. 2. Âyine, Mir’ât

Farsça bir kelime olan ayine, Türkçede âyine olarak metinlerde geçer, Arapçası mir’attır (Devellioğlu, 1997: 652). Âyine kelimesi 37, mir’at ise 1 kez şiirlerinde kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair sefer meşakkatinin kalp aynasının parlamasına vesile olduğunu ifade etmiştir.

Cevr-i seferdir âyine-i kalb-i saykalı

Ger seyr-i Kâ‘be’dir seferin ger reh-i gâzâ K 8/19

Aşağıdaki beyitte şair aşkı Allah’ın güzelliğinin aynasına benzetmiştir.

‘Aşk âyîne-i cemâl olmuş
Sırr-ı esrâr-ı Zü’l-celâl olmuş K 10/46

Aşağıdaki beyitte şair vahdet-i vücud felsefesine atıfta bulunarak tüm varlığın yaratanın bir aynası olduğunu ifade etmiştir.

‘Kamû âyîne-i vechindir ey rûh
Edersin cümleden kendiñ temâşâ G 4/3

Aşağıdaki beyitte insanın pak, temiz olmak şartıyla ilahî aşkın bir aynası olduğunu ifade etmiştir

Cemâl-i ‘aşk-ı ilâhî için bir âyinesin
Velî ne hâsıl ol âyîneden ki olmaya pâk G 208/3

Aşağıdaki beyitte aynalara saykal vurulmasına, yani cilalanmasına telmihte bulunulmuştur.

Cefâ-yı şaykalı görmez o mir‘ât
Ki olmuştur cemâliñle muşaffâ G 4/5

2. 2. 3. 7. 3. Buḥûr

Buḥûr, tütsü demektir (Devellioğlu, 1997: 113). Tüm şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair İslam inancına uygun olarak, vefat eden Müslümanların aşk sayesinde çok güzel bir şekilde, tüsülerle karşılanacağını ifade etmiştir.

Mezâr içinde sana ‘ aşk tuhfeler verecek

Şarâb ü şâhid ü şem‘ u kebâb ü nuql ü buhûr G 131/4

Aşağıdaki beyitte tütsünün kokusunun canları sevindirdiğini ifade etmiştir.

Bu nefehât-ı buhûr canlara verdi sürûr

Cümle cihân doldu nûr ‘ ûd ile micmer nihân G 288/3

2. 2. 3. 7. 4. Gülsuyu

Gül suyu, gül yağı yapılırken yan ürün olarak elde edilen kokulu ve renksiz sıvıdır (Türkçe Sözlük, 2010: 999). Divan şiirinde genellikle sevgilinin güzel kokusunu ifade eder.

Gül suyu sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Gül şuyun farz eyle zâhir gül çü mazhar fi’l-meşel

Gülse gülşuyu nedir gül gülşuyunda güldür âb G 43/5

2. 2. 3. 7. 5. Hâtem, Nigîn

Hâtem; Arapça, yüzük ve mühür manalarına gelen bir kelimedir. Tasavvufa göre hâtem, bütün makamları geçip olgunluğa ulaşmak demektir (Cebecioğlu, 2005: 255). Hâtem kelimesi 2 kez şiirlerinde kullanılmıştır.

Hâtem kelimesi aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi genellikle Hz. Süleyman’ın mührü manasında ve o isim ile birlikte kullanılır.

Niçin o mülk-i Süleymân ü hâtemin ister

Ona ki devleti faqr ü fenâ nigîn hoş ola G 326/3

Nigîn de yüzük, mühür gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 834). Nigîn kelimesi 2 kez şiirlerinde kullanılmıştır.

Nigîn kelimesi de aşağıdaki beyitte de görüldüğü gibi genellikle Hz. Süleyman'ın yüzüğü manasında ve o isim ile birlikte kullanılır.

Niçin o mülk-i Süleymân ü hâtemin ister
Ona ki devleti fakr ü fenâ nigîn hoş ola G 326/3

2. 2. 3. 7. 6. 'Itr

Güzel ve latif koku, güzel koku çeşidi; sardunyangillerden yaprakları tırtıklı ve güzel kokulu bir nebat gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 399). Itr kelimesi 5 kez şiirlerinde kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair sevgilinin, gönlünü itra çevirdiğini ifade etmiş.

Ol nûr u nâr-ı 'âlem oldu sürûr u mâtem
'Itr etti cânımı hem dil micmer oldu bu şeb G 49/6

Aşağıdaki beyitte sevgili cihana güzel koku saçan itra benzetilmiştir.

Erer cihâna dem-â-dem deminle bûy-i hayât
Bu demle 'itr-ı cihânsın 'ayirsin yâ 'ûd G 70/5

2. 2. 3. 7. 7. Misk

Misk geyiğinden elde edilen güzel kokulu maddedir. Türkçe'de Arapçadaki telaffuzuyla misk ve halk arasında daha çok mis şeklinde söylenir.

Misk İslâm kültürüne hoş kokunun ve temizliğin sembolü, güzelliğin ve buna ait çeşitli unsurların benzetilene olarak girmiş, Müslüman milletlerin kültür ve edebiyatında bu hususiyetleriyle yer almıştır. Edebiyatta miskin sağlandığı ceylanın güzelliği, narin yapısı ve vücudunun zarafeti gibi özellikleriyle sevgilinin genel bir benzetilene olurken misk de renginin siyahlığıyla onun saçlarını, kaşlarını ve benlerini sembolize eder.

Divan şiirinin sevgili için şekillendirdiği güzellik anlayışında öne çıkan unsurlardan saç siyah rengi ve güzel kokusuyla miskin ilk akla gelen benzetilendir. Miskin hilye ve naatlardaki kullanımından anlaşıldığına göre saça yüklenen bu özellikler, İslâm kültüründe kâinattaki güzelliğin kaynağı ve timsali sayılan Hz. Peygamber'in (a.s.m.) saçından kaynaklanmaktadır. Resul-i Ekrem'in (a.s.m.) kabrinin bulunduğu Ravza-i Mutahhara'nın tabii olarak gül, reyhan ve sümbül yanında misk ve amber de koktuğuna inanılır (TDVİA, 2005, C: 30: 181).

Misk sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Bu ğazel bir reşhadır ol bâdeden

Bil rahîk u eyle miskiyyü'l-ĥitâm

G 260/6

2. 2. 3. 7. 8. Sürme, Tûtiyâ

Farsçadan gelen sürme kelimesi, göz çevresini ve özellikle kirpik diplerini daha çok siyah olmak üzere çeşitli renklere boyamak için kullanılan maddelerin genel adıdır. Arapçada kühl ve tûtiyâ, Farsçada çıktığı yere izâfetle sürme, Hint alt kıtasında kajal, sirma / surma adlarıyla bilinir. Arapçada sürme çekmeye iktihâl, sürmedanlığa mûkhule, sürmeyi gözlere sürerken kullanılan çubuğa mîl veya mirved denir (TDVİA, 2010, C: 38: 169). Sürme 2, tûtiyâ ise 3 defa geçmektedir.

Şair aynı beyitte sürme ve tûtiyâ kelimelerini kullanarak sürmenin göze olan yararlı etkisini vurgulamıştır.

Ey pâdişâh-ı akl ü cân v'ey cân gözüne tûtiyâ

Bir sürme ihsan kııl hemân tâ çeşm-i cân bulsun ziyâ G 14/1

Aşağıdaki beyitte de sürmenin göze olan faydası anlatılmıştır.

Dil güneşinden gece çün germ ola

Bu iki çeşmiñ aç ol tûtiyâ G 7/2

2. 2. 3. 7. 9. Şâne

Farsça tarak anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 834).

Şâne kelimesi aşağıdaki beyitte 2 kez kullanılmıştır.

Ol dilber-i zîbâ yine gösterse yüz ol âyine

Zülfü gibi düş pâyine var şâne ol var şâne ol G 219/3

2. 2. 3. 7. 10. Tırâz

Arapça bir kelime olan tıraz, ipek ve sırma ile işleme; elbiselere nakışla yapılan süs; üslûp, tutulan yol gibi anlamları vardır (Devellioğlu, 1997: 834).

Tırâz sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Her biri pür-nâz ü râz ü herbiri ' âşık-nüvâz

Herbiri şem' -i tırâz ü her biri nûr-ı hayât G 57/4

2. 2. 3. 7. 11. ‘Ûd

‘Ûd Arapça bir kelime olup öd ağacı demektir (Devellioğlu, 1997: 834). Divan şiirinde öd ağacı; yanışı, yakıldığında bıraktığı güzel kokusu, ateşle olan ilişkisiyle ele alınmıştır. Ûd kelimesi 5 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte yine güzel koku veren ayır ve ıtr kelimeleri ile birlikte kullanılmıştır.

Erer cihâna dem-â-dem deminle bûy-i hayât

Bu demle ‘ıtr-ı cihânsın ‘ayirsin yâ ‘ûd G70/5

Aşağıdaki beyitte de ûd, buhûr, micmer ile birlikte kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Bu nefehât-ı buhûr cânlara verdi sürûr

Cümle cihân doldu nûr ‘ûd ile micmer nihân G 288/3

2. 2. 3. 7. 12. Zîb

Süs, bezek anlamalarına gelir (Devellioğlu, 1997: 1186). Zîb kelimesi aşağıdaki beyitte 2 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair cihanın aşk sayesinde süslü hale geldiğini ifade etmiştir.

‘Aşkın demi sirâyet eder cümleye müdâm

O demle zinde oldu cihân buldu zîb ü fer G 84/4

Aşağıdaki beyitte ise sikkenin üzerindeki süs nasıl ki o paranın tam ayarını ve kıymetini gösteriyorsa aşk yarasının da baştanbaşa canı süslediğini ifade etmiştir.

Bu dâğ-ı ‘aşk ile zeyn eyle ser-te-ser cânıñ

Ki zîb-i sikke eder nağdini tamâm ‘ayâr G 126/5

2. 2. 3. EV EŞYASI VE ÂLET EDEVAT OLARAK KULLANILANLAR

2. 2. 3. 1. Aydınlatma Araçları

2. 2. 3. 1. 1. Çerağ

Farsça kökenli bir kelime olan çerağın kandil, mum gibi manaları vardır. Çerağ topraktan veya madenden yapılmış kandildir. İçine yağ konulup yan tarafındaki deliğe bir fitil takılarak yakılırdı. Tekkelerde çerağın yakılması veya söndürülmesi icap ettiği zaman "çerağı yak", "çerağı söndür" denilmez "çerağı uyandır", "çerağı dinlendir" denilirdi. Çerağ nefesle üflenerek söndürülmez, elin hareketleriyle dinlendirildi. Bektaşî meydanlarındaki muhlara, özellikle, mutfakta yakılan mum ve lambaları uyandırmak için kullanılan kandile, çerağ denilirdi. Kandilin kudreti temsil ettiği kanaati yaygındı. Diğer tarikatlarda da, kandile çerağ denilir (Cebecioğlu, 2005: 143). Çerağ kelimesi 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair gönül elemine, derdini gecede yanan bir kandile benzetmiştir.

Çü tedbîr-i hıredden bitmedi iş derd-i 'aşk aldım

Ki dâğ-ı dil gibi bir şeb çerâğı görmedi şebler G 133/4

2. 2. 3. 1. 2. Fener

Fener, saydam bir maddeden yapılmış veya böyle bir madde ile donatılmış, içinde ışık kaynağı bulunan aydınlatma aracıdır (Türkçe Sözlük, 2010: 859).

Fener kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair cihanı bir fenere benzetiyor.

Cihân mişâl-i fenerdir ki şem' isin ey cân

Kimin bu şem' ile pervânesin şorarsın sen

G 276/5

2. 2. 3. 1. 3. **Şandil**

Kandil, içinde sıvı bir yağ ve fitil bulunan kaptan oluşmuş aydınlatma aracıdır (Türkçe Sözlük, 2010: 1297).

Kandil kelimesi sadece aşağıdaki şiirde kullanılmıştır.

Mü' min için her günü bir 'ıyd idi

Encüme şandilleri taqlîd idi

Her gecesi şadr ile temcîd idi

Gel şılalım firşat ile çok feşâ'

Ey ramazân şehri seni el-vedâ'

Musammât 5/3

2. 2. 3. 1. 4. **Mum, Şem'**

Mum, meşale anlamında Arapça bir kelimedir. Tasavvufta ise mum ilâhî bir nurdur. Sûfinin kalbini yakan İlâhî nurun pırlıltısı, müşahede ehlinin kalbinde parlayan irfan nurudur. Şem'-i İlâhî, Kur'ân-ı Kerim'dir. Pervane kebeği mumun etrafında döner, buna uzun süre devam eder, sonunda alevın çekici gücü onu kendi içine çeker, pervanenin tüm vücudu alev alev yanarak yok olur. Sûfinin durumu buna benzetilir, aşkın yakıcı alevine mübtelâ olur, bu ibtilâyâ devam eder, sonunda varlığı aşk ateşiyle aynîleşir, nihayet kendisi alev alev yanan bir ateş olur. Semâ'daki dönüş, pervanenin mum alevi etrafındaki dönüşünü sembolleştirir, semâda da aynı yanış, aynı ateş söz konusudur (Cebecioğlu, 2005: 603).

Şem' kelimesi 9 defa, mum ise sadece 1 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte aşkın kabirde bir mum gibi olacağını ifade etmiştir.

Mezâr içinde sana ‘ aşk tuhfeler verecek
Şarâb ü şâhid ü şem‘ u kebâb ü nuql ü buḥûr G 131/4

Aşağıdaki beyitte sevgilinin ruh güzelliği geceyi aydınlatan bir muma benzetilmiştir.

Çîn-i zülf-i ‘ aşktan bir halka açtı çün sabâ
Lem‘ a-i ḥüsn-i rûḥu şem‘ -i şebistân oldu hoş G 175/4

Aşağıdaki beyitte şair gerçek nurun -ki burada mecazen Allah’ın nuru veya aşkın aydınlığı anlamındadır- tüm cihanı aydınlatırken; taklit olan bir mumun, yani mecazî aşkın bir püf demekle söneceğini ifade etmiştir.

Nûr-ı muḥakḳak cihânı eyledi rûşen
Şem‘ -i muḳallid söner görürse o bir püf G 190/5

Aşağıdaki beyitte ise şair Divan edebiyatında en çok kullanılan mazmunlardan biri olan şem‘ -pervane mazmununu kullanılmıştır.

Cihân mişâl-i fenerdir ki şem‘ isin ey cân
Kimin bu şem‘ ile pervânesin şorarsın sen G 276/5

Aşağıdaki beyitte Allah aşkının tüm sönmüş mumları, yani ruhları aydınlattığı anlatılmak istenmiştir.

Çün ‘ aşk -ı Hâk’tan oldu her cân ü dil müşerref
Nûruyle eyler iḫyâ her şem‘ -i münṭafiyi G 338/3

2. 2. 3. 2. Ölçü Aletleri

2. 2. 3. 2. 1. Mîzân, Terâzû

Terazi, bir kolun iki ucuna asılı iki kefeden meydana gelen tartı âleti; elektronik tartma aracı; ip cambazlarının dengeyi sağlamak için kullandıkları uzun sırtık; vücudun asılarak veya yere paralel durarak aldığı denge duruşudur (Türkçe Sözlük, 2010: 2327). Terazinin Arapçası mizandır (Devellioğlu, 1997: 1083).

Terazi kelimesi 2, mizan kelimesi ise 1 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte terazi, bâzâr, zira' rıtl gibi kelimeler bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Bâzâr edene rıtl u terâzû u zirâ'ım

Bâzâr edemem dirhem ü bâzârı da bilmem G 242/2

Aşağıdaki şiirde şair; yemek içmek hususunda halkın ölçü alınması gerektiğini ve az yemek yenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Ḥaqqî az ye eyle baṭna ḥalkı mîzân

Açlıkta yok ol zîyan ki toklukta 'ayân

Açlıkta olan zîyana beştir bir nân

Ṭoklukta marâzlara gerek çok dermân

Saâdet-nâme fi'r-Rubâiyyât-ı Fasl fil-Münâcât 52

2. 2. 3. 2. 2. Raṭl

Bir litre kadar olan sıvı ölçөгüdür (Devellioğlu, 1997: 878).

Ratl kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Bâzâr edene rıtl u terâzû u zirâ'ım

Bâzâr edemem dirhem ü bâzârı da bilmem G 242/2

2. 2. 3. 2. 2. Zirâ'

Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü olup 75/90 santim arasında değişen şekilleri vardır (Devellioğlu, 1997: 1188).

Zirâ' kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Şair kendisinin bizzat bir terazi, bir ölçü olduğunu ifade ediyor.

Bâzâr edene rıtl u terâzû u zirâ' ım

Bâzâr edemem dirhem ü bâzârı da bilmem G 242/2

2. 2. 3. 3. Sofra ve Mutfak Eşyaları

2. 2. 3. 3. 1. Câm, Kadeh, Peymâne, Piyâle, Rıtl-ı Girân, Sağar

Câm, kadeh, peymâne, piyâle, rıtl-ı giran, sağar kelimeleri birbirine yakın anlamlı kelimelerdir.

Farsça **kadeh**, bardak manasındadır. Tasavvuf ıstılahında, Allah dostunun kalbi için kullanılır (Cebecioğlu, 2005: 115).

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın manevi zevk, vecd hali, muhabbet manasına gelebilen kelimeler içerisinde en çok kullandığı kelime cam kelimesidir. Tüm şiirlerinde 56 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair câm-ı safâ tamlaması ile kullanmıştır.

Dilde cânñ kendidendir muṭrîbi

Kendidendir sâķi vü câm-ı safâ G 22/4

Aşağıdaki beyitte altın kadeh çeklinde kullanılmıştır.

Sîm-ber sâķiler olmuş şaf şaf elde câm-ı zer

Yüzleri bedr olmuş ol mihre muķabil pür-şafâ G 27/4

Aşğıdaki beyitte şair makbul olmayı aşk kadehini içerek onun zevki ile sarhoş olmaya bağlıyor.

Kim ki sermest-i cām-ı ‘ aşk değil

Ger Felâtün olursa hem reddolur G 94/2

Aşğıdaki beyitte ise tasavvufî düşünceye uygun olarak sevgi kadehi, esenlik kadehi anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Hoş şafâ bahşıdır ol cām-ı muķabbet Hakkî

Öyle bir cām-ı şafâ lâıyıkı bu Cem bulunur G 116/7

Aşğıdaki beyitte şair elest meclisine telmihte bulunarak o mecliste aşk kadehini içerek onunla sarhoş olduğunu ifade ediyor.

Çün cām-ı elest mestiyiz hoş

Pes tâlib-i şâhid-i beķâyız G 166/3

Kadeh, iki insanı suya kandıracak büyüklükteki su kabı; ağaçtan, topraktan veya camdan yapılmış olan kâse, bardak veya çanak; içki bardağıdır (Devellioğlu, 1997: 478). Tasavvufta manevî hal, cezbe, ruhî zevk, şevk, vecd anlamlarına gelir (Cebecioğlu, 2005: 335). Kadeh kelimesi 3 defa kullanılmıştır.

Aşğıdaki beyitte kadeh, rıtl-ı giran, içmek ve nûş etmek kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Değilse rıtl-ı girân nûş-ı tâķatin bâri

O yâr elinden iç elbette bir ķadeh ey cân G 282/2

Aşğıdaki beyitte şair kadeh kelimesini manevi zevk, cezbe anlamında kullanmıştır.

Ꞑadeh-i sâki-i Bâkî'den içer
Bâde-i 'aşğ -ı Hudâ ile geçer Mârifet-nâme 6/11

Peymâne; büyük kadeh, şarap bardağı anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 864). Peymâne kelimesi 6 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair mürşidinin feyzi sayesinde ruhunun bir peymaneye döndüğünü ifade ediyor.

Ꞑamr u vağdetten iirdin tab' ima
Rğumu peymâne ettin âķıbet G 56/7

Aşağıdaki beyitte şair yine gönlün aşğ feyzini içine alıp sarhoş olan bir peymaneye haline getirilmesi gerektiğini ifade ediyor.

Sen kendiņe bîgâne ol her veçhile vîrâne ol
Ondan mey-i 'aşğ ile dol peymâne ol peymâne ol G 219/2

Piyâle de kadeh, şarap bardağıdır (Devellioğlu, 1997:867).

Piyâle kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Şarâb-ı 'aşğ idi nş etti ĥsn-i Leylâ'dan
Zihî şarâb-ı muşaffâ zihî piyâle-i pâk G 212/2

Rıtl-ı girân; büyük, ağır ve dolu kadehtir (Devellioğlu, 1997:879). Rıtl-ı girân kelimesi 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair âşık olan birisinin ancak rıtl-ı girânı güzel ve lezzetli göreceğini ifade etmiştir.

Lezzet-i ĥamr-ı ezel rĥa erer bî-bedel
'Âřıķa ancak güzel rıtl-ı girândır lezziz G 78/5

Sâgar; kadeh, içki bardağı; tasavvufta Allah'ın nuru ile dolan insan gönlü demektir (Devellioğlu, 1997: 910). Sâgar kelimesi 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair cesetleri bir sağara benzetmiştir.

Çün şâgar-ı ecsâda dolar bâde-i ervâh

‘Aşkındır o sâkî ki verir bâde-i câm G 357/6

2. 2. 3. 3. 2. Hûm

Hûm; genel anlamda küp, özel olarak da şarap küpü demektir (Devellioğlu, 1997: 381). Hûm kelimesi 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair hum, şarap, nûş etmek ve mest kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Bedeli bin hûm-ı şarâb aldım

Nûş edip mest ü şâdmân oldum G 265/3

2. 2. 3. 3. 3. Kâse

Cam, çini, toprak gibi maddelerden yapılmış derince çanak demektir (Türkçe Sözlük, 2010: 1342). Divan şiirinde genellikle ay, güneş, âşığın gözü ve kalbi kâseye benzetilmiştir.

Kâse kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair âb-ı bekâ ve kâse-i fenâ tamlamalarını bir arada kullanarak tezat sanatı yapmıştır.

Ver Hâkîk'a bu emâneti sen zinde ol ebed

Âb-ı bekâ ile doludur kâse-i fenâ K 8/5

2. 2. 3. 3. 4. Şofra

Masa, sini vb. şeylerin, yemek yemek üzere hazırlanmış durumu; genellikle tekerlek biçiminde, üzerinde yemek de yenebilen ayaklı hamur tahtası olarak tanımlanabilir (Türkçe Sözlük, 2010: 1264). Sofra kelimesi 4 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte Hz. İsa'ya telmihte bulunmuştur.

Sıyâm-ı mâsivallâh içre her şeyden eden imsâk

Açarsa çeşm o ' İsa şofrasına oldu nefsanî K 5/26

Aşağıdaki beyitte gönül aşkının sofrası tamlaması ile verilmiştir.

Bismillâh ey muhîb-liqâ cûy-i dil-nişîn

Bast etti dilde şofra-i ' aşk -ı dil âferîn G 267/1

2. 2. 3. 3. 5. Şişe

Şişe; içine sıvı madde konulan, cam veya plastikten yapılmış, dar ağızlı uzun kaba; bu kabın aldığı miktara; gaz lambasının fitili çevresine konulan kalın boruya denir (Türkçe Sözlük 2010: 2227). Şişe kelimesi 4 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte bedenler, birer şişeye benzetilmiştir.

Bir meclis ile bü'l-aceb ayş ü tarab kıl rûz u şeb

Dolsun o hamr-ı bî-ineb bu şişe-i ebdânımız G 149/2

2. 2. 3. 3. 6. Tâs

Genellikle içine sulu şeyler konulan metal gibi maddelerden imal edilmiş kap anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 2274). Tas kelimesi 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair parlak tas tamlaması ile kullanılmıştır.

Eğer ‘ âlemde sen lezzetle âb içmek dilerseñ hoş

Înâ-yı hâki al terk eyle zer tâs-ı dıraşşânı K 5/27

2. 2. 3. 5. Günlük Hayatta Kullanılan Diğer Eşyalar

2. 2. 3. 5. 1. ‘ Aşâ

Arapça, değnek, baston anlamındadır. Hz. Musa (a.s)'ya mucize olarak bir "asâ" verilmişti. Bu asa, Mısır sihirbazlarının hazırladığı bütün sihirleri yutan bir yılan haline dönüşmüştü. Asa taşımak Peygamberimizin (a.s.m) de sünnetidir. Hz. Peygamber "asâ" taşır, sahrada namaz kılacağında bunu sütire olarak kullanırdı. Bu sünnete uygun olarak, tarikat şeyhleri ve bazı Müslümanlar da "asâ" kullanırlar. Bazı tarikatlarda post-nişin olan şeyh, halifesine bir emanet olarak, bir "asâ" da verirdi. Edebiyatta ise sevgilinin saçını bazen asaya benzetilir. Yine, sihir, yılan, Musa, saç, derviş, hırka kelimeleri ile birlikte edebiyatta mecaz olarak kullanılmaktadır (Cebecioğlu, 2005: 62). Asâ kelimesine şair toplamda 6 defa yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte bir asânın bile hareketinin Allah'ın emrine bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Cümle ‘ aşâ senden alır cünbişi

Senden erer cümleye derd ü devâ G 15/6

Aşağıdaki beyitte halk asâyâ benzetilmiştir.

Ġâfil olan cevri sanır halktan

Halk ise destinde mişâl-i ‘ aşâ G 15/5

2. 2. 3. 5. 2. Bâlîn

Farsça bir kelime olan bâlîn, yastık veya koltuk demektir (Devellioğlu, 1997: 70). Bâlîn kelimesine şair toplamda 2 defa yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte bâlîn, kîmyâya benzetilmiştir.

Sen altın ister isen biz bakır gibi eririz

Saňa ki pister ü bâlîn çü kîmyâdır uyu G 351/4

Aşağıdaki beyitte ise hâr, yani diken bâlîne benzetilmiştir.

Gerçi nâzik-tab^c sîn şabret haşinden kaçma kim

Ûârı bâlîn eylemiş gülşende gül-berg tarî G 361/6

2. 2. 3. 5. 3. Balta

Ağacı, kesme, yarma, yontma vb. işlerde kullanılan ağaç saplı, demir araçtır (Türkçe Sözlük, 2010: 247).

Balta kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Eğer şecer müteharriķ olaydı câ-be-câ

Ne bıçķı zaķmı çekerdi ne balta ile cefâ G 20/1

2. 2. 3. 5. 4. Bend

Bend; bağ, yular, rabita, bağlama anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 83). Bend, kayd kelimeleri genellikle tenasüp ilişkisine dayalı olarak ip, zincir ile bir arada anılmıştır. Bu unsurlar genellikle insanları bağlayan unsurlar olarak zikredilmiştir. Bend kelimesi 3 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte kazâ ve kadere boyun eğmek gerektiği ifade ediliyor.

Ûâce verir zaħmeti kimdir ağaç
Kimdir o kim olmaya bend-i kaçâ G 15/7

Aşağıdaki beyitte bend ve kayd kelimeleri birlikte kullanılmıştır.

Reng ü bûy-i câm ü mey nûş etmeden
Dilde koymaz kaçd ü bend-i neng ü nâm G 260/4

2. 2. 3. 5. 5 Bıçkı

Tahta veya ağaç biçmekte kullanılan, karşılıklı iki sapı olan ve iki kişi tarafından kullanılan büyük testeredir (Türkçe Sözlük, 2010: 327).

Bıçkı kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Eğer şecer müteħarriķ olaydı câ-be-câ
Ne bıçkı zaħmı çekerdi ne balta ile cefâ G 20/1

2. 2. 3. 5. 6. Bisât

Arapça bir kelime olup minder, döşeme, kilim, halı, keçe anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 109). Bisât kelimesi 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair gönlü bir mindere veya bir kilime benzetmiştir.

Çün bisât-ı dilde baş olmuş simât-ı aşk-ı Ėaķ
Ehl-i dil ˆ âlemde olmuş dem-be-dem miħmân-ı dil G 231/8

2. 2. 3. 5. 7. Bister

Bister; yatak, döşek demektir. Bazen pister olarak da metinlerde karşımıza çıkar (Devellioğlu, 1997: 867). Bister kelimesi 1 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki şiirde bister ve balin kelimeleri birlikte ikileme şeklinde kullanılmıştır.

Sen altın ister iseñ biz bâķır gibi eririz

Saña ki pister ü bâlîn çü kîmyâdır uyu G 351/4

2. 2. 3. 5. 8. Büt

Farsça, put anlamına gelir. Bazıları büt'ü sevgili, ma'suk, matlûb şeklinde tanımlamıştır (Cebecioğlu, 2005: 114). Büt kelimesi 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair Allah'ın birliğinin dışındaki her şeyi puta benzetiyor.

Büt añla her ne ki vaħdetten özgedir ya' ni

Elif yanında yazılmış mişâl-i bâ tâ'yı G 332/6

2. 2. 3. 5. 9. Ceres

Arapça çan veya zil sesini ifade eden bir kelimedir. Kahr ile mecz olmuş olarak kalbe gelen ilâhî hitabın icmali manasında kullanılan bir terimdir (Cebecioğlu, 2005: 126). Ceres kelimesi 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair çanı kişileştirmiştir.

Ceres feryâd ü efgân eyler ondan

Ki ol Leylâ bu maħmilde nihandır G 102/2

2. 2. 3. 5. 10. Çember

Farsça bir kelime olan çember, merkez denilen sabit bir noktadan aynı uzaklık ve düzlemdeki noktalar kümesinin oluşturduğu kapalı eğri; çocukların çevirip arkasından koştukları tekerlek biçiminde oyuncak; sandık, denk, fıçı vb.nin dağılmaması için üzerlerine geçirilen dayanıklı bir cisimden yapılan kuşak anlamlarına da gelen tahta veya demirden yapılmış daire ya da halkadır (Türkçe Sözlük, 2010: 518).

Çember kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Çenberi söyler ki şâh-ı sebz idim

Çırdılar dal u budağım bî-hesâb

G 47/3

2. 2. 3. 5. 11. Çevgân

Çevgân; cirit oyununda atlıların birbirlerine attıkları değnek; ucu eğri değnek, baston; tasavvufta da Allah'ın ezeldeki takdiri demektir (Devellioğlu, 1997: 158). Genellikle top ile birlikte kullanılır.

Çevgân kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Geldi ol çevgân-ı ruhanî ki deşt-i rûhta

Her taraftan bin gönül topun revân gerdân eder

G 128/2

2. 2. 3. 5. 12. Dâm

Farsça tuzak demektir. Vehim ve hayal tuzağının kurulduğu yerdir. Dünya, madde âlemi manasında da kullanılır (Cebecioğlu, 2005: 150). Divan edebiyatında sevgilinin saçları, âşğın gönlünü yakalayan bir tuzaktır. Dâm yani tuzak şiirlerde daha çok sevgilinin beni, saçı ile birlikte tenasüp ilişkisi kurularak söz konusu edilir. Dâm kelimesi 11 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte gizli aşkı bir tuzağa benzetiyor.

Ol dânemizdir hüsn ü ân bu dâmımız ‘aşk-ı nihân

Pes dâne hem dâm oldu san hep ârzû-yı cânımız G 161/3

Aşağıdaki beyitte şair kendisini bir tuzağa benzetiyor.

Dâm benim dâne benim hâne vü hem-hâne benim

‘Âkil ü dîvâne benim olma cüdâ eyle vefâ G 35/2

2. 2. 3. 5. 13. ‘Înân

‘Înân, yular, dizgin, idare etme, yürütme anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 435).

‘Înân kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Şair aşağıdaki beyitte doğru yoldan gidenlerin sevgisini kazanmayı nefsin dizginlerini heveslere kaptırmamaya bağlamış.

‘Înân-ı nefs-i nefsi heveslere verme

Muhabbet eyleye tâ kim saña hep ehl-i sedâd G 71/5

2. 2. 3. 5. 14. Kafes

Kafes; hayvanlar için aralıklı tel, metal veya ağaç çubuklarından yapılmış taşınabilir bölmedir (Türkçe Sözlük, 2010: 1264). Kafes kelimesi 8 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair teni insan için bir kafese benzetmiştir.

Ey bülbül-i cân kıalma habs kafes-i tende

Fânî olanı alma bâkî ara sen sende G 315/1

Aşağıdaki beyitte şair can kuşunun demirden bir kafes talep ettiğini ifade etmiştir.

Ma‘ âzallâh ki murğ-ı cân demirden bir kafes ister
Te‘ âlallâh ki ‘ Anka’nın yeri teng âşiyân olmuş G 176/6

Aşağıdaki beyitte ise şair gönlü bir kafese benzetmiştir.

Dil kafes râz murğ-ı vahşîdir
Murğ-ı vahşî kafeste yahşidir Mârifet-nâme 8/5

2. 2. 3. 5. 15. Mehd

Arapça mehd kelimesi beşik anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 602). Beşik bebekleri yatırmak, uyutmak için kullanılan tahta, metal gibi malzemelerden yapılan sallanan bir çeşit karyoladır. Mehd kelimesi 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Hz. Süleyman’a telmihte bulunulmuştur.

Mehd-i Süleymân’ı çü çekti onu mihr için
Mehd-i ten olduñ niçin mihr-i dil ü cân sen ol G 224/2

Aşağıdaki beyitte cisim ruhun beşiğine benzetilmiştir.

Uyuma tıfl mişâli bu mehd-i cismde sen cân
Ki âfitâbı kıyâmet göründü revzeneden G 297/1

2. 2. 3. 5. 16. Micmer

Micmer, “içinde tütsü yanan bakır yahut bronzdan küçük şamdan şeklindeki aletin adıdır ki buhurdan da denilir (Devellioğlu, 1997: 643). Micmer kelimesi 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair gönlü bir micmere benzetmiştir.

Ol nûr u nâr-ı kâlem oldu sürûr u mâtem

‘Itr etti cânımı hem dil micmer oldu bu şeb G 49/6

2. 2. 3. 5. 17. Miftâh

Anahtar, şifre cetveli, dil öğrenirken yapılacak tercüme ve meselelerin halledilmiş şekillerini gösteren kitap gibi anlamları vardır (Devellioğlu, 1997: 644). Miftah kelimesi 4 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı bir anahtara benzetmiş ve o anahtarın tüm kapıları açabileceğini ifade etmiştir.

‘Aşk miftâh-ı her fuṭûḥ olmuş

Mû’nis-i ‘aql ü ḳalb ü rûḥ olmuş K 10/42

Aşağıdaki beyitte şair Hz. Muhammed’in (a.s.m.): “Sabır, keder ve sıkıntının anahtarıdır.” hadis-i şerifine telmihte bulunmuştur.

Ol ki ḥikmette şekerler yediler

Şabra miftâh-ı ferecdir dediler Mârifet-nâme 11/4

2. 2. 3. 5. 18. Perde

Farsça, örtü demektir. Allah ve insan arasında yetmiş bin perde bulunduğunu bildiren bir hadis-i şerif vardır. Bu perdelerden bir kısmı zulmanî, bir kısmı da nuranîdir. Mal, mülk, menfaat, dünya sevgisi, şehvet, zulmanî; Allah'a ait tecelliler ise nurânî perdedir. Tasavvufî sülûk ve vuslat yolunda, bu perdelerin kaldırılması gerekir (Cebecioğlu, 2005: 500). Perde kelimesi 23 defa kullanılmıştır. Erzurumlu İbrahim Hakkı perde kelimesini genellikle tasavvufî manada kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair Allah'ın güzelliğinin bin perdeye büründüğünü ifade etmiştir.

Ḥüsnün hezâr perde ile bî-niğabdır
Setretti zâtını ḥücûb-ı nûr-ı kibriyâ K 2/8

Aşağıdaki beyitte şair hayal, evham ve zan kelimelerini birer perdeye benzetmiştir.

‘Akl-ı bürhânî gibi ger ḥüsn-i ‘aşk olsa ayân
Perde-i vehm ü ḥayâl ü zannı eyler târ u mâr G 6/30

Aşağıdaki beyitte can bir perdeye benzetilmiştir.

Perde-i cân içre ‘aşkın nice bin envârı var
Ḥüsn-i ‘aşk-ı pâk ile ‘âşıkların bin kârı var G 82/1

Aşağıdaki beyitte vücûd ve beden bir perdeye benzetilmiştir.

Vücûdum perde olmuştur baña vaşlından ey cânım
Miyândan perdeyi ref^e et katılsın tâ ki cân cânâ G 314/3

2. 2. 3. 5. 19. Resen

Arapça habl, Farsça resen ve rîsmân ip demektir. İp, urgan, halat anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 887). Dîvân şiirinde sevgilinin canı, saçı genellikle ipe benzetilmiştir. Resen kelimesi 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair Hallac-ı Mansur'a telmihte bulunmuştur.

Leşker-i rûḥ-ı revân içre çü Mansûr olduñ
Ol sebebden sūḥan-ı dâr u resen söylersin G 269/5

2. 2. 3. 5. 20. Seccâde

Seccâde, üzerinde namaz kılınan küçük kilim, küçük halı; yazmalarda görülen belli başlı motifin adıdır (Devellioğlu, 1997: 927).

Seccâde kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Hırğa vü seccâde vü ‘imâme vü tesbihi koy

Suħre-i evhâm ü tesvîlât-ı Şeytan olma hiç G 62/4

2. 2. 3. 5. 21. Silk

İplik, sıra, dizi, yol; meslek, tutulan yol gibi anlamları vardır (Devellioğlu, 1997: 953).

Silk kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte toplum bir ipe veya yola benzetilmiştir.

Hayıf kalmamış devr-i gerdûn ile

Geçen silk-i cem‘ iyyet içe nizâm G 266/2

2. 2. 3. 5. 22. Sûzen

Sûzen; dikiş dikmek, iş işlemek için kullanılan bir ucu sivri, diğer ucunda iplik geçirilecek deliği bulunan, ince çelikten kısa çubuk veya tel gibi bir alettir, iğne demektir (Devellioğlu, 1997: 177).

Sûzen kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair teni, yani bedeni bir iğneye benzeterek nefsin ondan geçtiğini ifade etmiştir.

Çün geçti nefsim ten sûzeninden

Gülşen göründü dil revzeninden G 305/4

2. 2. 3. 5. 23. Taht

Farsça, hükümdarların oturduğu büyük koltuk, hükümdarlık makamı gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997:1022). Bektaşî tâbiri olarak, Meydan'daki makamların en büyüğüdür. Şeyhlerin, alem, taç, taht gibi maddî dünyanın sultanlarının kullandığı eşyaları kabul etmeleri, zaman zaman, sûfilerdeki siyasî eğilime işaret sayılmıştır (Cebecioğlu, 2005: 603). Taht kelimesi 4 defa kullanılmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı aşağıdaki beyitlerde gönlü bir tahta benzetmiştir.

Geldi bizim sulţânımız taht-i dile hâkânımız
Dil hâlvetinde cânımız gösterdi yüz cânânımız G 161/1

Çün ‘aşktır sulţân-ı cân hoş taht-ı sulţândır gönül
‘Aşk oldu hâkân-ı cihân iklim-i hâkândır gönül G 229/1

Aşağıdaki beyitte şair tevekkül etmeyi taht’a, dolayısıyla tevekkül edeni de bir padişaha benzetmiştir.

Taht-ı tevekkül bulmuşum mülk-i kanâat almışım
Mağfice sulţân olmuşum cân-ı ‘ayânı n’eylerim K 12/8

2. 2. 3. 5. 24. Târ u Pûd

Farsça târ u pûd, çözü ve atkı demektir (Devellioğlu, 1997: 1035).

Târ u pûd ikilemesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Tarabdan hâneye sığmazdı bil ki ‘âleme zâhid
Eğer bizler gibi vâkıf olaydı târ ü pûdandan G 287/2

2. 2. 3. 5. 25. Tespih

"Sübhanallah" sözünü söyleme veya belirli dinî sözleri tekrarlamak veya elde oyalanmak için kullanılan, türlü maddelerden boncuk biçiminde yapılmış, genellikle otuz üç veya doksan dokuz taneden oluşmuş dizi anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 2337).

Tespih kelimesi de sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Hırka vü seccâde vü 'imâme vü tesbihi koy

Suhre-i evhâm ü tesvîlât-ı Şeytan olma hiç G 62/4

2. 2. 3. 5. 26. Yatak

Uyuma, dinlenme vb. amaçlarla üzerine veya içine yatılan eşya, döşek; yün, pamuk, kuş tüyü vb. maddelere kılıf geçirerek yapılan şilte gibi anlamlara gelir (Türkçe Sözlük 2010: 2548).

Yatak kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair gönlü aşk aslanının yatağına benzetmiştir.

Her gönüldür çün yatağ-ı şîr-i 'aşk

Her dile Hakkı ri'âyet eylemiş G 177/9

2. 2. 3. 5. 27. Zincir, Silsile

Zincir, Farsça bir kelime olup birbirine geçirilmiş madeni halkalardan meydana getirilen madeni ip olup, ağır şeyleri bağlamak, kaldırmak için kullanılır. Kelimenin Arapçası silsiledir (Türkçe Sözlük 2010: 2660). Zincir 1, silsile kelimesi ise 4 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte kendisini hem mir hem pir hem de beste-i zencir, yani köle olarak tarif ederek tezat sanatı yapmıştır.

Mîr benim pîr benim beste-i zencîr benim
 Şâhib-i tedbîr benim olma cüdâ kııl iktidâ G 35/3

Aşağıdaki beyitte dalga silsilesi şeklinde kullanılmıştır.

‘Aşkın düşürüp silsile-i mevc ile bağlar
 Vâdîlere feryâd ederek âb-ı revânı G 257/3

2. 2. 4. MUSİKİ

2. 2. 4. 1. Telli Çalgılar

2. 2. 4. 1. 1. Çeng

Türk musikisinde eskiden kullanılan telli sazlardan biridir. Kanuna benzeyen ve dik tutularak çalınan bu saz, şekil bakımından Batı musikisi sazlarından harpa benzer. Divan şiirinde çok geçen çeng, bazı edebî sanatların ifade edilmesinde bir vasıta olarak kullanılmıştır. Divan şairleri çeng ile âşğın bükülen beli arasında bir münasebet kurmuşlar, ayrıca beli bükülen yaşlı insanları çengin yay gibi eğri biçimine benzetmişlerdir. Sesi bakımından da ağlama, inleme, gam ve hicran için müşebbeh olarak kullanılmıştır (TDVİA, 1993, C: 8: 268). Çeng tüm şiirlerinde 4 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair çengi kişileştirmiştir.

Diñle cândan kim söyler çeng ü ‘ûd
 ‘Ente Rabbî ente hasbî yâ Vedûd” G 76/1

Aşağıdaki beyitte şair insanı çenge benzetmiştir.

Aceb hâlâvet-i pinhân verir hülûvv-i şikem

Mişâl-i çeng olur âdem teni ne bîş ü ne kem G 255/1

Aşağıdaki beyitte şair çengin içi boş olduğu için inleyip ses çıkardığı gibi, insanın da midesi boş olduğunda Rabb'ine daha çok yaklaşıp, nida edip yalvaracağını ifade etmiştir.

Pür olsa ger şikem-i çeng o sâz mühmel olur
Ne nâle eyler o mühmel ĥaşeb ne zîr ü ne yem G 255/2

2. 2. 4. 1. 2. Rebâb

Bir musiki aletidir. İslâm âleminin hemen her yerinde genellikle birbirine yakın şekillerde kullanılan bir grup telli mûsiki aletin genel adıdır (TDVİA, 2007, C: 34: 493). Rebâb tüm şiirlerinde 5 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair rebabı kişileştirmiştir.

Hiç bilir misin ne söyler bu rebâb
Der işitin kim “ilallâhi'l-me' âb” G 47/1

Aşağıdaki beyitte can ve gönül sakisinin rebabı tamlaması ile kullanılmıştır.

Nice ki ebr gülistâna sâķi olmuştur
Rebâb-ı sâķi-i cân ü dil oldu mişl-i seĥâb G 48/2

2. 2. 4. 1. 3. Sâz

Türk mûsikisinde müzik aletlerinin tamamını ifade eden bir terim, daha çok halk müziğinde kullanılan telli bir çalgının adıdır. Terimin Farsça sâz kelimesinden Türkçeye geçtiği belirtilir. Farsçada ve Türkçede

farklı anlamları olan saz kelimesi her iki dilde de “musiki aleti” mânasında kullanılmaktadır.

Saz, Türk halk mûsikisinde her türlü ezgiyi icra edebilmek ve yaygın olmak özelliğiyle temel çalgı kabul edilir. Saz için yapılmış havalar halk müziği repertuarının en seçkin örnekleri arasında yer almakta olup bu havaları çalabilmek büyük ustalık ister. Bugüne kadar saz icracılığı ile ün kazanmış bazı kişiler vardır (TDVİA, 2012, C: 42: 39). Saz tüm şiirlerinde 2 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki şiirde kendisini bir saza benzetmiştir.

Sâz âletiyim perdelerimden haberim yok

Esrârı derim halka hem esrârı da bilmem

G 242/3

2. 2. 4. 1. 4. Ûd

Telli musiki aletlerinden biridir. Türkiye’de ve hemen bütün Arap ülkelerinde aynı adla yaygın biçimde kullanılır (TDVİA, 2009, C: 36: 218).

Ûd tüm şiirlerinde sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair ûdu kişileştirmiştir.

Dinle candan kim söyler çeng ü ‘ûd

‘Ente Rabbî ente hasbî yâ Vedûd”

G 76/1

2. 2. 4. 2. Nefesli Çalgılar

2. 2. 4. 2. 1. Ney

Farsça, kamyş anlamına gelir. Ney, nay'ın hafifletilmiş şeklidir. Kamyştan mamul, üflenerek çalınan bir musiki âletidir. Tasavvufî olarak ney'in hikâyesi şöyle anlatılır: Ney, bir zamanlar, kendi asıl vatanı sazlık, kamyşlık bir bölgede hemcinsleriyle birlikte yaşamaktadır. Onu oradan keserler, pişsin olgunlaşsın, içi boşalsın diye, gübre yığınının içine sokarlar, o karanlık ve pis yerde kalır. Çile çeker, sabır ve tahammül gösterir. Sonunda, içi bomboş hale gelir, rengi sapsarı olur. Oradan çıkarırlar, üzerine delikler açarlar. Ağız kısmından üfürülünce, kalpleri yakan bir ses ile feryada başlar. Bu feryadı, asıl vatanından ayrılığının doğurduğu hasretten kaynaklanmaktadır. O, nağmeleri ile ötelere mükemmelliğini, ötelere güzelliğini terennüm etmektedir. Kamyş, içi boşalmadan yani fena halini, yokluk, hiçlik makamını elde etmeden, ötelere ruhanî soluklarını haykıramaz. Ney sesi, aşk çılgılığıdır. Mevlana, içteki İlâhî cezbeyi harekete geçiren bir ilham kaynağı olduğu için, Ney'e âşıktır. Bu yüzden, o, ney'i insan-ı kâmil'e benzeter (Cebecioğlu, 2005: 480). Ney, İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde en çok kullandığı müzik aletidir. Şiirleri incelendiğinde 14 defa bu kelimeyi kullandığı görülür. Genellikle ney'i tasavvufî anlamda kullandığı anlaşılır.

Şair aşağıdaki beyitte insanın ney gibi olması gerektiğini ifade etmiştir.

Hâlî ol u hâlî ol nây ol leb-i nâyı bul

Ney mişli deminden dol nûş et şeker ü helvâ G 11/2

Aşağıdaki beyitte şair canı, yani insanı neye benzetmiştir.

Cânımız nây gibi kendiden olmuş fâriğ

Dem-i ' aşkıñla pür et kim o hevâ olmuştur G 100/6

Aşağıdaki beyitte şair: “Nasılki ney’in ve kalemin içi boş olduğu için güzel ses çıkarıp yazı yazabiliyorlarsa insanın da midesinin boş olması gerekir ki dert ile inleyerek şiir yazabilsin.” demekte ve benzetmelerde bulunmaktadır.

Şikem tehî ol u derd ile inle nây-mişâl

Şikem tehî ol u eş’ ar söyle mişl-i kalem

G 255/4

Aşağıdaki beyitte ney kişileştirilmiştir.

Ne sorarsan saña tefsir kılar

Ney gibi cümle maşamâtı bilir

Marifet-nâme 6/12

2. 2. 4. 2. 2. Şûr

Kıyametin kopmasını ve insanların yeniden dirilmesini ifade eden bir Kur’an terimidir. Sözlükte “seslenmek, ses çıkarmak; eğmek” manasındaki savr kökünden türeyen sûr “ses çıkaran eğri boynuz” demektir. Kelime on âyette sözlük anlamı “üfürmek, üflemek” olan nefh kökünden türeyen fiillerle kullanılmakta, bunların üçünde göklerin ve yerin mevcut düzeninin bu üfleyle bozulacağı, diğerlerinde ise insanların kabirlerinden kalkıp huzûr-i ilâhîye gidecekleri belirtilmektedir. Türk edebiyatında sûrun ayrıca kıyamet, mahşer, haşr gibi kelimelerle birlikte anıldığı, böylece tenasüp sanatına imkân verildiği görülmektedir. Türk edebiyatının doğrudan dinî olmayan metinlerinde sûr çeşitli teşbih, istiare, mecaz, mecâz-ı mürsel gibi sanatlar yapılarak zikredilmiştir (TDVİA, 2009, C: 37: 533). Şiirleri incelendiğinde 10 defa sûr kelimesini kullandığı görülür.

Hız. İsrâfil ile birlikte telmih sanatı ile kullanılır.

Ey dil ger İsrâfil isen hoş demler pür-teclîl iseñ

Çoy fikr ü kal ü kııl sen şûr ol dola nefh-i Hudâ

G 33/6

Şair aşağıdaki beyitte vahdet-i vücüt felsefesine uygun olarak kendisini sûra benzetiyor.

Nefha benim şûr benim ravza benim hûr benim
Nâr benim nûr benim olma cüdâ kııl iktifâ G 35/6

Aşağıdaki beyitte şair aşkı sûrun üflemesi gibi mucizevî buluyor.

Vermiş hayât-ı cânâ dil ü dîdeye cilâ
Bu ‘aşk çâre-sâz demi mişli nefh-ı şûr G 93/4

2. 2. 4. 3. Vurmalı Çalgılar

2. 2. 4. 3. 1. Def

Arapça kasnak üzerine deri gerilmesi suretiyle yapılan bir müzik enstrümanıdır. Tasavvufta, kulun aldığı her solukta Allah'ı arayış içinde kalbinin heyecanla titremesi anlamına gelir (Cebecioğlu, 2005: 153). Def müzik aleti anlamında tüm şiirlerinde sadece aşağıdaki beyitte yer almıştır.

Şair aşağıdaki beyitte: “Aşk gönülde yalnız kalsa sine sevincinden def çalar.” demektedir.

Ger olsa hâlvet-i dil gayr-ı ‘aşktan hâlî
Bu sîne def çalar ol dilde cân olur raqqâs G 182/4

2. 2. 4. 3. 2. Dühül, Tabl

Kelimenin aslı Arapça tabl olup Türkçe’ye tabul, tavul, tavıl, davul; Batı dillerine Endülüs üzerinden atabal (et-tabl), Osmanlılar aracılığıyla da tabor ve tambor/tambour şekillerinde geçmiştir. Tabl

kelimesinin çoğulu tubûl olup zaman içerisinde dühül şeklinde telaffuz edilmiştir.

Davul, dünyanın en eski müzik aletleri olan vurmali sazlardan biridir. Savaşlarda davul çalma olayı çok eski bir gelenek olup bu çalgının heyecan ve cesaret veren sesinden orduyu savaşa teşvik için faydalanılmıştır.

Davul zaman bildirmede de kullanılmıştır. Evliya Çelebi XVII. yüzyılda kervansaray, han, bekâr odaları, sur ve şehir kapılarının belirli saatlerde “derbend davulu”nun çalınmasıyla kapatıldığını yazmaktadır. Ramazanlarda sahur vaktinde halkın davulla kaldırılması ise halen sürdürülen bir gelenektir (TDVİA, 1994, C: 9: 53). Erzurumlu İbrahim Hakkı şiirlerinde dühül kelimesini 8, tabl kelimesini ise 3 defa kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte insanın değişik ruh hallerine girebileceğinden kinaye olarak gönlün bazen davul, bazen davulcu; bazen diken, bazen de gül olduğunu ifade etmiştir.

Geh hâr olur dil gâhi gül gâhî olur hâl gâhi mül

Gâhî dühül-zen geh dühül tâ kim bula zaħm u ‘aşâ G 14/6

Aşağıdaki beyitte insanın bin bir türlü hissiyata girebileceğinden kinaye olarak gönülden bin davul sesi gelir, denmiştir.

Çalınır dilde bin dühül hâlâ

İşitilir gümültüsü ferdâ G 32/1

Aşağıdaki beyitte şair gönlü davula, cânânı da davulcuya benzetmiştir.

Gönül dedi ki ne mümkün firâkın ey cânân

Dühül-zen olmasa hergiz gümüldemez bu dühül G 233/3

Aşağıdaki beyitte beden bir davula benzetilmiştir.

Sâkit ol ey nâîk-ı cân gümlemesin tabl-ı beden

Haqqî yeter kavî-i zebân bî-dem ü güftâr buyur G 82/7

2. 2. 4. 3. 3. Kös

Daha çok Osmanlı mehter mûsikisinde kullanılan büyük ebatta vurmalı çalgıdır. Günümüz Türkçesinde kös şeklinde söylenen Farsça kûs kelimesi “vurma, çarpma, dövme” anlamına gelmektedir. Hükümdarlık alâmetlerinden olan kösler savaşta ordunun hareketini düzenler, savaş alanında askerleri coşturur, düşmanları top gürültüsünü andıran sesiyle yıldırır ve ürkütürdü. Barış zamanında ise elçilerin kabul merasimleri, şehzadelerin doğumu, sünnet ve düğün törenleriyle bayram günü ve geceleri gibi çeşitli vesilelerle vurulurdu. Bu gelenek Osmanlılarda da devam etmiştir. Kösler hükümdar mehter takımlarında çalındığı gibi ayrıca asker serdarlarına sefer zamanlarında verilirdi.

Osmanlı kültür ve edebiyat hayatına da girmiş olan kös kelimesi eski Türk edebiyatında “kûs-i şevket, kûs-i şöhret” gibi ifadelerde debdebe, şaşaa anlamında kullanılmıştır (TDVİA, 2002, C: 26: 270).

Kös sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Şair gerçek aşk olarak nitelediği ruhanî aşkın göklerin üstünde davullarla, köslerle karşılandığını ve bu aşkın gizlenilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

‘ Aşk-ı şehvettir o kim mecbûruz ihfâsında biz

‘ Aşk-ı rûhânî çalar fevķ-ı felekte tabl u kûs G 174/4

2. 2. 4. 3. 4. Kudûm

Türk musikisinde kullanılan vurmali çalgıdır. Kelime olarak Arapçada “uzak bir yerden gelme, ayak basma” anlamına gelen kudûm bazı tarikat toplantılarında, özellikle Mevlevihanelerde, bazen de din dışı musikide kullanılan bir usul vurma aletidir. Önceleri sadece bazı tekkelerin yanı sıra bilhassa Mevlevihanelerde kullanılan kudûm zamanla din dışı musiki icralarında da yer almaya başlamıştır. Günümüzde de tasavvuf musikisi, Türk musikisi devlet korolarıyla Türk sanat musikisi korolarında vurmali saz olarak kullanılmakta, Türk mûsikisi devlet konservatuvarlarında ders olarak okutulmaktadır (TDVİA, 2002, C: 26: 322).

Kudûm sadece aşağıdaki şiirde kullanılmıştır.

Su havza-i kudûm eyler

Şevkiyle hücum eyler

Hem nağme-i Rûm eyler

Hem rağs-ı Freng eyler Musammât 8/3

2. 2. 4. 4. Tuşlu Çalgılar

2. 2. 4. 4. 1. Ergânûn

Farsça bir kelime olan erganûn org demektir (Devellioğlu, 1997: 228). Tüm şiirlerinde 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı bir erganuna benzetmiştir.

‘Aşk mânend-i erganûn olmuş

Hep ulûm içre zü-funûn olmuş

K 10/28

2. 2. 4. 5. Mûsikî ile ilgili Diğer Unsurlar

2. 2. 4. 5. 1. Elhân

Ezgiler, nağmeler anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 228). Tüm şiirlerinde elhân kelimesi 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte hoş nağmelere sahip çalgıcı tamlaması ile kullanılmıştır.

Ey muṭrîb-i hoş-elhân kıl sırr-ı ‘ aşkı tıbyân

Rağş eylesin dil ü can devrânımızdır imdi

G 360/3

2. 2. 4. 5. 2. Güfte

Farsça güften (demek, söylemek) masdarından türemiş olup “söylenmiş söz” anlamındadır. Türk musikisinde “kâr, beste, semâi, şarkı, türkü, ilâhi, nefes gibi dinî ve din dışı formlarda bestelenen eserlerin sözü” mânasında kullanılır. Günümüzde buna “şarkı sözü” denmektedir. Güfte kelimesi ayrıca “bestelenmek üzere yazılmış şiir” anlamına da gelir. Ancak tekbir, teşbih, salâ gibi dinî formların sözlerine metin denilmektedir (TDVİA, 2002, C: 26: 322).

Güfte sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Lezzet-i güfte-i Mecnûn’dan alır mı zevki

Şevk ile okumayan çeşm-i ğazâlâna ğazel

G 238/3

2. 2. 4. 5. 3. Mızrâb

Çalgıç, telli çalgıları çalmaya yarayan ağaç, kemik, mâden veya kiraz ağacından yapılan âlettir (Devellioğlu, 1997: 643).

Mızrab sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Alır uşûlünü mızrâbdan nağâre hemân

Uşûl ile gönül aḥvâlini ‘ayân eyler G 113/3

2. 2. 4. 5. 4. Nağme

Nağme; ahenk, ezgi, güzel ses; bir kimsenin nazlanarak, yapmacıkla söylediği söz demektir (Devellioğlu, 1997: 796). Nağme kelimesi Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde en çok kullandığı müzik terimidir. Şair nağmeyi şiirlerinde 14 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair Divan edebiyatı şairlerinin çokça telmihte bulunarak şiirlerinde kullandıkları Hz. Davud'un sesinin güzelliği yönüyle ele almıştır. Şair, Hz. Davud'un sesinin güzelliğinin verdiği zevk ile nice insanın kendinden geçip öldüğünü ifade ediyor.

İşitmişim ki nice ḥalkın aldı cânlarını

O zevk-ı lezzet-i âvâz-ı nağme-i Dâvûd G 70/2

Aşağıdaki beyitte şair can kulağı ile gökyüzüne kulak veren kişinin tüm ufukları dolduran gönlün sarhoş edici nağmelerini duyabileceğini ifade etmiştir.

Cân sem‘in açıp dinle semâ‘ı ki hemîşe

Âfâk dolu nağme-i mestâne-i dildir G 90/2

Aşağıdaki beyitte şair her güzel nağmenin Cenab-ı Hakk'ın rahmetinin eseri olduğunu ifade etmiştir.

Aşl-ı her nağme çü Ḥaqq'ın nefes-i rahmetidir

Ḥaqqî bu nağmeden ol zevk-ı nevâya düştüm G 256/7

Aşağıdaki beyitte Divan edebiyatı şairlerinin en çok kullandığı mazmunlardan biri olan bülbülün sesinin güzelliğine atıfta bulunarak bülbülün ötüşünü nağmeye benzetmiştir.

Verir insana hayât-ı tâze

Nağme-i bülbül-i hoş-âvâze

Marifet-nâme16/11

2. 2. 4. 5. 5. Nevâ

Türk mûsikisinde basit makamlardan biridir. Türk musikisinin kimin tarafından oluşturulduğu bilinmeyen en eski makamlarındandır (TDVİA, 2007, C: 33: 27). Şair neva kelimesini şiirlerinde 11 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair tasavvuf ve vahdet-i vücud felsefesinde insanın kâinatın özü, çekirdeği olması düşüncesinden hareketle insanın, Allah'ın bin bir ismini üstünde barındırdığına atıfta bulunmuştur.

Ne okursun o bin bir ismi bilsen sendeki ismi

‘Ulüvv-i himmetin hejdeh hezârı bî-nevâ söyler

K 4/17

Aşağıdaki beyitte şair gönlün dostun ayrılığına dayanamadığı için artık neşesini kaybedip söyleyecek sözü kalmadığını ifade etmiştir.

Göñül ki dost firâkıyle bî-nevâ düşmüş

O yâr-i ğar-ı vefâdârdan cüdâ düşmüş

G 181/1

Aşağıdaki beyitte aşkın hoş nevası ile gönlün mest olup kendinden geçtiği ifade edilmiştir.

İlka-yı sem‘ ederse göñül cân şadâsına

Her demde onu mest eder ol hoş nevâ-yı ‘aşk

G 193/5

2. 2. 4. 5. 6. Perde-i ‘Irak

Irâk, bir bölge adı (Dicle nehrinden aşağı Basra’ya kadar Şat Suyu’nun iki tarafı) olmakla birlikte aynı zamanda Türk Mûsikî’nin en eski mürekkep makamlarından birisidir (Develioğlu, 1997: 396). Genellikle beyitlerde tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Perde-i irak sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Hoş perde-i ‘irak ile ‘uşşâka zevk ver

Kim rast bûseliğe hoş elhânı isterim G 257/2

2. 2. 4. 5. 7. Pîşrev

Belli bir usulle bestelenmiş, en büyük ve en meşhur Türk musikisi saz eseri formudur. Sözlükte “önde giden, önde yer alan” anlamındaki Farsça pîşrev kelimesi Türkçe’de peşrev şeklini almış ve Türk musikisinde “başta icra edilen eser” mânasında kullanılmıştır. Forma bu ismin verilmesinin sebebi, peşrevlerin her çeşit musiki faslının (günümüzde Türk mûsikisi program ve konserlerinin) en başında icra edilmesi geleneğidir. Klasik fasılda ise bu bir kural durumundadır. Peşrevlerin, kendilerini takip edecek aynı makamdaki eserlerin melodilerine kulakları alıştırmak gibi bir görevi vardır (TDVİA, 2007, C: 34: 253).

Kelime sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Perde vü pîşrev ü şavt ü ‘amel

Kâr ü naqş u şa‘ b u kavî ü gâzel Mârife-tnâme 15/4

2. 2. 4. 5. 8. Râst

Türk musikisinde bir perde ve makamın adıdır. Rast perdesi, Türk musikisi ses sistemi içinde ana seslerden biridir. Bugün kullanılmakta

olan Batı notasındaki adı sol olup portenin alttan ikinci çizgisi üzerinde yer alır (TDVİA, 2008, C: 35: 328).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Hoş perde-i ʿıraq ile ʿuşşâka zevk ver

Kim rast bûseliğe hoş elhânı isterim G 257/2

2. 2. 4. 5. 9. Şabâ

Türk musikisinde bir birleşik makam adı olan sabâ kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır (TDVİA, 2008, C: 35: 328).

Musiki makamı anlamında sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Ne bilsin ʿaql-ı ten-perver nedir lûtf-ı dil ü dilber

Kim ol külhancıya tayyib gülistân ü şabâ söyler K 4/24

2. 2. 4. 5. 10. Semâʿ

Arapça, dinleme, işitme, anlamına gelen bir kelimedir. Dinlenen ilahinin veya bir müziğin etkisiyle coşup dönme anlamına da gelir. Semâ'nın pek çok çeşidi vardır. Genel anlamıyla semâ, Hak'tan gelen ve insanları Hakk'a çağıran bir mesajdır. Onu iyi niyetle dinleyen, hedefine ulaşır (Cebecioğlu, 2005: 555). Tüm şiirlerinde 9 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair kalbi donmuş olanların sema'dan zevk alamayacağını ifade ediyor.

Kalbi donmuşlarda yok zevk-ı semâʿ

Yoğsa ʿâlem dopdoludur bu sürûd G 76/2

Aşağıdaki beyitte ise şair sema'nın kendisini mest etmediği kişinin aşkının, kendisi âşık olduğunu ikrar etse bile yalan olduğunu ifade etmiştir.

Kim ki mest etmedi semâ onu

‘Aşkî münkirdir etse de ikrâr G 111/3

Aşağıdaki beyitte şair tüm cihanın sevgi sema'ına durduğunu ifade etmiştir.

Cihân semâ‘-ı muhabbetle dolmuş ey Hâkkî

Bu şevkî hâl ile zevk eyleyen nihân eyler G 113/7

2. 2. 5. SAVAŞ ÂLET VE MALZEMELERİ

2. 2. 5. 1. Gılâf, Niyâm

Gılâf Arapça bir kelime olup kın, kılıf demektir (Devellioğlu, 2003: 288). Kın, kılıç gibi kesici aletleri tutmak, taşımak saklamak için kullanılan kılıftır. Şair şiirlerinde gılaf kelimesini toplamda 3 defa kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte teni, yani maddî bedeni bir kın'a, kılıfa benzetmiştir.

Mişl-i şimşiriz tabi‘ at jengine ğark olmuşuz

Taşra gelsin ten gılâfında ser-â-pâ cevheriz G 160/2

Niyâm da kın, kılıç kını; kılıf gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 842). Şair niyâm kelimesini de sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır.

Şair kendisini kılıfının içindeki kılıca benzetiyor.

Mişâl-i tîğ-ı niyâm ten içre uyuma çık

Şaf-ı hevâyı ör eţrâfına sen ol seyyâr G 107/3

2. 2. 5. 2. **Ķabza**

Silah, kılıç vb. şeylerde tutulacak yer, tutak, sap anlamlarına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 1253).

Erzurumlu İbrahim Hakkı kabza kelimesini sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır.

Her ok kim atar Ķabza-i mâr-ı meyyit

Vuran ol nişânı kemân-ı cinândır G 91/4

2. 2. 5. 3. **Peykân**

Peykân; temren, başak, okun ucundaki sivri demir; mecazen sevgilinin kirpiğı demektir (Devellioğlu, 1997: 864).

Şair peykân kelimesini de sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır.

Müneccim cânıma çün nâmzeddir tîr-i ĥükm-i ĤaĶ

Meh ü ĥurşîd ü taĶvimi eder mi red o peykânı K 5/31

2. 2. 5. 4. **SancaĶ, Livâ, Râyet**

SancaĶ; bayrak, bunun temsil ettiğı askerî birlik ve idarî bölge için kullanılan bir terimdir. Türkçe sançmak fiilinden türediğı düşünölen sancak kelimesi “bayrak ve tuğ gibi özellikle toprağı dikilen, bir anıtın veya geminin üstünde devamlı dalgalanan ve bir sembol bildiren flama, denizcilikte geminin sağ tarafı, Osmanlı Devleti’nde bir bölge veya gelir

getiren has” gibi anlamlara gelir. Arapçada livâ ve râyet kelimeleri hem sancak hem bayrak manasını taşır (TDVİA, 2009, C: 36: 97).

Şair râyet kelimesini sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır.

Güzel nûr u güzel nûr güzel râyet-i manşûr

Güzel âyet-i meşhûr tekdâs ü Te‘âlâ G 38/4

Şair sancak kelimesini de sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır.

Çünkü “aḥbebtü en u ref’ ” dedi ol Ḥayy ü Vedûd

‘Aşk sancağın açıp eyledi hoş aẓm-i zühûr G 146/2

Şair livâ kelimesini de sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır. Beyitte şair kendisini bir sancağa benzetiyor.

Cemâliñ isteyen ancak bizi görür ey şâh

Saḥa bu arşada hem çetr ü hem livâyız biz G 152/4

2. 2. 5. 5. Siper

Korunulacak, arkasına, altına veya içine girerek saklanılacak yer, askerlerin savaşta vurulmamaları ve rahat ateş edebilmeleri için kazılmış, üstü açık hendek anlamlarına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 2120). Şair şiirlerinde siper kelimesini toplamda 5 kez kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkın kılıcına âşığın canını siper etmesi gerektiğini ifade ederek kelimeyi deyim içerisinde kullanmıştır.

Değil ‘uşşâka lâyıḳ zaḥm-ı tûğindan hazer kılmak

Gerektir ‘aşḳ şemşîrine ‘âşık can siper kılmak G 197/1

Aşağıdaki beyitte ise şair dosta, yani Allah'a perdesiz bir surette kavuşma uğruna canını siper ettiğini, yani canını seve seve feda edeceğini ifade etmiştir.

Haqqî bu gönül dolsun ol hamr ile mest olsun
Bî-perde onu bulsun ben cismi siper kıldım G 364/7

2. 2. 5. 6. Şemşîr, Tîg

Şemşîr ve tîg kelimeleri Farsça kelimeler olup Türkçe kılıç karşılığı olarak kullanılır (Devellioğlu, 1997: 989-1109). İbrahim Hakkı şemşîr kelimesini 1, tîg kelimesini ise 3 kez şiirlerinde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair ecel kılıcı tamlaması ile şemşîr sözcüğünü kullanılmıştır.

Nâka-i Haqqız amân etme ta' arruz bize kim
Kesmesin başını hışmıyla o şemşîr-i ecel G 239/6

Aşağıdaki beyitte ise şair tîg kelimesi cefa kılıcı tamlaması ile kullanılmıştır.

Hezâr tîg-ı cefâ gelse başıma senden
Ne i' tizâr ki yanında şerm-sâr oluram G 259/4

2. 2. 5. 7. Ok, Tîr, Sehm

Ok, yayla atılan, ucunda sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 1790). Ok kelimesinin Arapçası sehm, Farsçası ise tîrdir. Şair şiirlerinde ok ve sehm kelimelerini sadece 1 defa kullanmışken tîr kelimesini 8 defa kullanmıştır.

Ok kelimesini sadece aşağıdaki beyitte kullanmıştır.

Her ok kim atar kabza-i mâr-ı meyyit

Vuran ol nişânı kemân-ı cinândır

G 91/4

Aşağıdaki beyitte şair Allah'ın hükmünü bir oka benzetmiştir.

Müneccim cânıma çün nâmzeddir tîr-i hükmi-i Haq

Meh ü hurşid ü taqvimi eder mi red o peykânı

K 5/31

Aşağıdaki beyitte ise kaza oku tamlaması ile kullanılmıştır.

Bağlasa ger halk şaf büt gibidir her taraf

Cümlesi olmuş hedef nâzır-ı tîr-i kazâ

G 19/5

Aşağıdaki beyitte şair sehm kelimesini bela oku anlamına gelecek bir tamlama içerisinde kullanmıştır.

Fağır der ki: Cihân miñnetinden âzâdım

Emîr der ki: Belâ sehmine nişân oldum

G 261/5

2. 2. 5. 8. Yay, Kemân

Yay; ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kiriş gerilmiş, eğri ağaç veya metal çubuk anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2010:2553). Yay kelimesinin Farsça karşılığı kemândır (Devellioğlu, 1997: 505). Şair yay ve kemân kelimelerini ikişer defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair yay ve tîr kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Çün dem-be-dem ademden uçar bin tıyûr-ı cân

Bir yaydan atılır gelir onca hezâr tîr

G 112/4

2. 2. 6. ULAŞIM İLE İLGİLİ UNSURLAR

2. 2. 6. 1. Deniz Taşıtları

2. 2. 6. 1. 1. Bâdbân Fülk, Keşti, Sefine,

Bu dört kelime de gemi, sandal anlamlarına gelen ve birbirlerinin yerine kullanılabilen kelimelerdir.

Dîvân şiirinde gemi genellikle tufan ve Nuh ile birlikte anılmıştır. Nuh peygamber Allah'ını emriyle gemi inşa eder, bu gemiye müminler ve her çeşit hayvandan birer çift alarak biner, tufan başlar, Nuh'un gemisi dağlar gibi büyük dalgalar arasında yüzer, Allah'ın emriyle yağmurlar dinip sular çekildikten sonra gemidekiler kurtulur.

Badban ve fülk kelimeleri birer defa kullanılmış, keştî 2, sefine ise 4 defa şiirlerinde kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte kendisini bir gemiye benzetiyor.

Seniñ bahriñde seyyârız çü keşti bî-ser ü bî-pâ

Sükûn u cünbiş ü reftâr ü hem güftârımız sensin G 271/6

Fülk ifadesine aşağıdaki şiirde yer vermiştir.

Daği kurulmuş idi tılısmât-ı kâ'inât

Yeksân idi henüz bu efrâd-ı mümkünât

Çıkmamış idi sâhil-i imkâna fulk-i zât

Olmamış idi mevc-fiken kulzüm-i sıfât

Ketm-i 'ademde idi şuûn-ı mükevvenât

Daği zuhûra gelmemiş idi taayyünât

Demler o demler idi zamân ol zamân idi Mârifet-nâme 1/3

Aşağıdaki beyitte de keşti ve badban kelimelerini bir arada kullanmıştır.

Keşti-i sâyiri san vaqt-i şitâb
Bâdbândan şanad açmış murğ-âb Mârifet-nâme 17/1

Şair aşağıdaki beyitte cihanı sevgi denizinde yüzen bir gemiye benzetiyor.

Bahr-i muhabbet içre cihân bir sefinedir
Ol baır su değil ki hevâdır bilâ-şilâf G 191/5

2. 2. 6. 2. Kara Nakil Vasıtaları

2. 2. 6. 2. 1. Kârbân

Farsça kökenli bir kelime olan kârbân Türkçeye kervan olarak geçmiştir. Uzak yerlere ticaret eşyası ve yolcu taşıyan yük hayvanı katarı anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 1395). Şair tüm şiirlerinde 4 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, aşk ehlinin gittiği yollarda gökleri, bir kervanın arkasında bıraktığı toza benzetmiştir.

O vâdilerde kim ‘ aşk ehli râh-ı ‘ aşka gitmiştir
O yolda bu felekler çün ğubâr-ı kârbân olmuş K 3/9

2. 2. 6. 2. 2. Mahmil

Mahmil; mahfe, deve üzerine konulan -iki kişinin bineği- sepet; her yıl Haremeyn’e hacı kafillesi ile gönderilen armağan; üzüm taşımaya

mahsus büyük ebatlı zenbil anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 568). Mahmil kelimesi de 4 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte kendisini derunî aşkı taşıyan bir deveye benzetmiştir.

Ben o şütürüm ki gam yükümdür

Pür ‘aşk-ı derunî maħmilimdir

G 96/3

2. 2. 7. TIP İLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR

2. 2. 7. 1. ‘İlaç, Dermân, Deva, Dârû

İlaç, derde devâ olan şey; çare, tedbir demektir (Devellioğlu, 1997:426). Divan Edebiyatında ilaçlar için ilâç, devâ, dermân, dârû, gibi çeşitli kelimeler kullanılmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, şiirlerinde bu kelimeleri daha çok geleneğe uygun olarak dert, gam ve sıkıntıları ile birlikte anmıştır. Divân şairleri âşk derdine çare, ilaç bulamayan doktorlara karşın bu dertlerine devâ aramayı sürdürmüşlerdir.

Şair ilaç ve deva kelimelerini 3, dermanı 23, daruyu ise sadece bir kez kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte Divan edebiyatında en çok kullanılan tezatlardan biri olan derd-ilâç kelimelerini bir arada kullanmıştır.

‘İlâc-ı derd-i dil ancak o baħr mevci olur

Ne baħrdir o ki emvâcıdır devâ vü ilâç

G 60/4

Aşağıdaki beyitte şair Allah'ın her derde bir deva yarattığını vurgulamaktadır.

Her berg ü bâr-ı sebze de koydun nice havâss
Her derde bir bahâne ile eyledin devâ K 2/18

Aşağıdaki beyitte de şair derd-deva, zehr-şifa kelimelerini birlikte kullanarak tezat sanatı yapmıştır.

Yok onda bu derd ü devâ olmaz bu zehr ü bu şifâ
Her demde yüz bin merhabâ cânlar çamû sâgar vurur G 136/5

Aşağıdaki beyitte şair Hz. Muhammed (a.s.m.) anlatırken onun Allah'ın bir mucize eseri olarak gittiği her hastaya derman olduğunu ifade ederek telmih sanatı yapmıştır.

Yamalıklar dikip esvâbına na' leyn giyip daği
Varıp her hasteye eylerdi dermân ol kerem kânı K 11/9

Aşağıdaki beyitte şair Divan edebiyatının yaygın bir tema ve mazmunu olan derdi derman olarak görme anlayışını tekrar etmiştir.

‘Aşkî tabibim kılmışım derdinde dermân bulmuşum
Ben leb-i hikmet bilmişim Yunâniyânı n'eylerim K 12/6

Erzurumlu İbrahim Hakkı aşağıdaki beyitte, Fuzulî'nin meşhur:

"Aşk derdiyle hüşem el çek ilâcumdan tabîb

Kılma dermân kim helâküm zehri dermânundadır"

beytini hatırlatır bir şekilde fakirlikten zevk alınması gerektiğini ve aşkın dert haline gelse bile kendisine hitaben: "Sakın aşk derdine derman verme!" demektedir.

Fağr eğer zağm ursa hazz al koyma sen dermân ona
‘Aşk eğer derd etse ihsân etme derman zînhâr G 147/3

Erzurumlu İbrahim Hakkı aşağıdaki beyitte de dert-derman, zahm-dârû tezatına yer vermiştir.

Maḥv olsa Ḥaḳḳî cân olur bir ḳul iken sulṫân olur

Her derde hoş dermân olur her zaḥma hem dârû olur G 123/7

2. 2. 7. 2. Merhem

Merhem Arapça bir kelime olup “yaralara ve ağrıyan yerlere sürülmek üzere verilen yağlı ve yarı donmuş kıvamdaki yağlı ilaç” demektir (Devellioğlu, 1997: 621). Divan şairleri ise bu kelimeyi çoğu zaman bütün ilaçları ifade edecek biçimde kullanmışlardır. Genellikle cerâhat, zahm ve yara gibi kelimelerle tenasüp içerisinde kullanılmıştır. Şair merhem kelimesine 6 kez yer vermiştir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı aşağıdaki beyitte tüm insanlara her zaman aşkın merhem olduğunu ifade etmiştir.

‘ Aşḳ hem nûş-ı cân olur hem nîş

Her dem oldur ḳamûya merhem ü rîş K 10/13

Aşağıdaki beyitte şair Allah'ın insanların cümlesine hem derman hem merhem hem de şifa gönderdiğini ifade etmiştir.

Cümleye eyledin ‘ aṫâ merhem ü miḥnet ü şifâ

Ḥaḳḳı’ya baḥş ḳıl fenâ tâ faḳr ü kârımız G 150/7

Aşağıdaki beyitte ise şair aşkı gönül derdine merhem olarak görüyor.

Buyur ey ‘ aşḳ-ı hoş hem-dem ki dil derdine sen merhem

Sana ḳıl cânımı mahrem ḳabûl eyle bu ḳurbânı G 334/6

2. 2. 8. KIYMETLİ TAŞLAR VE MADENLER

2. 2. 8. 1. Servet İfade Eden Maddî Unsurlar

2. 2. 8. 1. 1. Defîne

Yere gömülmüş altın ve sâire gibi değerli eşya; kıymet ve değeri olan kimse veya mal gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 171). Defîne kelimesi tüm şiirlerinde 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı bir defîneye benzetmiştir.

Gönlüm ayağı geçti ‘aşkın defînesine

Öyle büyük defîne kevn ü mekâna sığmaz G 168/3

Aşağıdaki beyitte ise şair insanı bir gizli defîneye benzetmiştir.

Zâhirde tılısm u cânsın

Bâtında defîne-i nihânsın

Can dîdesin aç da bak ne kârsın

Geç fer’den aşl-ı aşlına gel

Çoy firâk-ı faşlı vaşlına gel Musammat 5/6

2. 2. 8. 1. 2. Genc, Gencine,

Genc, yere gömülmüş mal, defîne; altın, gümü, mal saklanan yer, hazine demektir. Gencine de aynı manaya gelir (Devellioğlu, 1997: 284). Şair genç kelimesine 27, gencine kelimesine ise 3 defa yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte ten sarayı yıkılırsa, yani maddi hayattan vazgeçilirse gizli hazinenin bulunacağını ifade etmiştir

Gel ey dil sen bu ekl ü nevmi koy faqr ü fenâ iste

Ki vîrân olsa kaşr-ı ten bulursun genc-i pinhânı K 5/40

Şair aşağıdaki beyitte de benlikten geçildiği takdirde aşkın sırrının hazinesinin çabucak bulunacağını ifade etmiştir

Kesr edersen ger tılısm-ı ejdehâ-yı benliği
Tez bulursun genc-i sırr-ı ‘aşkı medfûn-ı beden G 7/14

Şair aşağıdaki beyitte ise ebedi hazinelerin bulunmasını az uyumaya bağlıyor.

Uyuma birkaç gece ey meh-lika
Tâ saña yüz göstere genc-i beka G 7/1

Şair aşağıdaki beyitte hamurumuzun aşk ile yoğrulduğunu ve dilimizin hazine olduğunu ifade etmiştir

‘Aceb ne ‘aşk ile tahmîr olundu bu gilimiz
Ne genc-i mañfiye gencine oldu bu dilimiz G 165/1

2. 2. 8. 1. 3. Hazîne

Devlet malının, devlet parasının saklandığı yer anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 351). Tüm şiirlerinde 2 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte iki kez kullanılmıştır.

O dem uyanmış o yanında yok hazîne velî
Gelip hazîne-i hâmmâma bulmuş onda fütûr G 129/8

2. 2. 8. 1. 4. Metâ’, Mâl

Metâ’; satılacak mal, eşya; sermaye, elde bulunan varlık demektir (Devellioğlu, 1997: 632).

Erzurumlu İbrahim Hakkı metâ kelimesini sadece aşağıdaki şiirde kullanmıştır. Şair Allah'ın ramazan ayını bize ahireti kazanmamız için bir sermaye olarak verdiğini ifade etmiştir.

Tanrı bize verdi mübârek metâ^ç
 Hoş ramazan şehrini pür-intifâ^ç
 Fırsatı fevt eylemişiz bî-nizâ^ç
 Gel kılalım firğat ile çok fezâ^ç
 Ey ramazan şehri seni el-vedâ^ç Musammât 5/1

“Mâl” da bir kimsenin tasarrufu altında bulunan değerli ve gerekli şey; varlık, servet gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 577). Şair, mal ifadesine 26 kez yer vermiştir.

Mal ifadesini şair genellikle mülk, câh, mansıb, gibi kelimeler ile beraber kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte mülk ve malın itibar edilip peşinden koşulmasının gereksizliğini vurgulamıştır.

Kısmet-i mîrâs-hordur mülk ü mâlin sandığın
 Hubb-ı mülk ü cem^ç-i mâli koy hiç etme i^ç tibâr K 6/2

Aşağıdaki beyitte ise aşka mürid olanın mal ve cahtan, yani koltuk sevdasından uzak durması gerektiğini ifade etmiştir.

Her kim ki olur mürîd-i ‘aşkın
 Hâşâ ki o mâl ü câh söyler G 83/3

2. 2. 8. 1. 5. Sermâye

Sermâye; alışverişte, ticarete kullanılan para veya mal; bilgi ustası gibi anlamlar taşır (Devellioğlu, 1997: 943). Sermaye kelimesi tüm şiirlerinde 3 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte kişinin Allah'ı görmek, onunla ahirette görüşmek manalarına gelen şühudu bulmak için âşık olanın kendi hayatını sermaye olarak kullanması gerektiğini ifade etmiştir.

Sen ‘âşık-ı vedûd ol aşl-ı ziyân u sûd ol
Sermâye-i şühûd ol baħr ol daħi muşaffa G 31/5

Aşağıdaki beyitte ise manevi aşk olarak ifade edilen ruhanî aşka sahip olanın madde ile maddiyat ile ilgisinin bulunmadığını, maddi aşka sahip olanın ise kucaklaşma ve öpme ile yani şehvetle ilgilendiğini ifade etmiştir.

‘Aşk-ı rûhânî olur pâk ol arışmaz nesneye
Aşk-ı şehvettir heman sermâye-i âguş u bûs G 174/4

2. 2. 8. 2. Para Birimi Olanlar

2. 2. 8. 2. 1. Dinâr

Eski zamanın çeyrek lirası değerinde bulunan bir nevî altın parasıdır (Devellioğlu, 1997: 188).

Erzurumlu İbrahim Hakkı dinar kelimesine sadece aşağıdaki beyitte yer vermiştir.

Egerçi hâb-nâķiz devlet-i bîdârımız seniñ
Bizi bî-kâr ü kesb ettin Revân dinârımız seniñ G 271/1

2. 2. 8. 2. 2. Dirhem

Dirhem; akçe, para, gümüş para demektir (Devellioğlu, 1997: 188). Dirhem Arap para sisteminde gümüş sikke yerinde kullanılmış

sonra da Osmanlılara geçmiş bir tabirdir. Tüm şiirlerinde 3 defa kullanılmıştır.

Şair dünyevî işler ile ilgilenmediğini aşağıdaki beyitte vurguluyor.

Bâzâr edene rıfl u terâzû u zirâ'ım

Bâzâr edemem dirhem ü bâzârı da bilmem G 242/2

Aşağıdaki beyitte bir ölçü ifadesi olarak kullanmıştır.

Ger eylesen gümân ki bu derdin devâsı yok

Bil sende yok imiş o ğamın nîm dirhemi G 347/2

2. 2. 8. 2. 3. Fûls, Fülûs

Pul, mangır, akçe, para anlamlarına gelen kelimeyi şair tüm şiirlerinde 2 defa kullanmıştır (Devellioğlu, 1997: 801).

Aşağıdaki beyitte şair hidayeti bulduktan sonra kendi yanında, nazarında felsefenin beş para etmediğini ifade etmiştir.

Zihî devlet ki imkân-ı hidâyet buldu Hakkî kim

Çatında fulse değmez felsefinin ' aklı vicdânı G 340/7

2. 2. 8. 2. 4. Nakd

Nakd; akçe, mâdenî para; para olarak bulunan servet ve peşin para demektir (Devellioğlu, 1997: 801). Tüm şiirlerinde 10 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair kalbi nakde benzetmiştir.

Eğer yok olsa varlık ğill ü ğışşı nakd-i kalbinden

Görürsün sikke-i irfân ile rûhun revân olmuş K 3/61

Aşağıdaki beyitte aşk ile tanışanın parayla pulla bir alakasının kalamayacağı vurgulanmıştır.

Enfâs-ı ‘ aşkı dârikim mâl vü menâli târikim
Künc-i nihâna mâlikim naqd-i revânı n’eylerim K 12/7

Aşağıdaki beyitte aşkı bulanın istediği her şeye ulaşabileceği ifade edilmiştir.

Âşinâ-yı ‘ aşk olursun devlet-i sermed senin
Naqd alırsın her murâdın sende kalmaz intizâr G 87/6

2. 2. 8. 2. 5. Sikke

Arapça, altın paranın üzerine basılan nakış ve yazı anlamına gelir (Cebecioğlu, 2005: 573). Tüm şiirlerinde 10 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair ancak kalpten dünya sevgisi silinirse irfan yazılarının okunabileceğini ifade etmiştir.

Eğer yok olsa varlık ğıll ü ğışşı naqd-i albinden
Görürsün sikke-i irfân ile rûhun revân olmuş K 3/61

Aşağıdaki beyitte şair paranın üzerindeki yazı nasıl ki parayı para ediyorsa aşk ateşinin de canı tamamladığını ifade etmiştir.

Bu dâğ-ı ‘ aşk ile zeyn eyle ser-te-ser cânıñ
Ki zîb-i sikke eder naqdini tamâm ‘ ayâr G 126/5

2. 2. 8. 3. Madenler ve Madenler ile İlgili Unsurlar

2. 2. 8. 3. 1. Âhen, Âhenîn, Demir

Arapça hadîd ve Farsça âhen kelimesi demir demektir. Demir, sert olması ve yüksek sıcaklıkta erimesi sebebiyle dayanıklılık sembolü olmuştur.

Âhen, demir; zincir; kılıç; sert, katı demektir (Devellioğlu, 1997: 15). Aynı anlama gelen bu üç kelime şairlerinde birer defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, can kuşunun demirden bir kafes istediğini ifade etmiştir.

Ma' âzallâh ki murğ-ı cân demirden bir kafes ister
Te' âlallâh ki 'Anka'nın yeri teng âşiyân olmuş G 176/6

Aşağıdaki beyitte şair, gönül eğer demirden ise onu saykal eyle demektedir.

Ger âhenîn ise dil şaykal eyle hayret ile
Ki kâbil oldu ki âyine ola bu âhen G 297/5

2. 2. 8. 3. 2. Altın, Zer

Altın, kimyada atom sayısı 79, atom ağırlığı 196,9 olan, 1064 °C'de eriyen, kolay işlenen, yüksek değerli, paslanmaz elementtir (Türkçe Sözlük, 2010: 106).

Zer; akçe, para; yaşlı, ihtiyar, ak saçlı kimse; sarı; tasavvufta nevbet, oruç, çile demektir (Devellioğlu, 1997: 1180).

Altın kelimesi 2, zer ise 20 defa şairlerinde kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşk uğrunda her şeyin göze alınması gerektiğini ifade etmiştir.

‘ Aşk içre terk-i kâm kıl terk-i ħubûb u dâm kıl
Her taşâ altın nâm kıl her zehri bil kıand ü devâ G 33/4

Aşağıdaki beyitte şair altın, bakır ve kimya kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Sen altın ister iseñ biz bakır gibi eririz
Saña ki pister ü bâlîn çü kîmyâdır uyu G 351/4

Aşağıdaki beyitte şair; zer, sikke, zer-ger kelimelerini tenasüplü bir şekilde kullanmıştır.

Zer-i nâķış-ayârı pûtede zer-ger güdâz eyler
Sezâ-yı sikke-i şulţân olan zer imtiĥân olmuş K 3/60

Aşağıdaki beyitte şair dünyada saadet bulmak isteyen gösterişten uzak olması gerektiğini vurgulamıştır.

Eğer ‘ âlemde sen lezzetle âb içmek dilerseñ hoş
‘ İnâ-yı ĥâki al terk eyle zer tâs-ı dıraĥşânı K 5/27

Aşağıdaki beyitte şair bir benzetmede bulunarak nasıl ki altının cevherinin değeri altın potasında belli oluyorsa öyle de aşk ateşinin içinde kişinin de rütbesinin ortaya çıkacağını ifade etmiştir.

Âteş-i ‘ aşķ içre zâhirdir kişinin rütbesi
Cevher-i zer pûte-i zer-gerde olmuş âşikâr K 6/17

2. 2. 8. 3. 3. Bakır, Sufi

Bakır, atom numarası 29, yoğunluğu 8,95 olan, 1084 °C'ye doğru eriyen, doğada serbest veya birleşik olarak bulunan, ısı ve elektriği iyi

iletir, kolay dövölür ve işlenir olduğundan eski çağlardan beri türlü işlerde kullanılan, kızıl renkli elementtir (Türkçe Sözlük, 2010: 238).

Bakır sözcüğü sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Sen altın ister işen biz bakır gibi eririz

Saňa ki pister ü bâlîn çü kîmyâdır uyu

G 351/4

Sufr; bakır, pirinç, tunç gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 961).

Sufr sözcüğü sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Cemâl-i câm derûnunda seyr kııl ki bu ten

Cemâli âriyetidir mişâl-i sufr u resâs

G 182/5

2. 2. 8. 3. 4. Cevher, Cevâhir, Gevher, Güher

Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kelime olup arazın zıddıdır, kıymetli taş anlamına gelir. Cevher, ruhanî ve cismanî basitlik şeklinde ikiye ayrıldığı gibi, dış âlemden olmayıp da akılda (zihnî planda) mürekkebin (bileşik) olana yahut hem akılda, hem de dış âlemden mürekkebin olana ayrılır ve bunları da içine alır. Cevher, “asıl” manasında da kullanılır (Cebecioğlu, 2005:126). Cevher 15, cevher kelimesinin çoğulu olan cevahir 2, gevher 10, güher ise toplamda 3 kez kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı her iki âlemin temeli ve âlemin pak ruhunun cevheri olarak tarif etmiştir.

‘Aşk bünyâd-ı her dü ‘âlemdir

Cevher-i pâk-i rûh-ı ‘âlemdir

K 10/52

Aşağıdaki beyitte şair ne melekte ne de felekte insanda olan cevherin bulunduğunu ifade etmiştir.

Felek melekte yok insân mişâli bir cevher
Hezâr-bâr aradım anı bulmuşum derrâk G 212/6

Aşağıdaki beyitte ise şair aşk yolunda benlik mahvedildiğinde tüm cihanın bir cevhere dönüşeceğini ifade etmiştir.

Maḥv-ı ‘ aşk olsam olur cümle cihân bir cevher
Her neye bakşam o dem nâzır u hem manzûrum G 245/5

Aşağıdaki beyitte şair gönülde cevherlerin hazinesinin bulunduğunu ifade etmiştir.

Gönülde Ḥaḳḳî cevâhir defnesi var iken
Bu süfle ṭab‘ ile gelmiş derûna ḥubb-ı sifal G 236/7

Aşağıdaki beyitte şair insanı bir cevher madenine benzetiyor.

Çü âfitâb-ı ‘ ayânsın zemîn-i tende nihân
Mişâl-i gevher-i kânsın muḳârin-i gül ü ḥâk G 208/2

Aşağıdaki beyitte ise şair ölmeyi cevhere benzetiyor.

Bildiñse kendin ey cân çün sükker oldu ölmek
Cân ‘ aşka olsa ḥayrân çün gevher oldu ölmek G 209/1

Aşağıdaki beyitte şair gönlü inci ve cevhere benzetmiştir.

Ey baḥr-i ḥalâvet sen hoş terbiyet eylersin
Mişl-i şadef olmuş ten dürr ü güher olmuş dil G 232/6

2. 2. 8. 3. 5. Dürr, İnci, Lü' lü'

İstiridye gibi bazı kavkılı deniz hayvanlarının içerisinde oluşan, değerli, küçük, sert, sedef renginde süs tanesi; bu tanelerden oluşan takı anlamlarına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 1189). Kelimenin Arapça karşılıkları, lü'lü ve dürr'dür (Devellioğlu, 1997: 194). Dürr 30 defa, inci ise 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte gönül inciye benzetilmiştir.

Ey baħr-i ħalâvet sen ħoş terbiyet eylersin

Mişl-i şadef olmuş ten dürr ü güher olmuş dil G 232/6

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed (a.s.m.) kerem madeninin incisine benzetilmiştir.

Sendedir genc-i nihân ' ayn-i kerâmet sende

Sendedir dürr-i kân-ı kerem zât-ı hidâyet sende

Mârifet-nâme 2/3

İnci kelimesi aşağıdaki manide kullanılmıştır.

Dendandır inci denden

Farq olmaz inci tenden

İncitme can gönül yap

İncinme incitenden

Musammat 22

2. 2. 8. 3. 6. İksir

Farsça olan bu kelime bakır altına çevirdiği zannedilen bir madde için kullanılır. Hakk'ın eşyadaki tecellisi hakkındaki bilgi veya her varlık için bahis konusu olan, özel ilâhî tecelli hakkındaki bilgi gibi anlamlara gelir. Tasavvufî iksir, bakır gibi değersiz insan nefsinin değişip altın gibi

olmasını sağlar (Cebecioğlu, 2005: 304). Şiirlerinde 2 defa kullanılmıştır.

Nûş eder âb-ı şânâ' at geşt-i zâr-ı himmetim
Etmîş iksîr-i rızâ destimde bir hâk ü zeri G 361/4

2. 2. 8. 3. 7. Kân

Kân; mâden ocağı, mâden kuyusu; bir şeyin kaynağı demektir (Devellioğlu, 1997: 486). Şiirlerinde 15 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı, ilim ve irfan madenine benzetmiştir.

‘Aşk kân-ı ‘ulûm u ‘irfandır
Nûr-ı her çeşm ü cân-ı her cândır K 10/27

Aşağıdaki beyitte Hz. Muhammed (a.s.m.) kerem medenine benzetilmiştir.

Her işte zikreder nâm-ı Raḥmân ol kerem kânı
Senâ vü ḥamde peygamber idi kân ol kerem kânı K 11/1

Aşağıdaki beyitte şair sevgiliyi şeker madenine benzetmiştir.

Gıdâmızdır şeker tûfî gibi çün kân-ı sükkersin
Çü bülbül eyleriz feryâd kim gülzârımız sensin G 271/4

2. 2. 8. 3. 8. La‘l

Parlak, kırmızı renkte, billurlaşmış, saydam bir alüminyum oksidi olan değerli bir taştır (Türkçe Sözlük, 2010: 1573). La‘l, Divan şiirinde kırmızı rengiyle dudağa, ağza, gözyaşına, kızarmış yüze ve şaraba benzetilir. Şair la‘l kelimesini tüm şiirlerinde 3 defa kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte la'l kelimesini çeşitli değerli madenler ile birlikte kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

O ' âlemde seng ü hâki la' l ü zer bulursun hem

O ' âlemde kıamû hârı görürsün gülsitân olmuş K 3/12

2. 2. 8. 3. 9. Ma' den

“Maden” jeoloji ilminde yer kabuğunun bazı bölgelerinde çeşitli iç ve dış doğal etkenlerle oluşan, ekonomik yönden değer taşıyan mineral; maden ocağı veya maden işletmesi; çok değerli şeyleri kapsayan kaynak olarak tarif edilir (Türkçe Sözlük, 2010: 1600). Toplamda 6 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliyi emniyet madenine benzetmiştir.

Sen cân-ı cümle-cânsın maḥfî daḥi ayânsın

Hem mâ' den-i emânsın lâ-cism ü cândır “illâ” G 31/6

Aşağıdaki beyitte maden kelimesi Hz. Yusuf'a telmihte bulunularak kullanılmıştır.

Câh-ı dilden ğayr yoktur âb-ı izzet ey ' Azîz

Ḳahr-ı ihvâmı ki Yûsuf buldu mihr-i mâderi G 361/5

2. 2. 8. 3. 10. Mihek

Mihenik taşı, ayar taşı manasına gelir (Devellioğlu, 1997: 1180).

Mihek sözcüğü sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Dil ver belâya kıldın ise da' vi-i velâ

Naḳd-i vâlâya kûh-i belâdır güzel mihek G 211/6

2. 2. 8. 3. 11. Pûlad

Köken olarak Farsça olan kelime Türkçede polat olarak da kullanılmış olup çelik anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 868).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Çasâvet etme eğer olsa dil kıatı pûlâd

Ki ‘aşk şaykâlı mir’âti pür-şafâ eyler

G 141/2

2. 2. 8. 3. 12. Pûte

Pûte, içinde mâden eritilen tava; nişan tahtası; değerli eşyaların saklandığı mahzene denir (Devellioğlu, 1997: 869).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Âteş-i ‘aşk içre zâhirdir kişinin rütbesi

Cevher-i zer pûte-i zer-gerde olmuş âşikâr

K 6/17

2. 2. 8. 3. 13. Reşâş

Kalay, kurşun anlamlarında kullanılır (Devellioğlu, 1997: 877).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Cemâl-i cânı derûnuñda seyr kııl ki bu ten

Cemâli ‘âriyetidir mişâl-i şufr u reşâş

G 182/5

2. 2. 8. 3. 14. Sadeş

Midye, istiridyeye vb. deniz hayvanlarının kabuğunda bulunan sedefçilikte kullanılan, pırıltılı, beyaz, sert bir maddedir (Türkçe Sözlük, 2010: 2055). Divan şiirinde sadeş, şekil yönünden daha çok kulağa, göze ve ağza benzetilir. Sadeşin ağza benzetilmesinde şeklin yanı sıra, dişlerin

ve sözlerin inciye benzetilmesi de etkilidir. Tüm şiirlerinde toplam 6 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte oğlunu sadefe benzetmiştir.

Genc-i ʿaşk u hikmet ü faqr ü fenâsın ey püser

Lûtf-ı bahrîsin sadef mişli bedende pür-hüner G 122/1

Aşağıdaki beyitte ise kişinin en büyük zararı dilinden göreceği için dilini tıpkı midye kabuklarının sadefi koruduğu gibi koruması gerektiğini ifade etmiştir.

Bağla ey Hakkî dehânın hâmûş ol miş-i şadef

Kim ziyânındır zebânın haşm-ı cândır şübhesiz G 170/7

Aşağıdaki beyitte aşk sadefe benzetilmiştir.

Evşâf-ı muhtelifdir ol baqr-ı müttefik

Bârân ü kaṭre vü şadef ü gevher oldu ʿaşk G 195/6

2. 2. 8. 3. 15. Sîm, Sîmîn

Gümüş, genellikle işlemlerde kullanılan, gümüş görünüşünde ve parlaklığında olan iplik vb. gibi anlamalarına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 2114). Simin de simden yani gümüşten olan anlamına gelir. Kelime sim şeklinde 6, simin şeklinde ise 2 defa kullanılmıştır.

Kelime aşağıdaki beyitte olduğu gibi genellikle “sim ü zer” şeklinde ikileme olarak kullanılır.

Cihândır mezbele sîm ü zeridir seng-i istincâ

Ona dest-i tamaʿ vurmaz o kim pâk oldu dâmânı K 5/55

Aşağıdaki beyitte ise şair aşkı, altın ve gümüşü gönülden çıkarmak olarak tarif ediyor.

Nedir ‘aşkıñ nişânı ‘aşkıñ gönlünde bil anı
Dil ü cânı vedâ’ etmekle terk-i sîm ü zer kılmak G 197/4

Aşağıdaki beyitte gümüş ayna tamlaması ile kullanılmıştır.

İttikâ’ eylesin bâlîne
Bağasın âyîne-i sîmîne Mârifet-nâme 17/3

2. 2. 8. 3. 16. Tılâ’

Tılâ’, sürülecek şey, mâdeni parlatacak mayi (sıvı) yaldız, sürülecek merhem, yağ, ilâç; cila verecek boya gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 1108).

Tılâ’ sözcüğü sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Bî-zahmet-i güdâz-ı tılânın halâsı yok
Gevr-i tabî’ at âteş-i cânır hemân tılâ K 8/17

2. 2. 9. YAZI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

2. 2. 9. 1. Âyet

Allah’ın varlığına, peygamberlerin doğruluğuna işaret eden delil ve mucize anlamında, ayrıca Kur’ân-ı Kerîm surelerinin belli bölümlerinden her biri için kullanılan bir terimdir.

Sözlükteki asıl anlamı “bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren alâmet”tir. Buna bağlı olarak “açık alâmet, delil, ibret, işaret”

gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Kur'an'da tekil ve çoğul şeklinde 382 defa geçer (TDVİA, 1991, C: 4: 242-244). Erzurumlu İbrahim Hakkı tüm şiirlerinde 6 defa kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte aşkın alamet ve delillerinin zerrelere aranması gerektiğini ifade etmiştir

Bu zerrelere ara sırr-ı âyet-i 'aşkı

Ki sırr-ı âyet-i 'aşkın sirâyeti vardır G 104/5

Aşağıdaki beyitte gizli ayet tamlaması içerisinde verilmiştir.

Keşrette cismi terk et tâ sırr-ı vahdet-i Hâk

Vahy ede cânâ her dem yüz âyet-i hafiyi G 338/2

2. 2. 9. 2. Berât

Bir tayini, bir vazife veya muafiyetin verildiğini gösteren, üzerinde padişahın tuğrası bulunan belge demektir (TDVİA, 1992, C: 5: 472-473). Ayrıca bu kelime şâban ayının on beşinci gecesinin adıdır. Berat gecesini Müslümanlarca kutsal sayılmış, bu gecenin diğer gecelerden farklı bir şekilde geçirilmesi, bu gecede daha fazla ibadet edilmesi âdet haline almıştır (TDVİA, 1992, C: 5: 475-476). Şair şiirlerinde toplam 3 defa berat kelimesini kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte mübarek, güzel bir günde, kadir gecesinde dinen cehennemden kurtuluş olarak görülen beratını aldığını ifade ediyor.

Hoş mübârek seher idi ne güzel gece idi

Ol şeb-i kâdr ki bu tâze berâtım geldi G 349/3

Şair aşağıdaki beyitte mürşidini hem kadir gecesine hem de berat gecesine benzetiyor.

Sen kıadr ü berâtımsın hem âb-ı hayâtımsın
Bil ‘ayn-i necâtımsın bârımdasın ey Rûhî G 356/5

2. 2. 9. 3. Cüz

Cüz; kısım, parça, bölük; elifba, tebâreke, amme cüzleri gibi evvelce mahalle mekteplerinde okunan küçük okul kitabıdır (Devellioğlu, 1997:149).

Yazı ile ilgili bir kavram anlamında sadece aşağıdaki beyitte yer verilmiştir.

Beşinci cüzden dilin tahliye
Edip şabr u hılm ile kıl taħliye Mecmû’atül-Meânî 56

2. 2. 9. 4. Dâsitân

Farsça bir kelime olup Türkçeye destan olarak geçen kelime, toplumu derinden etkileyen tarihî ve sosyal olayları anlatan uzun manzum hikâye olarak tarif edilir (TDVİA, 1994, C: 9: 202-205). Erzurumlu İbrahim Hakkı tüm şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte gülü kişileştirmiştir.
Başiret dîdesin aç ‘âlemin mâ‘ nâsını seyret
Ki ol gül vaşfı her hârın dilinde dâsitân olmuş K 3/69

Kelime destan şeklinde aşağıdaki şiirde de kullanılmıştır.

Söz var ki o hâlk içinde olmuş destân
Söz var ki o hulk içinde olmuş pinhân

Pinhan sözü dilde sakla hiç etme ayân

Tâ kıalmayasın nedâmet içre nâlân

Saâdet-nâme fi'r-Rubâiyyât-ı Fasl fil-Münâcât 64

2. 2. 9. 5. Defter

Yazı yazmak üzere bir kenarı dikilerek veya ciltlenerek birçok kâğıdın birbirine bağlanmasından meydana gelir. Çoğulu defâtirdir. Defter çok yapraklı olabileceği gibi ikiye katlanmış, iç kısmındaki bir yüzü yazılmış kâğıt şeklinde de olmaktadır. Ayrıca İslâm ve Türk devlet bürokrasisinde çeşitli kayıtların tutulması için kullanılan evrakın bir araya getirilmiş şeklidir (TDVİA, 1994, C: 9: 88-90). Şair şiirlerinde toplam 6 defa defter kelimesini kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte defteri, fikir defteri tamlaması ile kullanmıştır.

Göñül çün bilmemek zevkin bulur her defter-i fikri

Ki yazmış kilik-i ' akl anı eder mağv âb-ı nisyânı K 5/63

Şair aşağıdaki beyitte şiir defteri şeklinde kullanılmıştır.

Dost ışbu' u beyninde çü bî-ğod kalemim ben

Şi' ri yazarım defter-i eş' ârı da bilmem G 242/4

Şair aşağıdaki beyitte mahşer meydanında insana verilecek amel defterini telmih etmiştir.

Verirler defter-i a' mâlini her âdemin onda

Kiminin sağ eline kimine soldan ma' âzallâh Mârifet-nâme 3/56

Şair aşağıdaki beyitte insanın hafıza kuvvetini bir deftere benzetmiştir.

Hayâlin kâtib ü hıfzın çü defter

‘Ulûm-ı fikr o defterde muşavver

Mârifet-nâme 21

2. 2. 9. 6. Der-kenâr

Yazma kitaplarda, sayfa kenarlarında bulunan beyit ve yazılara der-kenâr denilir, ayrıca kucaklama anlamı da vardır (Devellioğlu, 1997:176). Şair şiirlerinde toplam 3 defa der-kenâr kelimesini kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte kendisini der-kenara benzetmiştir.

Der-kenâr eyle ortadan kendin

Sen saña hoş şarıl hemân ey yâr

G 111/6

2. 2. 9. 7. Dîvân

Yüksek düzeydeki devlet adamlarının kurduğu büyük meclis; Divan edebiyatı şairlerinin şiirlerini topladıkları eser; sedir, meclis gibi anlamları vardır (Türkçe Sözlük, 2010, 682). Şair şiirlerinde toplam 7 defa divan kelimesini kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte kendi şiir kitabından bahsediyor.

Îlâhî sen bu dîvânı enîs-i ehl-i ‘aşk et kim

Rumûz-ı lezzetinden ‘âşık olsun ‘ârif ü dâna

G 1/6

Şair aşağıdaki beyitte kendi bedenini bir divana benzetiyor.

Genc-i pinhân aňla rûhun zîr-i dîvân-ı beden

Ger sana cânıñ gerektir eyle bu cismi ħarâb

G 41/5

Şair aşağıdaki beyitte divanını altı ayda bitirdiğini ifade ediyor.

Hoş altı ayda bed‘ ü ħatm olundu nazm-ı dîvânın

Sen Ahsen Kâle'adan bu güzel eş'âr yetmez mi G 366/7

2. 2. 9. 8. Elifbâ

Arap dilinin seslerini ve yazı sistemini gösteren harfler dizisidir (TDVİA, 1995, C: 11: 39-44).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Gerekse defter-i tevhîdden sana bir harf

Bul imdi mekteb-i sıbyân oğu elifbâyı G 332/5

2. 2. 9. 9. Fermân

Buyruk, emir; Osmanlı Devleti'nde padişahın verdiği, uyulması gerekli hükümleri taşıyan yazılı buyruk, yarlık gibi anlamlar taşır (Türkçe Sözlük, 2010, 862). Şair şiirlerinde toplam 4 defa ferman kelimesini kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte aşka dilenci olana cihanın köle olacağını ifade etmiştir.

‘Aşk gedâsı olan saltanat eyler nihân

Lâ-cerem olmuş cihan bende-ı fermân-ı dil G 217/6

Şair aşağıdaki beyitte gönlün fermanına herkesin itaat ettiğini ifade etmiştir.

Çünkü dil tahtında sultân-ı haqîkat hükmeder

Cümle cânlar hubb u tâ'atle tutar fermân-ı dil G 231/3

2. 2. 9. 10. Fetvâ

Fetva, fikhî bir meselenin dinî-hukukî hükmünü açıklayan cevap olarak tanımlanır (TDVİA, 1995, C: 12: 486-496). Şair şiirlerinde toplam 2 defa fetva kelimesini kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte ruhun yaşamını aşkın fetvasına bağlıyor.

‘ Aşk fetvâsı üzre bu hâlde

‘ Ays-ı ervağ olur müdâm mübâh

G 64/6

2. 2. 9. 11. Harf

Harf, alfabeyi meydana getiren işaretlerden her biri; bu işaretlerden birini gösteren madenden yapılmış küçük matbaa kalıbı; söz, lakırdı demektir (Devellioğlu, 1997: 329). Şair şiirlerinde toplam 18 defa harf kelimesini kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte nokta, harf, kelam, kitap kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Noқта harf oldu kelâm oldu kitâb oldu cihân

Noқта-i vâhîde bisyâr denilmez asla

G 40/6

Şair aşağıdaki beyitte tevhit defterinden şayet okumak istiyorsan ilkokuldan, elifbadan okumaya başlamalısın, demektir.

Gerekse defter-i tevhîdden saña bir harf

Bul imdi mekteb-i sıbyân oğu elifbâyı

G 332/5

2. 2. 9. 12. Hatt

Divan şiirinde hatt, genellikle yazı ve sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri manalarıyla tevriyeli kullanılmıştır (Devellioğlu, 1997: 341).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Nokta hattı oldu vü hat harf olup oldu hurûf

Çünkü tebdîl-i suver kıldı vü tağyîr-i nuqat G 184/2

2. 2. 9. 13. HOKKA

Hokka; içine mürekkep konan mâden, cam veya topraktan yapılmış küçük kap; içine tükürülen kap demektir (Devellioğlu,1997: 375). Şair şiirlerinde toplam 2 defa hokka kelimesini kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte ağzı hokkaya benzetmiştir.

Herbiri hoşka-dehân ü herbiri şîrin-zebân

Herbiri serv-i revân ü herbiri kân-ı nebât G 57/5

2. 2. 9. 14. HÜCCET

Senet, vesika, delil, eskiden, şeriat mahkemesinden verilen bir hak veya bir sahiplik gösteren resmî vesika olarak tanımlanmıştır (Devellioğlu, 1997: 388). Şair şiirlerinde toplam 4 defa hüccet kelimesini kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte hüccet kelimesini delil manasında kullanmıştır.

Taşavvur edemem bir kimse taşdıq ede bu ‘ilmi

Ger olmazsa mu‘ arref keşf ü hüccet zevk u vicdânı K 5/65

Şair aşağıdaki beyitte aşka delil olarak aşkın kendisini gösteriyor.

Saňa sensîñ delîl ü hüccet ey ‘aşq

Egerçi ‘aqla bürhân oldu maflûb G 52/6

2. 2. 9. 15. Kalem, Kilk, Hâme

Kalem; yazma, çizme vb. işlerde kullanılan çeşitli biçimlerde araç; taş yontmaya yarayan demir âlet, keski; tülbent ve kumaşlara boya çekmek üzere kullanılan bir çeşit ince fırça; yazı çeşitlerinden her biri; bir ağacı aşılama üzere diğer ağaçtan kalem şeklinde kesilmiş olan aşı; yazı, yazma; daire, dairelerde yazı işlerinin görüldüğü yer, büro; bir listede yazılı işlerin her biri demektir (Devellioğlu, 1997: 484).

Hâme, kalem kelimesinin Farsçasıdır, kamıştan olan kaleme ise **kilk** denmiştir (Devellioğlu, 1997: 320-520).

Kalem 6, hame 1, kilik ise 3 defa kullanılmıştır.

Hame kelimesi sadece aşağıdaki şiirde geçmiştir.

Çün seksen iki rubâ'î yazdı hâme

Haqqî dedi nâmını Şa'âdet-nâme

Bin sâl ü yüz altmış sekiz sâlinde

Haatm oldu bu nazm erişti hoş-encâme

Saâdet-nâme fi'r-Rubâiyyât-ı Fasl fil-Münâcât 83

Dinî metinlerde genellikle arş, ferş, kürsi ve kalem kelimeleri genellikle birlikte kullanılmıştır.

‘Aşk ‘arş oldu ferş ü levh ü kalem

Buldu ondan şifâyı derd ü elem

K 10/38

Şair aşağıdaki beyitte açlığın şiir için ilham vereceğini ifade etmiştir.

Şikem tehî ol u derd ile inle nây-mişâl

Şikem tehî ol u eş'âr söyle mişl-i kalem

G 255/4

Şair aşağıdaki beyitte Kalem Suresi'ne telmihte bulunmuştur.

Kasemde "nû u kalem"dir o kıamet ü ebrû

Ki dil hemîşe o dilberle oldu rû-be-rû G 311/1

Şair aşağıdaki beyitte insanı, Kur'an-ı Kerim'de geçen kaleme benzetiyor.

Ġâfil olma gözün aç 'âlem-i kübrâ sensin

Sidre vü levh ü kalem 'arş-ı mu' allâ sensin Mârifet-nâme 3

2. 2. 9. 16. Kitâb, Kütüb

Arapça bir kelime olup çoğulu kütübtür. Ciltli ve ciltsiz olarak bir araya getirilmiş, basılı veya yazılı kâğıt yaprakların bütünü; kutsal kitap; herhangi bir konuda yazılmış eserdir (Türkçe Sözlük, 2010, 1450). Erzurumlu İbrahim Hakkı şiiirlerinde kitap kelimesine 8, kütüb kelimesine ise 7 defa yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte kitap kelimesini Kur'n-ı Kerim anlamında kullanmıştır.

Kitâb u sünneti hıfz et 'amel toğmun zirâ' at kııl

Ki maşsûl-i cihân-ı câna mezra' bu cihân olmuş K 3/24

Şair aşağıdaki beyitte içini, gönlünü Allah'ın kitabı olarak tarif etmiştir.

'Ayân kitâb-ı Hudâ'dır derûnuñ ey Hakkî

Zihî şağâif-i tâbân zihî beyâz u sevâd G 71/7

Aşağıdaki şiiirde şair cihanı Allah'ın yarattığı bir hikmet kitabı olarak görmek gerektiğini ifade etmiştir.

Hakkî bu cihânı bil kitâb-ı hikmet

Eflâk ü anâşırı ħurûf-ı ħudret
 Terkîb-i mevâlîdi kelâm-ı ‘izzet
 Fehmet kelimât-ı Rabb’ı al çok ‘ibret

Saâdet-nâme fi’r-Rubâiyyât-ı Fasl fil-Münâcât

Şair aşağıdaki beyitte okumanın gerekliliğini vurgulamıştır.

‘Utârid mümtezicdir ol zaman yaz nüsha hem mektûb
 Kitâb oğu oğut nağş et ħesâb etmek olur mergûb

Mârifet-nâme 15/26

2. 2. 9. 17. Levh

Levh; yassı, düz, üzerine resim, yazı yazılabilen nesne; levha ise bir yere asılmak üzere yapılmış yazı veya resim; manzara, görünüş demektir (Devellioğlu, 1997: 549).

Levh kelimesi levh-i mahfuz tamlaması içerisinde kullanılarak genellikle levh-i mahfuz kastedilerek kullanılır. Levh-i Mahfuz, bütün nesne ve olaylara ilişkin ilâhî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu kitap anlamına gelir.

Sözlükte “yazı yazmaya uygun yassı ve düzgün yüzey” anlamındaki levh ile “korunmuş” manasındaki mahfuz kelimelerinden oluşan levh-i mahfuz “üzerine yazı yazılan, silinmekten ve değişikliğe uğramaktan korunmuş düzgün satıh” demektir (TDVİA, 2003, C: 27: 151). Şair şiirlerinde toplam 18 defa levh kelimesini kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte levh-i mahfuz manasında kullanmıştır.

‘AşĖ ‘arş oldu ferş ü levh ü ħalem

Buldu ondan şifâyı derd ü elem

K 10/38

Şair aşağıdaki beyitte gönlü bir levhaya benzetmiştir.

Haqqî dil levhine çün cümle şey olmuş mestûr

‘Aşk ile cümleyi sen sende bul ol ef’âl-i tarab G 46/7

Aşağıdaki beyitte kalp bir levhaya benzetilmiştir.

Bağ levh-i kalbine kim ilhâm-ı Hağ Te’âlâ

Esmâdan etti âgâh ol Âdem-i hâfiyi G 338/4

2. 2. 9. 18. Mecnû‘a

Sözlükte “dağınık şeyleri bir araya getirmek, toplamak” anlamındaki cem‘ masdarından türeyen mecnû‘dan (bir araya getirilmiş, toplanmış) gelmektedir. Aynı veya farklı türden seçilmiş çeşitli hacimlerdeki metinlerin ve risâlelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan eserlerin ortak adıdır (TDVİA, 2003, C: 28: 265-268).

Sadece aşağıdaki beyitte kelimeye yer verilmiştir.

Ey nevîn nüsha-i mecnû‘ a-i râz

Gönce-i bâğçe-i nâz ü niyâz Mârifet-nâme 9/1

2. 2. 9. 19. Mektûb, Nâme

Mektub, yazılmış şey demektir (Devellioğlu, 1997:606).

Nâme de; sevgiye ve aşka dair yazılmış mektup; kitap, mecmûa demektir (Devellioğlu, 1997: 804). Şair şiirlerinde mektup kelimesine 4, nameye ise 3 kez yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte mektubu gerçek anlamıyla kullanmıştır.

Ve ba‘ dehu bize geldi mektûbunuz

Ve mâ‘ lûmumuz oldu ma‘lûbunuz Mecnû‘atül-Meânî3

Şair aşağıdaki beyitte name kelimesini de gerçek anlamıyla kullanmıştır.

Hağ ismiyle bu nâmeyle başladım
Ve hamdıyle câna cân bağısladım Mecnû'atül-Meânî 1

2. 2. 9. 20. Nüşha

Nüşha; yazılı, yazılmış şey, yazılı bir şeyden çıkarılan suret; gazete ve dergilerde sayı; muska demektir (Devellioğlu, 1997: 848). Nüşha toplamda 9 defa şiirlerinde kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair kendisini cananın nüşhası olarak tarif ediyor.

Elâ ey Hağkî bil kendin ki sensiñ nüşha-i cânân
Nihân ü âşikârenden bil ol pinhân ü peydâyı G 336/7

Şair aşağıdaki beyitte âlemin tamamını bir hikmet nüşhası olarak tarif etmektedir.

‘ Âlem ki hağ-ı yâr iledir nüşha-i hikmet
Bu nüşhayı dil sâhibidir kâri vü tâlî G 343/6

2. 2. 9. 21. Pergâr

Pergel, yay veya çember çizmekte ve ölçmekte kullanılan araç, yayçizer anlamına gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 1913). Pergâr toplamda 4 defa şiirlerinde kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte gamı pergele benzetmiştir.

Muhî-i ‘ aşka gönül merkez oldu gam pergâr
Cihânı terk ile tuttum bu ortalıkta kenâr G 126/1

2. 2. 9. 22. Rûz-nâme

Farsça birleşik bir isim olan rûz-nâme yevmiye defteri, gazete anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 900).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Şair talebelerini rûz-nâme okumaya teşvik ediyor.

Oğut Sirâc'ı bil hem ferâiz

Rûz-nâmeler say keşf et ğavâmız

Hâzâ Kitab-ı Tertib-i Ulûm 106

2. 2. 9. 23. Saĥîfe

Sahife, üzerine yazı yazılan veya basılan bir kâğıt yaprağının iki yüzünden her biri; kâğıt yaprağı; kendinden öncekilere veya sonrakilere kıyaslanarak düşünülen olay veya an demektir (Devellioğlu, 1997:912).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Varlık senânı sebt edici bir saĥîfedir

Kim ibtidâsıdır ezel encâmıdır ebed

G 67/2

2. 2. 9. 24. Tuğra

Osmanlı padişahlarının imza yerine kullandıkları, özel bir biçimi olan sembolleşmiş işarettir (Türkçe Sözlük, 2010: 2384).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Nâ-gâh kilik-i kâtib-i dîvân-ı emr-i hû

Yazdı berât-ı âdeme tuğrâ-yı “ihbitû ”

Mârifet-nâme 4

2. 2. 9. 25. Tûmâr

Arapça tûmâr; dürülerek boru biçimi verilmiş deriler veya kâğıtlardır (Türkçe Sözlük, 2010: 2363).

Tûmâr kelimesi de sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Çün nazardan tayyolur tûmâr-ı evhâm ü hayâl

Pâk olur mir 'ât-i ' âlem cümle kıalmaz bir gubâr K 6/31

2. 2. 9. 26. Varaq

Yaprak, yazılı kâğıt, varaka anlamına gelir. Varak yazma eserlerdeki her bir yapraktır, ön yüzü (a), arka yüzü de (b) olarak numaralandırılır (Devellioğlu, 1997: 909).

Varak kelimesi de sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Çün oldu ' âşıkâ her bir varak mişâl-i niķâb

Gözünde olmuş o kaç kaç hucûb sen oķu kütüb G 44/2

3. BÖLÜM

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN ŞİİRLERİNDE SOSYAL HAYAT UNSURLARI

3. 1. Meslekler

3. 1. 1. 'Ases

Ases; gece devriye gezen, gece bekçisi demektir (Devellioğlu, 1997: 43) Erzurumlu İbrahim Hakki tüm şiirlerinde 2 defa ases kelimesine yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair akli bir gece bekçisine benzetmiştir.

'Ases 'akl ü behîmî nefs-i bî-dâd

Çü şeytan vâhime 'aşq oldu cellâd

Mârifet-nâme 21/3

3. 1. 2. Âyinedar

Sözlükte, aynayı tutan ve berber gibi anlamları vardır (Devellioğlu, 1997: 55). Eski zamanlarda büyük adamların giyindikleri ve süslendikleri zaman aynalarını tutanlar hakkında kullanılan bir tabir olan âyinedar, ayrıca hamamlarda müşteriler giyinirken ayna tutan adamlar ve eskiden ayna karşısında müşterilerini tıraş etmeyip tıraş bittikten sonra müşteriye ayna veren berberler için de kullanılmıştır bir tabirdir.

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

İster ki levh-i sâde ola naqş-ı ğayrden

Peyveste kendi hüsüne âyinedâr ola

Kıt'alar 12/2

3. 1. 3. ‘Ayyâr

Ayyâr; hilekâr, dolandırıcı; zeki, çevik ve atik manalarına gelir (Devellioğlu, 1997: 56). Erzurumlu İbrahim Hakkı tüm şiirlerinde 3 defa ayyâr kelimesine yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitlerde şair aldatan ay tamlaması içerisinde ayyâr kelimesine yer vermiştir.

Ey dil-i dildârımız dilde ğamındır neşât

V’ey meh-i ‘ ayyârımız dilde ğamındır neşât G 185/1

3. 1. 4. Bâĝbân

Günümüzde “bahçıvan” ve “baĝcı” mesleklerine karşılık gelir (Devellioğlu, 1997: 56). Baĝbanların vazifeleri baĝ ve bahçelerde çalışmak, ağaçlarla ilgilenmek, yeni fidanlar dikmek, çiçekleri sulamak ve tanzim etmektir. Erzurumlu İbrahim Hakkı tüm şiirlerinde 3 defa bâĝbân kelimesine yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte sevgili, gönül ve can bahçesinin bahçıvanı olarak nitelendirilmiştir.

Çün bâĝbân-ı ravza-i her cân ü dil odur

Bulmuş revân-ı Hakkî o sâkîyle hoş beĝâ G 13/7

Aşağıdaki beyitte de sevgili, gönül bahçıvanı olarak tasvir edilmiştir.

Bâĝbân-ı dilsin ey sâkî müdâm

Revnaĝ-ı ‘ âlemsin ey bâĝ u bahâr G 79/6

3. 1. 5. Bennâ

Bennâ; yapı yapan, mimar, kalfa, dülger demektir (Devellioğlu, 1997: 114).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte aşk bir mimara benzetilmiştir.

‘ Aşk bennâ-yı çarh-ı ‘ âzamdır
‘ Aql-ı küldür o rûh-ı ekremdir K 10/35

3. 1. 6. Büt-tırâş

Put veya heykel yapan, heykeltıraş anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 114).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair Hz. İbrahim’in babası Âzer’e telmihte bulunmuştur.

Olma zinhâr ol hevâlarda çü Âzer büt-tırâş
Çün Hâlîl-i Hâk hüviyyette müdâm ol büt-şiken K 7/6

3. 1. 7. Câsûs

Araştıran, gözetleyen anlamına gelen “casus” ifadesi, düşmanların sırlarını araştırıp, bilgi sızdıran kişiler için kullanılmaktadır. Bir devlet veya kuruluşun gizli amaçları için çalışan kimse, ajan anlamındadır (Türkçe Sözlük, 2010: 446).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Daği câsûs olursan fikr mişli
Derûn-ı sinede gerdende sensiñ G 286/3

3. 1. 8. Debbâğ

Tabak, sepici, deri terbiye eden kimse anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 114).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Debâgat eylese kendide cildi ol debbâg

Acı devâlar ile delk eder onu sad-bâr G 144/5

3. 1. 9. Değirmenci

Değirmen işleten kimsedir (Türkçe Sözlük, 2010: 609).

Değirmenci mesleği de sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Ey Hâkî cânsın hem cihân hem baħr hem âb-ı revân

Sensiñ değirmenci hemân hem dânesin hem âsiyâ G 37/7

3. 1. 10. Dühül-zen

Dühül davul; dühül-zen ise davulcu anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 193). Erzurumlu İbrahim Hakkı tüm şiirlerinde 2 defa dühül-zen kelimesine yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair gönlün bazen davul, bazen de davulcu olduğunu ifade etmiştir.

Geh hâr olur dil gâhi gül gâhî olur hal gâhi mül

Gâhî dühül-zen geh dühül tâ kim bula zaħm u ‘aşâ G 14/6

Aşağıdaki beyitte ise şair davulun sesi, hayatı davulcuya bağlı olduğu gibi gönlün de hayatının canana bağlı olduğunu vurgulanmıştır.

Göñül dedi ki ne mümkîn firâkiñ ey cânân

Dühül-zen olmasa hergiz gümüldemez bu dühül G 233/3

3. 1. 11. Ebe

Doğum işini yaptıran kadın; büyükanne, nine; genellikle çocuk oyunlarında baş olan, diğer çocuklara veya gruba karşı cezasını çekmek ve

bundan kurtulmak için tek başına bütün sorumluluğu üzerine alan çocuk, oyun ebesi gibi anlamlara gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 751).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Sakin etme tedbîr ü Rabb'mla ol

Ki yârinki günün ebesidir ol Mecmû'atül-Meânî 47

3. 1. 12. Fellâh

Ekinci, çiftçi, ekin eken ve biçen; zenci; siyah Arap gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 256).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Buyurmuş Hâk ki maşûm oldu rızkın

Zemini hafrin ey fellâh tâ-key G 35/7

3. 1. 13. Hammâr

Arapça, şarap alım-satımı veya yapımı ile meşgul olana denir. Tasavvufta ise hayrette kalmış âşık kişi anlamına gelir. Kâmil insan, pîr, Hakk'a vasıl olan mürşit gibi anlamlara da gelir (Cebecioğlu, 2005; 251). Erzurumlu İbrahim Hakkı tüm şiirlerinde 4 defa hammâr kelimesine yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair âşığın bir nevi hammâr sayılabileceğini ifade etmiştir.

Uyan o hâne-i hammâr-ı 'âşıka yüz tut

Bu rûh rahatı ecliyün iste ondan râh G 63/2

Aşağıdaki beyitte ise şair kişinin gönül meyhanesinde hammâr olacağı ifade edilmiştir.

Gel ey Hakkî gönül meyhânesine
Ki hoş bûyiyle hoş hammâr olursun G 298/7

3. 1. 14. Kâhin

Gaipten haber verme iddiasında bulunan kimse, falcı; eski Mısırlılar ve Hintlilerin reisleri gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 481). Erzurumlu İbrahim Hakkı tüm şiirlerinde 2 defa kâhin kelimesine yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair birçok mesleği bir arada zikretmiştir.
Zihn-i kullâb ü kâhin ü sâhir
Re' y-i düzd ü müşa' bed ü şâir Mârifet-nâme 5/3

3. 1. 15. Külhâncı

Hamam ocağını yakan kimsedir (Türkçe Sözlük, 2010: 1557). Şair tüm şiirlerinde 2 defa külhancı kelimesine yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitlerde tezat sanatına yer vermiştir.
Ne bilsin ' aql-ı ten-perver nedir lûtf-ı dil ü dilber
Kim ol külhâncıya tayyib gülistân ü sabâ söyler K 4/24

O gülşeni koyup nice düştün bu külhâna
Külhâncılarla hüsn-i müdârâda hoş musun G 293/4

3. 1. 16. Me' mûr

Emir almış olan kimse, bir işle vazifelendirilen kimse, devlet hizmetinde maaş veya ücretle çalıştırılan kimse, görevli gibi anlamları vardır (Devellioğlu, 1997: 611).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Bensiz eğer etseler seni mîr

Bin türlü olursuñ işe me' mûr G 130/5

3. 1. 17. Mellâh

Gemici, kaptan, denizci anlamlarına gelir (Devellioğlu, 1997: 609). Şair tüm şiirlerinde 2 defa mellah kelimesine yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte tenasüp sanatına yer vermiştir.

Gönül bahrinde çün murğab üzresin

Sefine minnet-i mellâh tâ-key G 335/3

3. 1. 18. Mi' mâr

Mimar, inşaat plânlarını yapan ve bunların korunmasına bakan sanatkârdır (Devellioğlu, 1997: 649). Mimarlar şehrin imarından sorumlu olan kişilerdi. Osmanlı medeniyetinde her önemli yerleşim yerinin merkezinde bir mimarbaşı bulunurdu. Mimarlar sarayların, camilerin, köprülerin ve hayır işlerinde kullanılan binaların yapımında olduğu gibi harp esnasında yıkılan kalelerin, harap olmuş köprülerin ve yolların tamiratını da yaparlardı. Erzurumlu İbrahim Hakkı tüm şiirlerinde 3 defa mimar kelimesine yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte mimara seslenerek nida sanatına yer vermiştir.

Cevâb verdi ki ettim haber sana fem ile

Ben açtığımca dehen sen çapattın ey mi' mâr G 145/5

Şair aşağıdaki beyitlerde sevgiliyi bir mimara benzetiyor.

Sen ol mi' mâr-ı cân ü dil yıkılsın kasr-ı âb ü gil

Ki bin genc-i nihan zâhir olur hafr olsa bünyânı K 9/5

Yârimiz dildârımız ey maḥrem-i esrârımız

Çün bizi vîrâne kıldın hem sen ol mi'c mârımız

G 155/1

3. 1. 19. Mu' allim

Talim eden, öğreten, öğretmen, hoca gibi anlamlara gelir (Develioğlu, 1997: 657). Şair tüm şiirlerinde 2 defa muallim kelimesine yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitlerde aşkı bir pîr'e benzeterek onun bir öğretmen olduğunu ifade etmiştir.

Mu' allim pîr-i 'aşk u künc-i samt olmuş ona mekteb

Sebak nâdanlık u gönlüm onun ıfl-ı sebak-ḥânı

K 5/61

Bize ta' lîm eder mu' allim-i 'aşk

Biz bu 'ilm içre nâsî-i 'ameliz

G 169/2

3. 1. 20. Muṭrîb

Arapça, şarkıcı, neşelendiren, coşturan anlamındadır. Tasavvufta ise rumuzu açan, hakikati açıklayan, ariflerin gönüllerini mamur hale getiren ve bu suretle teşvikte bulunan ve feyz ulaştıran kişiye mutrib denmiştir (Cebecioğlu, 2005; 447). Erzurumlu İbrahim Hakkı tüm şiirlerinde 4 defa mutrib kelimesine yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte mutrib kelimesini tasavvufî anlamıyla kullanmıştır.

Sâḳî vü mey hem maḥbûb u muṭrîb

Dildir ḳamû tut dil dâmeninden

G 306/6

3. 1. 21. Mühendis

Arapça “hendese” kökünden gelen bu kelime “hendese (geometri) bilen anlamına gelmektedir. Mühendisler; yol, köprü, yapı, makine, gemi ve uçak yapımı vb. ile maden, su ve elektrik işleri gibi bayındırlık ve zanaatlardan birini meslek edinmiş kişilerdir (Türkçe Sözlük, 2010: 1723). Şiirlerinde 2 kez yer verilmiştir.

Şair aşağıdaki beyitte mühendise seslenerek nida sanatı yapmıştır.

Ey mühendis nedir ol tefrika-i nokta vü haţţ

Bil haţţ-ı kevn ü mekân nokta-i ‘aşk oldu faţat

G 184/1

3. 1. 22. Münecim

Münecim; yıldızların hareket ve vaziyetlerinden ahkâm çıkaran, yıldız falına bakan kimse, falcı; astroloji ile uğrasan kişi demektir (Devellioğlu, 1997: 727).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Şair aşağıdaki beyitte tenasüp sanatı kullanmıştır.

Münecim cânına çün nâmzeddir tîr-i hük-m-i Hağ

Meh ü hurşid ü taqvimi eder mi red o peykânı

K 5/31

3. 1. 23. Nakkaş

Yapıların duvar ve tavanlarına süslemeler yapan usta, bezekçi, süsleme sanatkârı, nakışçı gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 802). Divan edebiyatında nakkâş kelimesi, ressam ile de aynı anlamda kullanılmıştır. Fakat ressamlar tablo yapan kişilerken, nakkaşlar değişik türde yapıların duvar ve tavanlarına süslemeler yapan ustalardır. Nakkaşlar bir nevi nakış ustalarıdır. Bu anlamda yazma eserlere, minyatürler resmederek süsleyen sanatkârlar için de nakkâş ifadesini kullanmak mümkündür. Şiirlerinde 2 kez yer verilmiştir.

Şair aşağıdaki beyitte telmih sanatı kullanmıştır.

Yed-i naqqâştan bîrûn bulunmaz naqş-ı gûn-â-gûn

‘ Aceb kim gördü bir Mecnûn ki i‘ râz etti Leylâ’dan

G 275/2

3. 1. 24. Neccâr

Dülger, marangoz demektir (Devellioğlu, 1997: 815).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Haşeb tırâşî helâkî sayılmaz ey Haqqî

Tırâşî maslahatıdır onu bilir neccâr

G 144/7

3. 1. 25. Nigeh-bân, Pâs-bân

Nigeh-bân; bekçi, gözcü demektir (Devellioğlu, 1997: 833). Erzurumlu İbrahim Hakkı tüm şiirlerinde 3 defa nigeh-bân kelimesine yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte nefsin heveslerinden kaçınarak kalbin korunması gerektiğini vurgulamıştır.

Derûnun yansa rûşendir gönül ondan gözün rûşen

Sakın gayrı hevâdan sakla kalbin ol nigejbânı

K 5/13

Şair aşağıdaki beyitte nigeh-bân kelimesini koruyucu, himaye edici anlamında kullanarak koruyucusu Allah olana asla ne gamın ne de korkunun uğramayacağını ifade etmiştir.

Ne kırkar kimseden hergiz ne gam yer

O kim bilmiş nigejbânı sen oldun

G 213/5

Pâs-bân da; bekçi, gözcü, gece bekçisi gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 854). Şair tüm şiirlerinde 2 defa pâs-bân kelimesine yer vermiştir.

Pâs-bân kelimesi ile aşağıdaki beyitte nida sanatı yapılmıştır.

Genc-i pinhân üzre mâr-ı huftesin ey pâsbân

Mişl-i mâr-ı huftê bî-cân eylerim ‘ âşık seni G 337/6

3. 1. 26. Rakḳâs

Rakkas; köçek, oynayan, dans eden, demektir. Arapçada raks edici, oynayıcı kişi demektir (Devellioğlu, 1997: 876). Şair tüm şiirlerinde 3 defa rakkas kelimesine yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte gönül Allah’ın dışındaki aşkları bıraktığı zaman, canının bir rakkas gibi neşe içerisinde def eşliğinde raks edeceğini ifade etmiştir.

Ger olsa ḥalvet-i dil ğayr-ı ‘ aşktan ḥâlî

Bu sîne def çalar ol dilde cân olur rakḳâs G 182/4

3. 1. 27. Sâhir

Sâhir, pek büyücü; büyü gibi bir kuvvetle çeken, büyüleyici demektir (Devellioğlu, 1997: 912).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Zihn-i ḳullâb ü kâhin ü sâhir

Re‘y-i düzd ü müşâ‘ bed ü şâir Mârifet-nâme 5/3

3. 1. 28. Sâkı

Arapça, sucu demektir. Tasavvufta, feyyâz-ı mutlak, sevgi ve feyzin kaynağı olan Allah, mürşit, gibi kavramların yerine kullanılır. İçki meclisinde kadehlerle içki dağıtan kişiye de saki denir (Cebecioğlu, 2005; 538).

Sâkî; kadeh sunan, içki veren manalarında olup Divan şiirinde bezm âleminin en önemli unsurlarından biridir. Şarap meclisine neşe ve canlılık verir. Mecliste, elindeki dolu kadehle oturanların ortalarında döner ve herkese aynı içki kâsesinden şarap ikram ederdi. Divan edebiyatında sevgili sâkiye benzetilir veya bizzat sevgilinin kendisi sâkî olur. Sâkî güzelliğiyle ön plandadır. Âşık içkiden değil sâkinin güzelliği karşısında mest olur.

Sâkî kelimesi sosyal yapıda bir meslek olarak kabul edilirse şairin şiirlerinde en çok kullandığı meslek sâkîdir, diyebiliriz. Şiirlerinde 27 defa kullanılmıştır. Şairin, Divan edebiyatı ve Tasavvuf edebiyatı anlayışlarına uygun olarak genellikle mecazî ve tasavvufî anlamları ile sâkî kelimesini kullandığı görülür. İbrahim Hakkî'nın genellikle sâkî kelimesini; sâkî-i can, sâki-i bâkî, sâki-i hammâr, dildâr-ı sâkî gibi tamlamalar ile kullandığı görülür.

Şair aşağıdaki beyitte mürşidi olan İsmail Fakirullah'ı sâki-i cân olarak tarif ettiği görülüyor.

Sâkî-i cân çün Faķîrullâh olur Hâķķî müdâm
Ravza-i cânın dolu güldür semendir yâsemen K 7/32

Aşağıdaki beyitte bulut gül bahçesine su dağıtan bir sâkiye benzetiliyor.
Nice ki ebr gülistâna sâkî olmuştur
Rebâb-ı sâkî-i cân ü dil oldu mişl-i şehâb G 48/2

Aşağıdaki beyitte cânân, yani sevgilinin gönlün sâkisi olursa gül ve gülistana döneceğini ifade etmiştir.

Dile sâkî olsa cânân dil olur gül ü gülistân
Ola çün riyâz-ı Raķmân ona hâķdân görünmez G 171/2

Aşağıdaki beyitte nida sanatı yapılmıştır.
Sebük-dest ol sen ey sâkî içir rıķl-ı girân cânâ
Beni benden ģalâs et verme bir sâ' at amân cânâ G 314/1

3. 1. 29. Şarrâf

Sarraf; sarf eden; kuyumcu; bir şeyden iyi anlayan, ona değer veren; mesleği, değerli kâğıt ve metal paraları birbiriyle değiştirmek, tahvil alışverişi yapmak olan kimse demektir (Devellioğlu, 1997: 921; Türkçe Sözlük, 2010: 2040).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Sözün şarrâfı ol samt et sorarlarsa cevab ver

İkidir gûş ü dil birdir iki söz dinle bir söyle G 19/1

3. 1. 30. Şâ'ir

Şair, şiir söyleyen veya yazan; hayal gücü geniş olan, duyarlı, duygulu kimsedir (Türkçe Sözlük, 2010: 2197).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Zihn-i kullâb ü kâhin ü sâhir

Re'y-i düzd ü müşâ' bed ü şâ'ir Mârifet-nâme 5/3

3. 1. 31. Şâkird

Şâkird; talebe, öğrenci; çırak, yamak; stajyer demektir (Devellioğlu, 1997: 977). Şiirlerinde 2 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte talebelerine, talebe okutmalarını tavsiye ediyor, böylelikle ilimlerini unutmayacaklarını ifade ediyor.

Sen 'ilmi saklı hiç tutmayasın

Şâkird oğut kim unutmayasın Haza Kitab-ı Tertib-i Ulûm 29

3. 1. 32. Ȧabîb, Eṯṯibbâ

Hekim, doktor demektir (Devellioğlu, 1997: 1011). Kelimenin çoğul hali Arapça etibbadır (Devellioğlu, 1997: 239). Divan edebiyatında tabip, aşk derdine ilaç bulamayan bir karakter olarak karşımıza çıkar. Âşık, tabibin bulduğu ilacı istemez zira onun gönül derdine en iyi doktor sevgilinin kendisidir. Sevgilinin aşkı, âşık için hem bir dert hem de bir devadır. Tabipler yaraları tedavi eder, yanlarında ilaç taşır ve bazen de tavsiyede bulunurlardı. Şiirlerinde tabip 3, etibba ise 1 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte aşkı bir uzman doktor olarak nitelemiştir.

‘ Aşķ cânın ṯabîb-i hâzıkıdır

Gâhi mâ‘ şûķ u gâhi ‘ âşıkıdır K 10/15

Şair aşağıdaki beyitte hasta, hekim, tabip kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Hûyuyla ḥasteyi zanneyler ol ṯabîb-i şaḥîḥ

Maraz-şinâs değildir nedendir adı ḥekîm G 254/5

Şair aşağıdaki beyitte Allah’tan kendisine ayrılığın gamını dindirmesi için bir tabip göndermesini istemektedir.

Îlâhî baña ‘ aşķını kı1 nasîb

Ġamiñ ile bu ḥaste câna ṯabîb Musammât 15/3

Aşağıdaki beyitte ise çoğul haliyle kullanılmıştır.

Ķalbimin derdine kimden ṯaleb etsem dermân

Ki eṯṯibbâ-yı cihân cümlesi bîmârındır G 80/3

3. 1. 33. Tâcir

Ticaretle uğraşan kimse, tüccar demektir (Türkçe Sözlük, 2010: 2197).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Tâcir-i ‘aşkın ziyânı ‘ayn-i ribh olmuş oña

Bu ‘imâret münhedim oldukça oldu üstüvâr K 6/18

3. 1. 34. Tercümân

Tercüman; çevirmen, göze görünen bir olayın, durumun veya biçimin anlamını dile getirmek gibi anlamlara gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 2329). Şair tüm şiirlerinde 6 defa tercüman kelimesine yer vermiştir.

Şair aşağıdaki beyitte kendisini hocası İsmail Fakirullah’ın tercümanı olarak görüyor.

Çün İsmâil Tılovî gavs-i ulvîdir Faķîrullâh

O rûh-ı pâke İbrahim Hâķķî tercümân olmuş K 3/73

Aşağıdaki beyitte tenasüp sanatı yapılmıştır.

Dilden dile bin tercümân varken ne söyler bu lisân

Çün cân ü dildir hem-zebân nuķ u beyânı n’eylerim K 12/14

Aşağıdaki beyitte ise şair gönlü cennetin tercümanı olarak nitelendiriyor.

Dil ağızda bir tercümân-ı cinândır

Bu dillerde sözler lisân-ı cinândır G 91/1

3. 2. ÇEŞİTLİ TOPLUMSAL SIFATLAR

3. 2. 1. ‘Arûs

Gelin, Husrev Perviz’in sekiz hazînesinden biri, kimya biliminde ise kükürt gibi değişik anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 39). Ârûs kelimesi tüm şiirlerinde toplam 4 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte damat, gelin, duvak ve vuslat gibi kelimeleri bir arada kullanarak tenasüp sanatına yer vermiştir.

‘ Aşık u cân cümle kalb içre çü dâmâd ü ‘ arûs

Bulsalar vuşlat o dem şande duvağı vardır

G 89/5

3. 2. 2. ‘ Âşık, ‘ Uşşâk

Bir kimseye veya bir şeye karşı aşırı sevgi ve bağlılık duyan, vurgun, tutkun kimse; birbirini seven bir çiftten kadına oranla genellikle erkeğe verilen ad; halk ozanı; dalgın, kalender kimse gibi anlamlara gelir (Türkçe Sözlük, 2010: 174).

Divan edebiyatında en çok kullanılan kelimelerdendir. Âşık-mâşuk ikilisi bu edebiyatın en temel kavramlarından. Aynı zamanda tasavvuf edebiyatının da en önemli kavramları içerisinde.

Tasavvuftaki aşk; ilahî aşk, Allah aşkı olduğundan bu edebiyatta kullanılan âşık ifadesi Allah dostu, Allah’a âşık kişi olarak karşımıza çıkar. Erzurum İbrahim Hakkı da büyük tasavvuf pirllerinden biri olarak tanınmış bir zattır, dolayısıyla onun şiirlerinde geçen âşık ifadesi genellikle Allah’a âşık kişi yerinde kullanılmıştır.

Şiirlerinde 110 ayrı yerde âşık kelimesi kullanılmıştır. Kelimenin Arapça çoğul hali olan uşşâk ise 13 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte gerçek Hakk âşıklarının her iki dünyadan vazgeçen kişiler olduğunu ifade etmiştir.

‘ Âşık-ı Hakk iseñ eğer iki cihândan et güzer

Çünkü fenâ bulur cihân kendini eyle hem fenâ

G 5/5

Şair aşağıdaki beyitte âşığın ahireti ve refik-i âlâ olarak nitelenen Allah'ı istediğini ifade etmiştir.

‘ Aql isnâdı ister ‘ âşık me‘ adı ister

‘ Aql ictihâdı ister ‘ âşık refik-i ‘ âlâ G 31/4

Aşağıdaki beyitte ise her âşığın sığınağının ancak yine aşkın kendisi olduğu ifade edilmiştir.

‘ Aşktır yâr-i ğâr-ı her ‘ âşık

Dilde dildâr ü cânda cânândır G 86/6

Aşağıdaki beyitte âşığın fanilik ve fakirliği istediği ifade edilmiştir.

Libâsât-ı cihândan çık hemân bir posta ol kânî‘

Ki ‘ âşık ârzû-yı faqr eder her dem fenâ söyler K 4/30

Aşağıdaki beyitte maddeye düşkün olanların sağlık ve dünya ikbali peşinde koştuğunu ama âşığın bunlara itibar etmeyerek fakirlik, hastalık, ölüm ve Allah'a kavuşmayı amaç edindiği ifade edilmiştir.

Mu‘ ammer olmak ister sıhhat ü devletle ten-perver

Velî ‘ âşık diler faqr u maraz mevt ü likâ söyler

3. 2. 3. Bende, Kûl, Gûlâm, Çâker

Bu dört kelime bir birine yakın ve çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılabilen kelimelerdir.

Köle anlamına gelen kulun Arapçası gulam, Farsçası ise bende ve çakerdir (Devellioğlu, 1997: 84-151-293). Tüm şiirlerinde kul kelimesi 9, bende 13, çaker 2, gulâm kelimesi ise 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair eğer suya ve benliğine, yani dünya hayatına bağlı değilsen, onların kölesi olmadıysan onlardan vazgeçebilmelisin, demektedir.

Mâ vü menden geç değilsen bende-i mâ vü meni

Vaĥdet-i ‘aşk iste kim keşrettir aşl-ı mâ vü men K 7/2

Aşağıdaki beyitte aşkın özgür insanı kendine köle ettiği ifade edilmiştir.

‘Aşktır nâr ü nûr-ı tâbende

Merd-i âzâdeyi eder bende K 10/10

Aşağıdaki beyitte tüm cihanın aşkın fermanına köle olduğu ifade edilmiştir.

‘Aşk gedâsı olan salţanat eyler nihân

Lâ-cerem olmuş cihân bende-ı fermân-ı dil G 217/6

Aşağıdaki beyitte benlikten kurtulan kişinin kul iken sultan haline geleceği ifade edilmiştir.

Maĥv olsa Ĥaĥkî cân olur bir ĥul iken sulţân olur

Her derde hoş dermân olur her zaĥma hem dârû olur G 123/7

Aşağıdaki beyitte aşk bir şaha benzetilerek ona kul olunması gerektiği vurgulanmıştır.

Çü şâh-ı ‘aşktan almış bu kâr ü bârı mülûk

Bu şâha ĥul olurum ben daĥi ne kâr ederim G 241/5

Aşağıdaki beyitte kişi eğer aşka köle olursa cihanın da ona köle olacağı ifade edilmiştir.

Cihân ĥulâmın olur ger ĥulâm-ı ‘aşk olsañ

Ki şâh-ı ‘aşk -ı ĥulâmî ĥulâmı oldu cihân G 285/6

Aşağıdaki beyitte şair kendisini aşkın kölesi olarak tarif etmektedir.

Gönülden çâker-i ‘aşkıım ki cânımdır ona ĥurbân

Dem-â-dem zevk u şevkinden baña ‘aşş-ı cedîd olmuş G 178/4

3. 2. 4. Büt-perest

Puta tapan, putperest anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 120). Şiirlerinde 2 ayrı yerde büt-perest kelimesi kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair arzu ve hevesimizin esiri olmadık, demektir.

Olmadık biz büt-perest-i ârzû

Olmadı tûl-i emel zünnârımız G 158/4

Aşağıdaki beyitte ise şair putperestlik ve benlikten uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır.

Benliğin terk eyle kendin görme hod-bîn olma kim

Ḥod-perest ü büt-perest olmaz muvaḥḥid ey şemen K 7/5

3. 2. 5. Dâye

Sütnine, çocuğa bakan dadı demektir. Dâye tabiri günümüzde “dadı” ifadesine karşılık gelmektedir. Çocuğa bakan kadın hizmetçilere verilen addır. Bu hizmetçiler çocuğun emzirilme ihtiyaçları da dâhil, bütün bakımlarıyla ilgilenirler. Mürebbiyelik ederler (Devellioğlu, 1997: 293).

Dâye sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir.

Şîr-i dâye şûretinden tıfla gelmiştir şafâ

Gitse şîr ol tıfl zevkine bedeldir ankebîn G 310/3

3. 2. 6. Düzd

Düzd; hırsız, uğru demektir (Devellioğlu, 1997: 196). Düzd kelimesi tüm şiirlerinde toplam 4 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte birkaç meslek ve sıfat bir arada kullanılmıştır.

Zihn-i kullâb ü kâhin ü şâhir

Re'y-i düzd ü müşa'bed ü şâ'ir

Mârifet-nâme 5/3

3. 2. 7. Gedâ

Geda; dilenci, yoksul kimse demektir (Devellioğlu, 1997: 177). Geda kelimesi de mutasavvıfların en çok kullandıkları kavramlardandır. Geda kelimesi tüm şiirlerinde toplam 9 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şah elbisesi ile dilenci kıyafeti bir arada kullanılarak tezat sanatı yapılmıştır.

Sen 'aql-ı küll ü aşl-ı cihân iken ey peder

Giydin libâs-ı şâhı daği kisvet-i gedâ G 2/5

Aşağıdaki beyitte de padişah ve gedâ kelimeleri bir arada kullanılarak tezat sanatı yapılmıştır.

Geh kasdı tâc ü zeredir geh meyli esb ü ğardadır

Geh gökteredir geh yerdedir geh pâdişâh geh gedâ G 14/5

Aşağıdaki beyitte şair aşk dilencisi olanın saltanatı dahi artık göremeyeceği ifade edilmiştir.

'Aşk gedâsı olan salţanat eyler nihân

Lâ-cerem olmuş cihân bende-ı fermân-ı dil G 217/6

3. 2. 8. Hâce

Farsça, hoca, âlim, bilgin demektir. Çoğulu hâcegân veya hocagândır. Nakşîliğin erken dönemlerinde, Orta Asya'daki şeyhlerin bilim adamı oluşu sebebiyle, onlara hoca, hâce gibi isimler verilmiştir (Cebecioğlu, 2005; 238).

Müslümanlıkta din görevlisi; öğretmen, akıl öğretene, öğüt veren kimse; medresede öğrenim gören sarıklı, cübbeli din adamı gibi anlamları da vardır (Türkçe Sözlük, 2010: 174).

Hâce kelimesi tüm şiirlerinde toplam 8 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair hocalara seslenmektedir.

Ḥâce biz mest-i bâde-i ezeliz

‘ Âşık-ı ḥüsn-i ‘ aşk-ı lem-yezeliz G 169/1

Aşağıdaki beyitte hocalar tenkit edilmektedir.

Şârib-i şûrb-i Ḥudâ’dır cân ü dil

Ḥâce zanneyler bıyıktır şâribeyn G 280/4

3. 2. 9. Ḥarîdâr

Satın alıcı, müşteri anlamına gelir (Devellioğlu, 1997: 331). Harîdâr kelimesi tüm şiirlerinde toplam 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair âlem çarşısında sevgiliye ezelden bir müşteri olduğunu ifade etmektedir.

Çârsûy-i ‘ âlem içre cümleden

Evvel ü âḥir ḥarîdârın benim G 247/2

3. 2. 10. Kâlender

Farsça bir kelimedir. Dünya ile alâkasını kesip Allah'a yönelen kimselere denir. Bunların özelliği, laubali meşrep, lâkayd, mücerred ve fakir olmalarıdır. Kalenderiyye tarikatına mensup olanlara kalender denir. Bektaşîlerde derviş olmaya karar veren ancak kendisine derviş olma töreni ile taç giydirilmeyen ve tekkede hizmet eden kişilere de kalender adı denilirdi. Fakat bu kelime zamanla farklı manalarda kullanılmaya başlamıştır. Halk arasında kalender; yoksul,

kimsesiz kişiye dendiği gibi, her şeyi hoş görüyle karşılayan geniş meşrepli, herkesle anlaşabilen ve geçinebilen kimselere de kalender adam denir. Kaynaklara göre, kalenderîler başı açık gezmektedirler. Sikkelerinin yukarı kısmında on iki, aşağı kısmında ise kırk dilimin bulunduğu kaydedilir (Cebecioğlu, 2005: 343).

Kalender kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Şair kendisini kalender meşrepli olmaya davet ediyor.

Kalender-meşreb ol Hakkî hakîkat anla bir Hakk'ı

Hayâl ü gölge bil halkı kamû taqlîd ü efsâne G 322/7

3. 2. 11. Nedîm

Nedîm; meclis arkadaşı, sohbet arkadaşı; büyükleri, fıkra ve hikâyeleriyle eğlendiren; güzel hikâye anlatan, tatlı konuşan; imparatorluk devrinde Yeniçeri ocağına yeni yazılan kimse; padişahların yakınları için kullanılan ve çoğu tavır, hareket, söz ve sohbetleri ile padişahı eğlendiren kişilere denir (Devellioğlu, 1997: 816).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Şafir-i zikr vururum “bi'l-‘aşiyi ve 'l-‘işrâk”

Nedîm-i fikr olurum “bi'l-‘ğuduvvi ve 'l-‘asâl” G 236/2

3. 2. 12. Rakîb

Allah'ın isimlerinden biridir. Sözlükte “gözetlemek, kontrol etmek; beklemek, intizar etmek” anlamındaki rakb kökünden türeyen rakîb kelimesi “gözetleyip kontrol eden” demektir (TDVİA, 2007, C: 34: 431). Birbiriyle yarışma durumundaki kişilerin her birine, rakîb denir. Tasavvufa göre sûfinin rakîbi dünya ve şeytandır (Cebecioğlu, 2005: 511). Divan edebiyatında rakip âşğın mâşuka kavuşmasına engel olan kişi, durum ve sebepler olarak karşımıza çıkar.

Rakip kelimesi sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Har anlamıştır açıp bağlamakla şâhibini

Ki hükm-i rakîbinin de yedinde muztardır G 143/4

3. 2. 13. Reh-nümâ

Yol gösteren, kılavuz anlamına gelen Farsça kökenli bir kelimedir (Devellioğlu, 1997: 884). Reh-nümâ kelimesi tüm şiiirlerinde toplam 4 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkın sevgiliye de rehberlik ettiğini ifade etmiştir.

‘ Aşk her kime âşinâlık eder

Zât-ı mâ‘ şûka reh-nümâlık eder K 10/12

Aşağıdaki beyitte şair mürşidinin rehberliğini vurguluyor.

Vâsıl eylersin kulu Mevlâsına

Reh-nümâsın reh-nümâsın reh-nümâ G 9/7

3. 2. 14. Sayyâd

Sayyâd, avcı demektir (Devellioğlu, 1997: 923). Sayyâd kelimesi tüm şiiirlerinde toplam 4 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte aşk bir avcıya benzetilmiştir.

‘ Aşk sayyâd-ı murğ-ı insândır

Dahi cimâ‘ -ı her perişândır K 10/8

3. 2. 15. Sûvâr

Ata binmiş, binici, "binen, binici" manalarına gelerek birleşik kelimeler meydana getiren Farsça bir kelime ve ektir (Devellioğlu, 1997: 973). Sûvar kelimesi tüm şiiirlerinde toplam 3 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı bir ata benzeterek ona binen kişinin korkmaması gerektiğini ifade etmiştir.

Süvâr-ı ‘aşk olup havf etme yoldan
Ki esb-i ‘aşk hoş-reftâr olandır G 117/5

Aşağıdaki beyitte şair süvar kelimesini bir ek olarak kullanmıştır.

Ten harından nüzûl ederse bu cân
Şâh-ı Düldül-süvâr olur ey dil G 220/4

3. 2. 16. Şehîd

Şehîd, din veya yüksek bir dava uğrunda ölen kimse; savaşta ölen kişi; tasavvufî olarak ise Hak yolda, Hak için, Hak sevgisiyle can veren âşık, sevgilinin tecelli ışıyla hayâta gözlerini yuman kişi; müşahede ehli ve şuhûd sahibi demektir (Devellioğlu, 1997: 984).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Ey yâr-i şûle-i bârımız ehlen ve merhabâ
Ey fânî-i şehîdimiz ey mefhar-i şuhûd G 75/3

3. 2. 17. Tesbîh-hân

Allah’ı tesbih eden anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 1089).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Olmuş semâ’ -ı şevk ile tesbîh-hân melek
Rağs eyler ol terâne ile dem-be-dem felek G 221/1

3. 2. 18. Üstâd

Üstâd; muallim, öğretmen, usta, sanatkâr; bir ilim veya sanat alanında üstün yeri olan kimse; üniversite profesörü; Mason locasının başkanı demektir (Devellioğlu, 1997: 1129). Üstâd kelimesi tüm şiirlerinde toplam 5 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair tabiatı bir üstada benzetmiştir.

Şafâ-yı gevher ü la' l ü gül ü mül rengini seyret

Ki âb-ı dest-i üstâd-ı tabi' at hoş-revân olmuş K 3/45

Aşağıdaki beyitte şair aşkı üstad olarak nitelendirmiştir.

' Aşk üstâd ü pîr-i her fendir

Çalbi ' uşşâk onuñla rûşendir K 10/26

3. 3. SARAY VE ÇEVRESİ

3. 3. 1. Cellâd

Cellâd; ölüm cezasına çarptırılanların cezasını infaz eden; mecazen acımasız, katı yürekli, kolayla suç isleyebilen kişi demektir (Türkçe Sözlük, 2010: 450). Şair tüm şiirlerinde 2 yerde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı bir cellada benzetmektedir.

Ases ' aql ü behîmî nefis-i bî-dâd

Çü şeytân vâhime ' aşk oldu cellâd Mârifet-nâme 21/3

Aşağıdaki beyitte ise şair kendi gamzesini cellada benzetmektedir.

Ġamzemin cellâdı katletse seni

Çekme baş ondan ki tâvânın benim G 248/4

3. 3. 2. Efendi

Osmanlılarda çeşitli mevkilerdeki kişilere verilen bir unvandır. Bizans Rumcasından (aféndis) Türkçeye geçmiş olan ve “sahip, mâlik” anlamına gelen kelime Mevlânâ'nın şiirlerinde geçtiğine göre 13. asırdan önce Anadolu'da kullanılmış olmalıdır. Bu unvan Osmanlılarda daha yaygın şekilde görülür. Devletin yüksek memurlarından bazılarında da efendi unvanı verilirdi. Hz. Muhammed (a.s.m.) için, “Peygamber efendimiz” şeklindeki söyleyiş halk arasında yaygınlık kazandığı gibi tarikat mensupları şeyhleri için aynı kelimeyi kullanmışlardır (TDVİA, 1994, C: 10: 455-456).

Tüm şiirlerinde sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Olmağ dilersen kâmil efendi

Candan kabûl et bu nuş u pendî Haza Kitab-ı Tertib-i Ulûm 16

3. 3. 3. Hâkan

Türk hükümdarlarının İslâm öncesi dönemden beri kullandıkları bir unvandır. İlk defa Arap müelliflerinin Türk, Moğol ve Çin hükümdarları için kullandıkları hakan unvanı, kağanın Arapçalaşmış şeklidir ve İslâmiyet'in Türklerle Moğollar tarafından kabul edilmesinden sonra onlar arasında da yaygınlaşmıştır (TDVİA, 1997, C: 15: 517-518). Şiirlerinde 5 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı cihanın hakani olarak tarif etmektedir.

Çün aşktır sultân-ı cân hoş taht-ı sultândır gönül

‘ Aşk oldu hâkan-ı cihân iklim-i hâkandır gönül G 229/1

Aşağıdaki beyitte şair kayser, hakan, husrev kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Hezâr kayşer ü hâkan u husrev oldu revân

Kimin ribâî ile efsânesin şorarsın sen G 276/3

Aşağıdaki beyitte ise şair aşkı hakanların en azametlisi olarak nitelendirmektedir.

Ne yerde manşıb u câh olsa ‘aşk oña göredir

Ki ‘aşkıtır ‘âlem-i şâh ü azamet-i hâkân

G 281/6

3. 3. 4. Hâkim

Hukukî hükümlerin koyucusu ve kaynağı anlamında fıkıh usulü terimidir. Sözlükte “hüküm veren, yönetici, kadı” manalarına gelen hâkim kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de ilk anlamda beş âyette çoğul şekliyle birçok âyette de değişik fiil kalıplarıyla geçmektedir. “Yönetici ve kadı” anlamında ise muhtelif hadislerde kullanılmıştır (TDVİA, 1997, C: 15: 182-183). Şiirlerinde 8 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte şair gönül ülkesinin hâkiminin aşk olduğunu ifade etmektedir.

Dil mülkünü feþheyleyemez ‘aql-ı müvesvis

Ol mülke bu ‘aşk oldu hemân hâkim ü vâlî

G 343/5

Aşağıdaki beyitte ise şair gönlünün hâkimini mürşidi olarak işaret ediyor.

Kişver-i kalb seniñdir ona hâkim sensin

Dilde bir gayrı şeh-i kişver eğer var ise de

G 330/4

3. 3. 5. Hüdâvend

Allah, tanrı, efendi, sahip, mâlik, hâkim, hükümdar gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 378). Şiirlerinde 2 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte Allah anlamı ile kullanılmıştır.

Her dem ey Hâyî-i Hüdâvend-i ‘azîz

Ver baña derd-i muhâbbet-âmîz

Mârifet-nâme 6/33

3. 3. 6. Hüsrev

Pâdişah, hükümdar, sultan gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 393). Husrev daha çok İran yöneticileri için kullanılan bir tabirken Divan edebiyatında, Osmanlı hükümdarları için de kimi zaman gerçek anlamıyla kimi zaman mecaz anlamıyla kullanılır.

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Hezâr kayşer ü hâķan u husrev oldu revân

Kimin ribât ile efsânesin şorarsın sen G 276/3

3. 3. 7. Kâtib

Kâtib; kitabet eden, yazan, yazıcı; usta yazıcı; tulum ve kırba dikmekte yetenekli kişiler manasına gelir (Devellioğlu, 1997:495). Şiirlerinde 2 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Hayâlin kâtib ü hıfzın çü defter

‘Ulûm-ı fikr o defterde muşavver Mârifet-nâme 21/2

3. 3. 8. Kayser

Eski Roma ve Bizans imparatorlarının lakabıdır (Devellioğlu, 1997:498).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Hezâr kayşer ü hâķan u husrev oldu revân

Kimin ribât ile efsânesin şorarsın sen G 276/3

3. 3. 9. Lâlâ

Osmanlılarda şehzadelerin yetiştirilmesinden sorumlu kişidir. Farsça olan lâlâ kelimesi sözlükte “kul, köle; efendinin çocuğuna bakmakla yükümlü hizmetkâr” anlamına gelir. Tarihî seyir içerisinde zamanla ileri gelenlerin,

varlıklı kişilerin, yüksek dereceli idarecilerin, bey, han, hükümdar çocuklarının eğitimiyle ilgilenen, onlara yönetim sanatını öğreten, her türlü bakımından ve yetişmesinden sorumlu olan kişileri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Böylece daha önceki atabeylik kurumunun bir benzeri olarak gelişme göstermiş, ancak bu kurum kadar siyasî bir niteliğe sahip olmamıştır (TDVİA, 2003, C: 27: 70-71).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Maḥvedip varlığım ‘ aşk ile var ol Ḥaḳḳî

‘ Aşksız pâdişeh olsañ daḥi sen lâlâsın G 304/7

3. 3. 10. Leşker

Asker, yiğit, kahraman, cesur gibi anlamlara gelir (Devellioğlu, 1997: 548). Şiirlerinde 2 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte aşkın tüm askerlerin sultanı olarak anlatıldığı görülmektedir.

Şadâ-yı tabl-ı feṭḥ-i ḳaba-i dil ‘ aşk nâmıdır

Odur sulṭân-ı her leşker ki çün şîr-i jiyân olmuş K 3/58

3. 3. 11. Mîr, Emîr

Mîr; âmir, baş, kumandan, bey, vali demektir (Devellioğlu, 1997: 651). Tüm şiirlerine bakıldığında şairin mir kelimesine 8 ayrı yerde yer verdiği görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte şair kendisini mir olarak görmektedir.

Mîr benim pîr benim beste-i zencîr benim

Şâhib-i tedbîr benim olma cüdâ kıl iḳtidâ G 35/3

Aşağıdaki beyitte şair mir ile kendisinin korkutulamayacağını ifade etmiştir.

Şahne vü mîr ile ol kim bizi taḥvîf eder
Bilmedi menzîl-i sulṭân dil-i miskînimdir G 95/5

Aşağıdaki beyitte Esedullah lakabı ile bilinen Hz. Ali'nin herkesin miri olduğu ifade edilmiştir.

‘Aḳl-ı dîn ihtiyâr edendir pîr
Esedullâh oldu cümleye mîr Mârifet-nâme 5/5

Emîr; kumandan, vali ve bey anlamına gelen terimdir. Esas itibariyle İslâmî bir terim olan emîr kelimesi hadislerde çok yerde geçmesine rağmen Kur’ân-ı Kerîm’de sadece “ülü’l-emr” ifadesi bulunmaktadır. Emîr öncelikle huzur ve asayişin temini ve vergilerin toplanmasını sağlamakla görevliydi (TDVİA, 1995, C: 11: 121-123). Şiirlerinde 9 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair kendisinin bazen medresenin emini bazen de mecazen meyhanenin emiri olduğunu ifade etmiştir.

Gâhî emîn-i medrese vü ḥânḳah olur
Gâhî emîr-i meygede bâ-nâm ü şân olur G 85/2

Aşağıdaki beyitte şair fakir ve emir diye konuştuğu kişiler aracılığıyla duygularını dile getirmiştir.

Faḳir fânî eder: Ben Cem-i cihân oldum
Emîr eder: O Cem’e bende-i şübân oldum G 261/1

3. 3. 12. Muḥtesip

Muhtesip; eskiden belediye işlerine bakan memur, belediye memuru; polis ve belediye işlerine bakan memurdur (Devellioğlu, 1997: 676).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Gehî çü hâne-i esnâm ü gâhî bey t-i harâm

Gehî tamâm olurum rind ü gâhî muhtesibim G 249/4

3. 3. 13. Pâdişâh

İslâm devletlerinde çok geniş ülkelere sahip hükümdarlara verilen unvandır. Sözlükte “iktidar sahibi kimse, hükümdar” anlamına gelen Farsça pâdşâh kelimesi, Osmanlı hükümdarlarının unvanları arasında örfî hükümdarlık sıfatlarını ifade eden başlıca unvan olarak kullanılmıştır (TDVİA, 2007, C: 34: 140-143). Tüm şiiirlerine bakıldığında şairin padişah kelimesini 9 ayrı yerde kullandığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte şair padişaha seslenerek nida sanatı ile kelimeyi kullanmıştır.

Ey pâdişâh-ı ‘aql ü can v’ey can gözüne tûtiyâ

Bir sürme ihsan kıl heman tâ çeşm-i can bulsun ziyâ G 14/1

Aşağıdaki beyitte şair kendi gönlünün bazen padişah, bazen dilenci haline geldiğini ifade etmiştir.

Geh kaşdı tâc ü zerededir geh meyli esb ü hardadır

Geh göktedir geh yerededir geh pâdişâh geh gedâ G 14/5

Aşağıdaki beyitte şair teni bir şehre, canı ise padişaha benzetmiştir.

Tenin şehir oldu cânın pâdişâhı

Gönül ‘arş u dimâğın tahtgâhı Mârifet-nâme 21/1

3. 3. 14. Serdar

Türk-İslâm devletlerinde genellikle ordu kumandanı anlamında kullanılan unvandır. Farsça ser (baş) kelimesinin sonuna “-dâr” ekinin

getirilmesiyle oluşan ser-dâr “başı tutan, reis, rehber” demektir. Özellikle Türkler tarafından kullanılan bu unvan Araplara da geçmiş ve daha ziyade “askerî kumandan” anlamını kazanmıştır (TDVİA, 2009, C: 36: 551-552).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Bizim cân-bağşımız ol sebebden gönlümüz hoştur

Onuñ çün böyle sermestiz ki hem serdârımız sensiñ G 271/3

3. 3. 15. Server

Baş, başkan, reis, ulu anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 676). Erzurumlu İbrahim Hakkı şiirlerinde server kelimesini 4 defa kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte sır tutanın server olacağını ifade ederek sır tutmanın ehemmiyetini vurgulamıştır.

Yan yere koyma dostuñ yanında hâzır iken

Kim dost için tutarsa sır server oldu bu şeb G 49/3

Şair aşağıdaki beyitte aşkı servere benzetmiştir.

Deryâ vü gevher ‘aşktır hem Mısr u şeker ‘aşktır

‘Âlemde server ‘aşktır ol şâhı cûyandır gönül G 229/2

Şair aşağıdaki beyitte Allah’tan server olma yerine hayret ve şaşkınlık içerisinde bir kendinden geçmişlik istenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Hayret-i bî-hodluk iste server olmak isteme

Kim ser-i serverlik ister hâk-i pây-i hayreti G 333/5

3. 3. 16. Sipâh

Asker veya ordu anlamında kullanılan bir kelimedir (Devellioğlu, 1997: 955).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

‘ Ayân olur saña ol demde hayme-i sultân

O pâdişâhı bulursan daği sipâh arama G 321/5

3. 3. 17. Sultân

Sultân; padişah, hükümdar; hükümdar ailesinden olan anne, kız kardeş, kız çocuğu gibi bayanlara; bazı Bektaşî büyüklerine verilen isimdir (Devellioğlu, 1997: 963). Sultan kelimesi Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın saray ve çevresi ile ilgili kişilikler içerisinde en çok şiirlerinde kullandığı kelimedir. Sultan kelimesi 61 farklı yerde kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte hakikati bulan kişinin bir sultana gidip ihtiyaç belirtmesinin şirke alamet olduğunu ifade etmiştir.

Haқиқat müşrik oldur kim haқиқatten dem urmuşken

Varıp sultâna ‘ arz-ı hâcet eyler ilticâ söyler K 4/7

Şair aşağıdaki beyitte aşkı, bir sultana benzetmiştir.

Bulsa dil sultân-ı ‘ aşkı reh-zen-i dinden ne ğam

Rehber-i dündan ganîdir yok onun çün intizâr K 6/22

Şair aşağıdaki beyitte tevekkül ve kanaat sayesinde gizliden gizliye bir sultan haline geldiğini ifade etmiştir.

Taht-ı tevekkül bulmuşum mülk-i kanâ‘ at almışım

Maḥfice sultân olmuşum câh-ı ‘ ayânı n’eylerim K 12/8

Şair aşağıdaki beyitte ise kişinin sultan olabilmesi mahviyete, alçakgönüllü olmaya bağlanmıştır.

Maḥv olsa Haққî cân olur bir kul iken sultân olur

Her derde hoş dermân olur her zaḥma hem dârû olur G 123/7

Şair aşağıdaki beyitte aklı varlık ülkesinin sultanı olarak tarif etmiştir.

‘ Aklıdır sultân-ı iklîm-i vücûd

Lîk odur bîgâne-i esrârımız G 162/2

Şair aşağıdaki beyitte insanın âlemin sultanı olduğu ileri sürülmüştür.

‘ Âleme çün ey hasen illet-i gâiyyesin

Bil seni kimsin nesin cümleye sultân sen ol G 224/5

3. 3. 18. Şâh (Şeh, Şehensâh)

Şah, “padişah; İran veya Efgân hükümdarı; şehinşah/şehensâh ise “şahlarşahi” manasına gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 974-975). Şâh bazen yumuşatılarak vezin gereği şeh olarak da kullanılır. Kelime tüm şiirlerinde 23 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte mürşidini bir şaha benzetmiştir.

Gizli gel ey yâr buyur şeh-i muhtâr buyur

Çünkü hep ağıyâr uyur bu gece tekrâr buyur G 82/1

Şair aşağıdaki beyitte mürşidini gönül ülkesinin şahı olarak işaret ediyor.

Kişver-i kalb seniñdir ona hâkim sensin

Dilde bir gayrı şeh-i kişver eğer var ise de G 330/4

Şehensâh ise sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Kullarıñ şeb kıl ü kıli gark olur

Vaqt-i ilhâmât-ı şehinşâh olur G 108/6

3. 3. 19. Şahne

Şahne, inzibat veya emniyet memuru anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 976).

Şahne sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Şahne vü mîr ile ol kim bizi taḥvîf eder

Bilmedi menzîl-i sulṭan dil-i miskînimdir G 95/5

3. 3. 20. Şehriyâr

“Hükümdâr, padişah ” manasına gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 976).

Kelime tüm şiirlerinde 2 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte şehvet ve öfkeyi bir şehriyara benzetmektedir.

Çıkar söz şeh-i tenden şehriyâr-ı şehvet ü hışmı

Ki nûr-ı şûle-i cân onlar ile çün duḡân olmuş K 3/27

3. 3. 21. Vâlî

Sözlükte vâlî “bir şeye çok yakın olan; yetkili kişi, yönetici” anlamlarına gelir. Hükümdarlar tarafından başşehirin dışındaki şehirleri veya beldeleri yönetmek üzere tayin edilen memurlara vali, valilerin sorumluluğu altındaki yerlere vilâyet, şehirden daha geniş bölgelere eyalet adı verilmiştir (TDVİA, 2012, C: 42: 492-494).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Dil mülkünü feḥşeyleyemez ‘aḡl-ı müvesvis

Ol mülke bu ‘aşḡ oldu heman ḡâkim ü vâlî G343/5

3. 4. DİNÎ KİMLİKLER

3. 4. 1. ‘Ârif

Ârif; bilen, tanıyan, vakıf, aşına olan manalarına gelir. Tasavvufta ise Allah’ın kendi zâtını, sıfat, isim ve fiillerini müşahede ettirmiş olduğu kişidir ki

Allah'ı gerçek yönüyle bildiği söylenir. Ârifler, Allah'ı akıl yoluyla değil de manevî ve ruhî yollarla öğrenip, Allah hakkında bilgilere sahip olurlar. Ârifler için irfan Allah vergisidir ve ilimden üstündür. Onun için ârifliğin yolu kitabî bilgiyi aşmaktır. Âriflikte eğitim ilham, hâl ve şüphe perdesinin üstüne geçme şeklinde olup: “Nefsini bilen Rabbini bilir.” hadis-i şerifine göre yapılır.

Ârif, Allah'tan gelen her şeye rıza gösterir. Her türlü kötü düşünce ve davranıştan uzaktır. Bu dünya ve öteki dünya ile ilgili kaygılarından kurtulmuştur. Her şeyde Allah'ı görür, yalnızca Allah'la meşguldür. Allah'a bir amaç uğruna değil, O'nun emrini yerine getirmek ve O'na ibadet edilecek tek zât olmasından dolayı ibadet ederler. Ârifler için ehl-i yakîn, ehl-i dîn, velî, kutb ve genel olarak da ârif-i billâh veya ârif denir (Cebecioğlu, 2005: 60-61). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde dinî kimlik olarak en çok kullanılan kelimedir. Şiirlerinde 64 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair kaza ve kadere teslim olan ârif kimsenin selamet bulacağı vurgulanmıştır.

Selâmet bulmuş ol ' ârif ki teslîm-i kazâ olmuş
Ger âteş yağsa râzîdir gönülden habbezâ söyler K 4/14

Aşağıdaki beyitte şair kendisini bilgili ârif olarak tarif etmektedir.
Mihir benim mâh benim ' ârif-i âgâh benim
Hakķî saña şâh benim olma cüdâ etme cefâ G 35/7

Aşağıdaki beyitte şair: “Nefsini bilen Rabbini bilir.” hadis-i şerifine telmihte bulunarak iktibas yapmıştır.

Kim ki cânından irak oldu işi âh olmuş
Nefsini ârif olan ârif-i billâh olmuş G 179/1

Aşağıdaki beyitte şair nefsinin bilerek ârif olunacağını vurgulamaktadır.
Kendi nefsin bilmeyen câhildir ol ârif değil

Her cevâbı kim o söyler ma'nide sâildir ol

G 22/5

Aşağıdaki şiirde şair ârif olan kişinin tevekkül etmesi gerektiğini ifade edilmiştir.

Hak şerleri hayreyleyler

Zannetme ki gayr eyler

‘ Ârif onu seyreyler

Allâh görelim n'eyler

N'eylerse güzel eyler

Musammat 7/1

3. 4. 2. Derviş

Farsça bir kelimedir. Fakir, dilenci, dünyadan yüz çeviren, kendini Allah'a veren kişi anlamlarına gelir. Tarikat mensuplarının çoğu fakir olduğu için, bu isimle anıldığı ileri sürülür. Ancak, gerçek derviş, kimseden bir şey istemez ve istememesi tarikat kuralıdır. Mevleviyye ve Rıfâiyye tarikatlarından öğrendiğimiz kadarıyla, bir derviş üst üste üç gün açlık çekmeden, bir başka kimseden yiyecek isteyemez. Derviş kelimesi, kapı eşiği manasına da gelir. Dervişin, kapı eşiği gibi başkalarından gelen ezalara tahammülü olması gerekir. Bu espriden dolayıdır ki dervişler, herkesin ayak basıp ezdiği kapı eşiğine basmazlar, hatta tekkeye veya türbeye girerken eşiğe saygı göstermek üzere, onu öper, sonradan üzerine basmadan atlayıp içeri girerler. Tasavvuftaki manasıyla, bir şeyhin terbiyesi altında bulunan kişi demektir. Alçak gönüllü, ârif, kanaatkâr kimselere de, derviş-meşreb denir (Cebecioğlu, 2005: 159). Şiirlerinde 4 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair derviş olmak gerektiğini tavsiye etmektedir.

Ço nâm ü şânı derviş ol seni sen görme bî-hûş ol

Olaydı pürderûn- ı ney dem-â-dem pür-dem olmazdı

G 342/8

Aşağıdaki beyitte şair dervişin mütevazı olması gerektiğini ifade etmiştir.

Toprağa benzer o derviş-i haķîr
Ki onu çiğneye her bâý ü faķîr

3. 4. 3. Evliyâ

Velî, Allah'ın 99 adından biri, sahip, bir çocuğun her türlü hareketinden ve hâlerinden sorumlu olan kimse, ermiş, eren, erkek adı gibi anlamlara gelir. Kelimenin Arapça çoğul hali evliyadır (Devellioğlu, 1997: 242). Ayrıca keramet sahibi kişilere evliya denilmektedir. Hayatları riyazet, ibadet içerisinde geçen kimselerdir. Şiirlerinde 13 defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair aşkı evliyaların tacına benzetmektedir.

‘ Aşķ mi‘ râc-ı enbiyâ olmuş
Hil‘ at ü tâc-ı evliyâ olmuş K 10/36

Aşağıdaki beyitte şair evliyalara iyi bakılması ve onlara saygı duyulması gerektiğini oğluna öğütlemektedir.

Gel cân gözün aç ey püser kıl evliyâya hoş nazar
Cân misli hep bî-pâ vü ser dil mişli hep zîr ü zeber G 22/5

Aşağıdaki beyitte şair evliyalarda benlik ve dünyalık hırsının olmadığını vurgulamaktadır.

Hudâ’dır eyleyen aħbâbı çeşmini şüb‘ ân
Yok evliyâda ne benlik ne hırs-ı her murdâr G 138/6

Aşağıdaki beyitte şair evliyaların en üstünü olarak dört halifeyi saymaktadır.

Ve efdâl evliyâ Şiddîķ-ı Ekber ba‘ dehû Fârûķ
Ve Zi’n-nûreynden sonra ‘ Alî’dir ol veliyyullâh Mârifet-nâme 4/81

3. 4. 4. Faķîh

Dîn bilgini, fıkıh âlimi anlamına gelmektedir. Fıkıh sözlükte “bilmek, bir şeyi iyi anlamak, bir konuda derin bilgi sahibi olmak” anlamında olup bu kökten türeyen fakih de “bir şeyi iyi bilen, iyi anlayan kimse” demektir. Fakihin İslâm ilimlerinde bir terim olarak anlamı ise tarih içinde fıkıh kelimesinin manası ile paralel değişiklikler geçirerek oluşmuştur (TDVİA, 1995, C: 12: 126-127).

Sadece aşığıdaki beyitte geçmektedir.

Ger faķîh oldunsa fehm et “innehüm lâ-yefķahûn”

Ger faķîr olduńsa sulţân-ı cihânsın bî-mihen K 7/30

3. 4. 5. Ferzâne

Ferzâne; hâkim, filozof; âlim ve bilgi sahibi kişi; tasavvufta ise nefsanî bağlarından sıyrılmış olan derviştir (Devellioğlu, 1997: 261). Şiirlerinde 3 defa kullanılmıştır.

Aşığıdaki beyitte şair mürşidini devrinin âlimi ve filozofu olarak tarif etmektedir.

Çarhındasın mestâne sen devriñle hem ferzâne sen

Çün ‘ aşķ ile humhânesin hoş raķs edersin dâ’imâ G 37/2

Aşığıdaki beyitte ise şair, mürşidi olan Hz. Fakîrullâh sayesinde bulunduğu makama geldiğini vurgulamıştır.

Ey Fakîrullâh bu Hâķķî bendeñi

‘ Âřıķ-ı ferzâne ettin ‘ âķıbet G 56/8

3. 4. 6. Hâķîm

Hâķîm; âlim, bilgin, her şeyi bilen; tabiatı inceleyen; felsefeci; tabip, doktor demektir (Devellioğlu, 1997: 313). Şiirlerinde 4 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte şair bilginlerle arkadaş olduğu için şükretmektedir.

Ĥudâ'ya şükr ki oldum refîķ-ı ehl-i kemâl

Ķâmû ĥakîm ü ĥalîm ü selîm ü ĥûb-ĥışâl G 236/1

Aşağıdaki beyitte ise şair hakîm kelimesini doktor anlamı ile kullanmaktadır.

Verirse 'ilm-i ĥikmet ĥalbe lezzet ol ona benzer

Ki zehri şehde meze etmiş ĥakîm ismin şifâ söyler K 4/13

3. 4. 7. Mevlevî

Mevlânâ'nın kurduğu tasavvuf okuluna mensup olanlara verilen addır. Tarikatın adı Mevleviyye'dir (Cebecioğlu, 2005: 432). Şiirlerinde 2 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte Mevlevîlerin sema yapmaları telmih edilmiştir.

Mevlevî mişli felek ile nazar

Durmayıp ĥâlet-i 'aşķ ile döner G 6/22

3. 4. 8. Müezzîn

Sözlükte “çağırıda bulunan, ezan okuyan, kâmet getiren kimse” manasındaki müezzîn kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de “münâdî” anlamında iki âyette geçmektedir (TDVİA, 2006, C: 31: 491-496).

Sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir.

Seĥer müezzîn eder zîkr-i “fâliķu 'l-işbâĥ”

Şâlâdır ehl-i dile der döşendi ĥân-ı şalâĥ G 63/1

3. 4. 9. Mürîf

Tasavvuf yolunu tutmaya veya tarikata girmeye karar veren yahut bir şeyhe bağlı bulunan kişi anlamında tasavvuf terimidir. Sözlükte “iradesi, isteği olan kişi” manasındaki mürit kelimesi tasavvuf tarihinde ve çeşitli tasavvufi zümreler arasında farklı manalarda kullanılmıştır. İlk sûfi müellifler müritten çok irade kavramı üzerinde durmuşlar, iradenin mürit ve murat terimleriyle ilişkisini göstermeye çalışmışlardır (TDVİA, 2006, C: 32: 47-49). Şiirlerinde 7 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte gerçek bir müridin makam, mevki ve mal peşinde koşmayacağı vurgulanmıştır.

Her kim ki olur mürîd-i ‘aşkıñ
Hâşâ ki o mâl ü câh söyler G 83/3

Aşağıdaki beyitte ise müridin şeyhine olması gereken bağlılığı üzerinde durulmuştur.

Şûret-i şeyhi dilde yazsa mürîd
Buña olan oña da hâsıldır Kıt’alar 6/1

3. 4. 10. Mürşid

Arapça, doğru yolu gösteren, uyarıcı, irşat eden demektir. Gerçek mürşit Hz. Muhammed (a.s.m.)'dir. Diğer mürşitler, O'nun manevî mirasını elde etmeğe muvaffak olmuş kişilerdir. Tasavvufî bir terim olarak, tarikat önderi anlamına da gelir. Aynı anlamda olmak üzere post-nişin, şeyh, seccâde-nişin, ifadeleri de kullanılır. Mürşid olan kişinin, Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması, yani, en azından fena makamına ulaşması şarttır. Mürşidin en makbulü, hem "kâmil" (kendi olgun), hem de mükemmil (başkasını olgunlaştıran) olanıdır (Cebecioğlu, 2005: 455). Şiirlerinde 3 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte şair insanın mürşidi aşk olunca kişinin ibret gözünün açılacağı ifade edilmiştir.

Mürşîdi ‘aşk olunca insânîñ

Açılır ‘ayn-i ‘ibreti anîñ

Mârifet-nâme 6/18

Aşağıdaki beyitte pak ve temiz bir aşk sayesinde mükemmel bir mürşit olunabileceği vurgulanmıştır.

‘Aşk-ı pâk ile âdem âdem olur

Mürşîd-i kâmil-i mükerrer olur

Mârifet-nâme 7/3

3. 4. 11. Seyyid

Seyyid; efendi, bey; ağa, ileri gelen, baş, başkan; Hz. Muhammed’in (a.s.m.) torunu Hz. Hasan’ın soyundan olan kimse demektir (Devellioğlu, 1997: 948). Şiirlerinde 4 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitlerde şair insanı âlemin efendisi olarak tarif etmektedir.

Seyyid-i ‘âlemdir Âdem gayrıdan sevdâyı kes

Zâhidiñ vehmi ıraqtan gerçi sevğ eyler feres

G 173/1

Seyyid-i şâdât-ı ‘âlem rûh-ı insân iken ol

Nefs-i emmâre bulundu öldüğüyün vehme kul Mahremü’l-Esrar’dan 8

3. 4. 12. Sûfi

Sûfi veya sofı kelimesinin iki manası vardır. Birincisi takva sahibi, samimi, dindar, dini konularda duyarlı; ikincisi de mutaassıp, dinin özünden habersiz, katı kuralcı ve şekilci kişidir. Tasavvuf ehli için ikincisi makbuldür. Tasavvuftaki sûfi kendi nefsinde fâni, Allah ile bâkî kişidir. Nefisten kurtulmuş, hakikate vasil olmuştur (Cebecioğlu, 2005: 581). Şiirlerinde 8 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte şair sûfiyi bir sâkîye benzetmektedir.

Nûş etti çü vahdet meyini sûfi-i şâkî
Tevhîd-i vücûd eyledi ol görmedi şey'eyn G 273/6

Aşağıdaki beyitte şair kendisini de sûfi olanlar içerisinde görmektedir.
Biz şûfi-i şuffe-i şafâyız
Hem zîr-i kabâ-yı Kibriyâ'yız G 166/1

3. 4. 13. Şeyh

Arapça, önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelen bir kelimedir. Tasavvuf okulu liderlerine şeyh denir. Şeyhler, kulu Allah'a, Allah'ı kula sevdirmek isteyen kişidir. Vazifesi bakımından, müritleri halle terbiye etmesi bir yana bırakılırsa, her şeyiyle bir öğretmen mesabesinde. Şeyh'in şariat bilgisine sahip, fena makamını geçmiş, ahlâk-ı hamide ile süslenmiş olması gerekir. Kendisi kâmindir, bu yüzden kemale erdirir, yani mükemmildir (Cebecioğlu, 2005: 609). Şiirlerinde 7 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte şair: "Nefsini bilen Rabbini bilir." hadis-i şerifine telmihte bulunarak iktibas yapmıştır.

Ey Hakkı Hakk'ı bildi o kim bildi nefsiñi
Kalmaz o canda zaḥmet-i taḳlîd-i şeyḥ ü şâb G 45/7

Aşağıdaki beyitte şair bütün şeyhlerin Allah'ın cemalini arzu ettiğini ifade etmiştir.

Cemâliñ ârzû eyler kamu şeyh
Cihân pür-şûr u pür-gavğadır ey dost G 55/3

Aşağıdaki beyitte şair şeyhini, kesrette olan insanlara vahdet sırlarını anlatan kişi olarak tarif etmektedir.

Kim ehl-i keşrete ifşâ-yı sırr-ı vahdet eder
O halka şeyḥ olur ol cürme bu cezâ düşer G 181/8

3. 4. 14. Vâ'iz

Dini nasihatlerde bulunan kişilere vaiz denir (Devellioğlu, 1997: 1133).
Tüm şiirlerinde 2 defa kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair vaizin eğer aşka dair söyleyecek bir sözü varsa söylemesini, aksi takdirde hikâye anlatarak sözü uzatmamasını istemektedir.

Nükte-i 'aşkı bilirseñ söyle ey vâ'iz bize

Merhamet kııl etme ta'vîl-i hikâyât-ı mümil G 223/3

3. 4. 15. Zâhid

Zâhid; dünyaya önem vermeyen, kendisini ahirete ve Allah'a veren, mal, mülk, makam ve şörete değer vermeyen, tercih söz konusu olunca ahireti tercih eden, dinen şüpheli şeylerden çekinen, farzlardan başka, sünnetlere, nafilere devam eden, az yiyen, az uyuyan ve her konuna Allah'ın emirlerine riayet eden kişidir. Diğer taraftan zahit için; ham sofı, ham ruhlu, pişmemiş, dini zahiri boyutu ile kavrayan kişi de denir (Cebecioğlu, 2005: 717). Şiirlerinde 7 beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıdaki beyitte şair zâhid ile ârifi karşılaştırmaktadır.

Cây-i zâhid sâhil-i vehm ü hayâl

Cân-ı 'ârif garğ-ı deryâ-yı şühûd G 76/4

Aşağıdaki beyitte zâhid olan kişinin benliğinden vazgeçmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Zâhid müzeyyen oldu 'avâm içre zühd ile

Fâriğ değilse kendiden olmuş o pür-gurûr G 93/6

Aşağıdaki beyitte kendini beğenen zâhidin bildiği şeylerin hayal ve muhalden ibaret olduğu ifade edilmiştir.

Suâl-i şûfi-i şâf oldu 'aşık u mâ' şûk

3. 5. TARİHÎ VE EFSANEVÎ ŞÂHİSLAR

3. 5. 1. Dinî Şahsiyetler

3. 5. 1. 1. Peygamberler

Allah'tan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve emirleri tebliğ etmek, muhataplarını hak dine çağırarak görevlendirilen yüksek vasıflı kimsedir.

Peygamber (peygâm-ber/peyâm-ber) kelimesi Farsça olup sözlükte “haber getiren” demektir. Eski Türkçe karşılığı yalvaçtır (yalavaç), ancak peygamber kelimesi erken dönemde Türkçeye geçip yerleşmiştir (TDVİA, 2007, C: 34: 257-262).

Divan ve tasavvuf şiirinde birçok peygamber şiire konu edilmiştir. Divân sahibi şairler, peygamberleri övmek, dinî bilgilerini kanıtlamak gibi amaçlarla birçok şiirde peygamberlerden bahsetmişlerdir. Erzurumlu İbrahim Hakkı da pek çok Divan şairi gibi bu geleneğe uymuştur. Şiirlerinde Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerin çoğuna yer vermiştir.

3. 5. 1. 1. 1. Hz. Âdem

İlk insan ve ilk peygamberdir. Balçıktan yaratılmıştır. Allah ona konuşmayı ve varlıkların isimlerini öğretmiştir. Âdem ve Havva'nın cennetten atılmalarına sebep şeytanın yılan sayesinde cennete girmesi ve onları kandırmasıdır. Dünyada ilk yaratılan adam; ilk peygamber, beşerin babası; adam, insan demektir (Devellioğlu, 1997: 9). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Hz. Yusuf'tan sonra en çok yer verdiği peygamber Hz. Âdem'dir. Şiirlerinde 12 ayrı

yerde Hz. Âdem'den bahsettiği görülür.

Aşağıdaki beyitte şair Hz. Âdem'in varlık âlemine gelişi de aşka bağlanmıştır.

Haqqî şarâb-ı 'aşkı müdâm eyle nûş kim
Âdem vücûda gelmeden oldur hemân ğaraz G 183/7

Aşağıdaki beyitte Hz. Âdem'e Cenab-ı Hakk'ın isimlerinin talim edilmesi mucizesine telmihte bulunulmuştur.

Bak levh-i kalbine kim ilhâm-ı Hak te'âlâ
Esmâdan etti âgâh ol Âdem-i şâfiyi G 338/4

Aşağıdaki beyitte şair Hz. Âdem'in ilk insan oluşu hatırlatılmıştır.

Daği zürriyetim hazret-i Âdem Nebî'nin hem
Halîl'îñ milletiyim hi kıblem Kâbe beytullâh Mârifet-nâme 4/3

3. 5. 1. 1. 2. Hz. Dâvûd

İsrailoğullarına gönderilen ve kendisine Zebur verilen peygamberdir. İbranicede “en çok sevilen kişi, göz bebeği” anlamına gelen bu ismin Kitâb-ı Mukaddes'te Dâvid veya Dâvîd şeklinde geçtiği ve sadece Hz. Davud'a ad olarak verildiği görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde Hz. Davud'un çeşitli özellikleri belirtilmekle beraber gerek soy kütüğü, gerekse hayat hikâyesiyle ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Bu konuda diğer İslâmî kaynaklarda yer alan bilgiler de İsrâiliyat türünden olup Ahd-i Atîk'teki mâlumatla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir (TDVİA, 1994, C: 9: 21-24). Edebiyatta Hz. Davut özellikle sesinin güzel oluşu itibarıyla ele alınır. Tüm şiirlerinde Hz. Davud'a 3 yerde yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte şair Hz. Davut'un sesinin güzelliği dolayısıyla pek çok kişinin can verdiğini ifade etmektedir.

İşitmişim ki nice halkın aldı cânlarını

O zevk-ı lezzet-i âvâz-ı nağme-i Dâvûd

G 70/3

Aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte telmihte bulunulmuştur.

Ve Dâvûd u Süleyman ü dâhi İlyâs ü Eyyûb'dur

Birisi Elyesâ'dır dâhi 'İsâ'dır o Rûhullâh Mârifet-nâme 4/35

3. 5. 1. 1. 3. Hz. Elyesâ

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de, iki âyette anılması ve İslâmî kaynaklarda verilen şeceresi dışında onunla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (TDVİA, 1995, C: 11: 69-70).

Sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir.

Ve Dâvûd u Süleyman ü dâhi İlyâs ü Eyyûb'dur

Birisi Elyesâ'dır dâhi 'İsâ'dır o Rûhullâh Mârifet-nâme 4/35

3. 5. 1. 1. 4. Hz.Eyyûb

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden biridir. Hz. Eyyûb, diğer ilâhî dinlerde olduğu gibi İslâm dininde de sabır ve tahammül timsali olup manzum eserlerde daha çok bu özelliğiyle ele alınmıştır. Bedenindeki dayanılmaz dert ve acılara tahammül etmesi sonucu Allah'ın Hz. Eyyûb'a, "Ayağını -yere- vur, su çıksın!" diye buyurması, Hz. Eyyûb'un bu emri yerine getirerek çıkan sudan içmesi ve yıkanmasıyla bütün dertlerinden kurtulması da Şark-İslâm edebiyatlarında yer alan önemli motiflerden biridir (TDVİA, 1995, C: 12: 16-17).

Hz. Eyyûb ismi de sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir.

Ve Dâvûd u Süleyman ü dâhi İlyâs ü Eyyûb'dur

Birisi Elyesâ'dır dâhi 'İsâ'dır o Rûhullâh Mârifet-nâme 4/35

3. 5. 1. 1. 5. Hz. Hârûn

Hz. Mûsâ'nın kardeşi, onun yardımcısı olarak İsrailoğullarına gönderilen peygamberdir. Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi yerde adı geçmekle birlikte hayatı ve faaliyetiyle ilgili fazla bilgi bulunmayan Hz. Hârûn umumiyetle Hz. Mûsâ ile beraber zikredilmektedir (TDVİA, 1997,C: 16: 254-256). Şair tüm şiirlerinde Hz. Harun'a 2 yerde yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte birkaç peygambere birlikte telmihte bulunulmuştur.

Daği Yâ' kub ile Yûşuf Şu' ayb ü Lût ile Yağyâ
Zekeriyâ ile Hârûn âh-ı Mûşâ Kelîmullâh Mârifet-nâme 4/34

Aşağıdaki beyitte Hz. Musa ile birlikte anılmıştır.

Kelîmî mâ' rifetiyle bilirdi hoş Hârûn
Ger olmasa o aşâ hem onda yed-i beyzâ G 26/5

3. 5. 1. 1. 6. Hz. Hûd

Kur'ân-ı Kerîm'de Ad kavmine gönderildiği bildirilen peygamberdir. Hûd kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de aynı zamanda Yahudileri ifade eden bir isim olarak da geçer. İslâmî kaynaklarda Hûd'un İrem'in çocukları arasında babasına en çok benzeyen, esmer, gür saçlı, güzel yüzlü olduğu nakledilir (TDVİA, 1998,C: 18: 279-281).

Hz. Hûd ismi de sadece aşağıdaki beyitte geçmektedir.

Biri Âdem biri İdrîs ü Nûh u Hûd ile Şâliğ
Hem İbrâhîm ü İshâk ile İsmâîl zebîhullâh K 4/33

3. 5. 1. 1. 7. Hz. İbrâhim

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'ın müştereken kabul ettiği büyük peygamberdir. İslâm kaynaklarında İbrahim hakkında tevhid inancını

yerleştirmek üzere gösterdiği faaliyetler merkeze alınarak bilgi verilmiştir.

Divanlarda yer alan çeşitli manzumelerde Hz. İbrâhim'den sıkça bahsedilmiştir. şairler onu ve başından geçen olayları bir remiz olarak kabul ettiklerinden anlatmak istediklerini Hz. İbrâhim hakkında teşekkül etmiş mazmunlar aracılığıyla ortaya koymuşlar, telmih, teşbih gibi söz sanatlarından da faydalanarak ifadelerini kuvvetlendirme yoluna gitmişlerdir. Hz. İbrahim edebî eserlerde babasına nispetle İbrâhîm-i Âzer, İbn-i Âzer, Halil, Halilullah, Halilü'r-Rahmân, Halil-i Akdes adlarıyla da anılmıştır (TDVİA, 2000, C: 21: 266-272). Tüm şiirlerinde Hz. İbrahim'e 6 yerde yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte Hz. İbrahim'e telmihte bulunulmuştur.

Biri Âdem biri İdrîs ü Nûh u Hûd ile řâliħ
Hem İbrâhîm ü İşhâk ile İsmâîl zebîhullâh K 4/33

Hz. İbrahim babası Âzer ile birlikte hatırlatılmıştır.

Olma zinhâr ol hevâlarda çü Âzer büt-tırâş
Çün Halîl-i Hâk hüviyyette müdâm ol büt-şiken K 7/6

3. 5. 1. 1. 8. Hz. İdris

Kur'an-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden biridir. Kur'an'da sadece iki yerde doğrudan zikredilmektedir. İdris nebî motifi, gerek Tasavvuf şiirinde gerekse Divan ve Halk edebiyatlarında geçmektedir (TDVİA, 2000, C: 21: 478-480).

Sadece aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte Hz. İdris'e telmihte bulunulmuştur.

Biri Âdem biri İdrîs ü Nûh u Hûd ile řâliħ
Hem İbrâhîm ü İşhâk ile İsmâîl zebîhullâh K 4/33

3. 5. 1. 1. 9. Hz. İlyas

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerden biridir. Kur'an'da iki defa İlyas, bir defa da İlyasın şeklinde ismen zikredilmekte, mümin kullardan olduğu, kavminin taptığı Ba'l inancıyla mücadele ettiği ve daha sonra gelenler arasında hayırla anıldığı belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ve sahih hadislerde Hızır ile İlyas'ın aynı şahsiyet olabileceğine dair bir işaret bulunmamasına rağmen bazı rivayetlerde bu ikisi arasında bir münasebet bulunduğu öne sürülmekte, kardeş veya aynı kişi oldukları belirtilmektedir (TDVİA, 2000, C: 22: 160-162).

Sadece aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte telmihte bulunulmuştur.

Ve Dâvûd u Süleyman ü dâhi İlyâs ü Eyyûb'dur

Birisi Elyesâ'dır dâhi 'İsâ'dır o Rûhullâh Mârifet-nâme 4/35

3. 5. 1. 1. 10. Hz. 'İsâ

Kur'an'da adı geçen ve kendisine İncil indirilen peygamberdir. Hz. İsâ, Kur'an-ı Kerim'de İsâ, İbn-i Meryem ve Mesih şeklinde zikredilen, kendisine İncil'in verildiği, Hz. Muhammed'i (a.s.m.) müjdelediği bildirilen, "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak tavsif edilen ancak kul olduğu vurgulanan peygamberdir.

Hz. İsâ, Türk edebiyatında dünyaya gelişinden başlayarak sahip olduğu kendine özgü insanî özellikleri ve peygamberliğinin değişik yönleriyle ele alınmış büyük peygamberlerden biridir. Edebî metinlerde İsâ, İsâ Mesih, Mesih, Mesih-i Meryem, Mesih İbn-i Meryem, İbn-i Meryem, İsâ-yı Meryem, İsâ İbn-i Meryem, yetim-i duhter-i İmrân, rûhullah, rûh-ı mücerred, kelimetullah gibi adlarla anılan İsâ hakkında müstakil eserler yazıldığı gibi başta peygamber tarihleri olmak üzere birçok eserde de ele alınmıştır. Hayat hikâyesi, ana rahmine düşmesinden vefatı sonrasına kadar gösterdiği mucizeler Kur'an, tefsir, hadis ve diğer mukaddes kitaplarla İsrâiliyat türü rivayetlerdeki bütün ayrıntılarıyla bu eserlerde anlatılmıştır (TDVİA, 2000, C: 22: 465-472).

Aşağıdaki beyitte Hz. İsa'nın göğe yükselişine telmihte bulunulmuştur.
 Çün mâsivâdan cân geçer çarha Mesîhâ-teg uçar
 Hamr-ı muhabbetten içer yek tû iken şâd tû olur G 123/4

3. 5. 1. 1. 11. Hz. İshak

Hz. İbrahim'in oğlu, Kur'an'da adı geçen peygamberlerden biridir. Hz. İbrahim'in Sâre adlı eşinden oğlu olan İshak, Tevrat ve Kur'an'da adı geçen bir peygamberdir. Yahudilerin İbrahim'den sonra ikinci atasıdır ve yaklaşık olarak milâttan önce 19-18. asırlarda yaşamıştır (TDVİA, 2000, C: 22: 519-521).

Hz. İshak'a sadece aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte telmihte bulunulmuştur.

Biri Âdem biri İdrîs ü Nûh u Hûd ile Şâlih
 Hem İbrâhîm ü İshâk ile İsmâil zebîhullâh K 4/33

3. 5. 1. 1. 12. Hz. İsmâil

Hz. İbrahim'in oğlu, Kur'an'da adı geçen bir peygamberdir. Kur'an-ı Kerîm'de on iki yerde adı geçen İsmâil çeşitli nitelikleriyle zikredilmektedir. Annesi Hâcer hakkında Kur'an'da bilgi yoktur. İsmâil, babası İbrahim'in yaşlılık döneminde ve bir duası neticesinde dünyaya gelmiştir (TDVİA, 2001, C: 23: 76-80).

Hz. İsmail'e sadece aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte telmihte bulunulmuştur.

Biri Âdem biri İdrîs ü Nûh u Hûd ile Şâlih
 Hem İbrâhîm ü İshâk ile İsmâil zebîhullâh K 4/33

3. 5. 1. 1. 13. Hz. Lût

Kur'an'da adı geçen bir peygamberdir. Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi yedi yerde ismen zikredilen Lût'un İbrahim'in tebliğini kabul ettiği, onunla birlikte bereketli ülkeye ulaştırıldığı, peygamberlerden olduğu, diğer peygamberler gibi âlemlere üstün kılındığı, ona hüküm ve ilim verildiği, sâlihlerden olduğu ve ilâhî rahmete kabul edildiği bildirilmektedir (TDVİA, 2003, C: 27: 227-229).

Sadece aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte kendisine telmihte bulunulmuştur.

Daği Yâ' kub ile Yûşuf Şu' ayb ü Lût ile Yağyâ

Zekeriya ile Hârûn âh-ı Mûşâ Kelîmullâh Mârifet-nâme 4/34

3. 5. 1. 1. 14. Hz. Muhammed

Hz. Peygambere Muhammed (a.s.m.) ismi ile şiirlerinde 3 yerde şair yer vermiştir. Şair Habibullah lakabıyla ise Hz. Peygambere 7 ayrı yerde değinmiştir.

Dr. Kenan ERDOĞAN, "Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahtumkulu Divanlarında Hz. Peygamber" adlı makalesinde bu konuyu teferruatlı bir surette ele aldığından bu madde burada ayrıca tetkik edilmemiştir (Erdoğan, 2011: 17-38).

3. 5. 1. 1. 15. Hz. Mûsâ

İsrailoğullarına gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen peygamberdir. Hem Yahudilik ve Hristiyanlığa hem de İslâm'a göre büyük bir peygamber ve İsrailoğullarını Firavun'nun zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir lider peygamberdir (TDVİA, 2006, C: 31: 207-213).

Divan edebiyatında Hz. Musa, Firavun ile olan mücadelesi, Kızıldeniz'i ikiye ayırması, yed-i beyzâ mucizesi, sihirbazların sihirlerini yutan ejderhayı

mucizevî olarak göstermesi, Allah ile Tûr Dağında konuşması gibi yönlerden ele alınmış ve telmih sanatı içerisinde kullanılmıştır. Tüm şiirlerinde Hz. Musa'ya 9 yerde yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte Hz. Musa'ya asasının ejderhaya dönüşmesi mucizesi ile telmihte bulunulmuştur.

Mâr oldu 'aşâ vü kaçtı Mûşâ
Havf etme dedi tut ejdehâyı G 359/7

Aşağıdaki beyitte yed-i beyzâ mucizesi telmih edilmiştir.

Çün ni' met-i Fir'avn'dan el yıykadı Mûşâ
Deryâ-yı kerem verdi oña bir yed-i beyzâ G 17/5

Aşağıdaki beyitte Tûr Dağında Allah ile söyleşmesi mucizesi hatırlatılmıştır.

İste sen didâr-ı dildârı naçar kıl gönlüne
Hâzret-i Mûsâ gibi cân 'âşık u dil Tûr olur G 88/4

Aşağıdaki beyitte Kelîmullâh lakabı ile anılmıştır.

Daği Yâ'çub ile Yûşuf Şu'ayb ü Lût ile Yağyâ
Zekeriyâ ile Hârûn âh-ı Mûşâ Kelîmullâh Mârifet-nâme 4/34

3. 5. 1. 1. 16. Hz. Nûh

Büyük peygamberler arasında sayılan, kendisine inanmayan kavmi tufan ile helâk edilen peygamberdir. İslâm'da, Hz. Nûh, Kur'an-ı Kerîm'de ve hadislerde diğer peygamberlere oranla geniş bir şekilde tanıtılan ve "ulü'l-azm" olarak isimlendirilen beş büyük peygamberden biridir. Kur'an'da yirmi sekiz surede hakkında bilgi verilmiş ve kırk üç yerde ismen zikredilmiştir. Kur'an'ın yetmiş birinci suresi onun adını taşır ve baştan sona onun tevhid mücadelesini anlatır. Ancak Kur'an, Nuh'un hayatının sadece peygamber olarak

görevlendirildikten sonraki safhasından bahsetmektedir. Kendisine inanmayan kavmi tufanla cezalandırıldığından tufan hadisesi de ona nispetle Nuh tufanı diye anılmaktadır (TDVİA, 2007, C: 33: 224-227).

Sadece aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte telmihte bulunulmuştur.

Biri Âdem biri İdrîs ü Nûh u Hûd ile Şâlih
Hem İbrâhîm ü İshâk ile İsmâil zebîhullâh K 4/33

3. 5. 1. 1. 17. Hz. Şalih

Kur'an'da Semûd kavmine gönderildiği bildirilen peygamberdir. Kur'an-ı Kerîm'de Semûd kabilesine peygamber olarak gönderildiği bildirilen Hz. Salih'in kavminin en itibarlı ailesine mensup olduğu rivayet edilir. Önceki peygamberlerde görüldüğü gibi kavminden küçük bir topluluk Sâlih peygambere iman ederken başta ileri gelenler olmak üzere çoğunluk onun peygamberliğini inkâr etti. Bunlar Salih'i büyülenmiş ve uğursuz olmakla, ayrıca şımarıklık ve yalancılıkla suçladılar. Salih peygamberin tebliğinde ısrar etmesi üzerine ondan peygamberliğini doğrulayıcı bir mucize getirdiği takdirde iman edeceklerini söylediler. Salih de onlara apaçık bir mucize olarak dişi bir deveyi getirdi. Bu devenin mucize olma yönü İslâm kaynaklarında sert bir kayadan canlı bir hayvan olarak çıkarılması, bütün kavmin tükettiği miktarda su içmesi ve içtiği su kadar süt vermesi şeklinde açıklanmıştır (TDVİA, 2009, C: 36: 32-33).

Sadece aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte telmihte bulunulmuştur.

Biri Âdem biri İdrîs ü Nûh u Hûd ile Şâlih
Hem İbrâhîm ü İshâk ile İsmâil zebîhullâh K 4/33

3. 5. 1. 1. 18. Hz. Süleymân

Hz. Süleyman kıssa ve menkıbeleriyle başta Fars ve Türk edebiyatı olmak üzere Doğu edebiyatlarında sıkça ele alınmış, telmih, teşbih, tenasüp gibi sanatlar dolayısıyla şiirlerde yer almış ve müstakil mesnevi konusu olarak işlenmiştir.

İslâm edebiyatlarında Hz. Süleyman Divan ve Halk şiiri, halk hikâyeleri, efsane ve atasözleri gibi edebiyat ürünlerinde geniş biçimde işlenmiş, Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler başta olmak üzere kıssalar, İsrâiliyat’tan geçen anlatımlar ve yüzyıllarca halk muhayyilesinde yoğrulmuş rivayetler zamanla edebiyatın vazgeçilmez unsurları arasına girmiştir. Ayrıca Belkıs, Âsaf, Davud gibi kişiler; Hüdhd, çekirge ve karınca gibi hayvanlar; cin, dev, ifrit gibi yaratıklar; saltanat, zenginlik, haşmet gibi sıfatlar; kuşdilini bilme, rüzgâra ve cinlere hükmetme gibi meziyetler; mühür, hâtem ve asâ gibi eşyalarla çok geniş bir kadroya sahip olmuştur.

Hz. Süleyman dünyevî gücün ve saltanatın sembolü kabul edildiğinden kasidelerde padişahlar “Süleyman-ı zaman, Süleyman-ı devran diye anılmış, aynı adı taşıyan Kanuni de ona benzetilmiştir (TDVİA, 2010, C: 38: 60-62).

İbrahim Hakkı’nın şiirleri incelendiğinde 6 ayrı yerde Hz. Süleyman adına yer verdiği görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte Hz. Süleyman’ın karınca ile olan macerası telmih edilmiştir.

Halk oldu çü mûr u ben Süleymân

Ey Hakkı sen ol benimle mesrûr

G 130/7

Aşağıdaki beyitte Hz. Süleyman’a saltanatı dolayısıyla değinilmiştir.

Niçin o mülk-i Süleymân ü hâtemiñ ister

Ona ki devleti faqr ü fenâ nigîn hoş ola

G 326/3

3. 5. 1. 1. 19. Hz. Şu‘ayb

Kur’an’da Medyen halkına gönderildiği bildirilen peygamberdir. Hz. Şuayb’ın soyu, adı, Hz. Mûsâ ile ilişkisi, peygamber olarak gönderildiği toplum ve akıbeti konusunda farklı rivayetler nakledilir. Kur’an’da Şuayb adı on bir yerde geçer (TDVİA, 2010, C: 39: 222-223).

Sadece aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte kendisine telmihte bulunulmuştur.

Daği Yâ‘kub ile Yûşuf Şu‘ayb ü Lût ile Yağyâ

Zekeriya ile Hârûn âh-ı Mûşâ Kelîmullâh Mârifet-nâme 4/34

3. 5. 1. 1. 20. Hz. ‘Üzeyr

Kur’an’da adı geçen, peygamber olup olmadığı tartışmalı kişidir. Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir yerde Tevbe suresinde bahsi geçen Üzeyir’in kimliği tartışmalıdır (TDVİA, 2012, C: 42: 401-402).

Hz. Üzeyir’in adı sadece aşağıdaki beyitte peygamber olup olmadığı tartışmalı olan Hz. Lokman ve Hz. Zülkarneyn ile birlikte anılmıştır.

‘Üzeyr Loğmân ü Zülkaneyn üçünde iğtilâf olmuş

Ki bâzı enbiyâdır der ve bâzı der veliyyullâh Mârifet-nâme 4/37

3. 5. 1. 1. 21. Hz. Yağya

Kur’an’da adı geçen, İsrailoğullarına gönderilen bir peygamberdir. Hristiyanlıkta Vaftizci Yahyâ (John the Baptist, Jean-Baptist) ismiyle bilinir. İslâmî kaynaklardaki adıyla Yahyâ, Zekeriya’nın oğlu olup annesi Hz. Meryem’in teyzesidir. Yahya’nın ve onun takipçilerinin yaşayışı ve öğretisiyle ilgili olarak İncil ve Kur’an’daki bilgiler dışında geriye herhangi bir yazılı kaynak kalmamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yahya'nın tarihsel kimliğinden ziyade onun dünyaya gelişi ve şahsiyeti üzerinde durulmaktadır. Âl-i İmrân ve Meryem sûrelerinde, Zekeriya'nın Allah'tan kendisinden sonra mabede hizmet edecek bir yardımcı vermesini istemesi üzerine kendisinin çok yaşlı, hanımının da kısır olmasına rağmen meleklerin ona adı Yahyâ olacak bir oğul müjdelediği ve bu ismin daha önce hiç kimseye verilmediği bildirilmekte, Yahyâ doğup büyüdüğünde kendisine, "İlâhî tebliğe sımsıkı sarıl!" diye öğüt verilerek peygamber olarak görevlendirildiği ifade edilmektedir.

Kur'an'da ayrıca Yahya'ya daha küçük bir çocukken hikmet, kalp yumuşaklığı ve safiyet ihsan edildiği, onun Allah'tan sakınan, annesine ve babasına karşı iyi davranan bir kişi olduğu belirtilmektedir (TDVİA, 2013, C: 43: 232-234).

Sadece aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte kendisine telmihte bulunulmuştur.

Daği Yâ'kub ile Yûşuf Şu'ayb ü Lût ile Yağyâ
Zekeriya ile Hârûn âh-ı Mûşâ Kelîmullâh Mârifet-nâme 4/34

3. 5. 1. 1. 22. Hz. Ya'kub

Hz. İbrahim'in torunu ve İsrailoğullarının atası olan peygamberdir. İshak'ın oğlu Yâkub, Kur'ân-ı Kerîm'e göre peygamber, Yahudi inancına göre İsrail'in ataları diye adlandırılan üç kişiden biridir (diğerleri İshak ve İbrahim'dir) ve İsrailoğullarının isim babasıdır.

Tasavvuf edebiyatında Yakup'la ilgili konular çeşitli yönlerden ele alınmış ve bu alanda zengin bir birikim oluşmuştur. Yûşuf u Züleyhâ mesnevilerinde Hz. Yakup'un babasından dua alması, peygamber olması, evlenmesi ve on iki oğlu anlatılır. Bu eserlerde genellikle Yûşuf tanıtıldıktan sonra Yakup'tan söz edilir.

Türk edebiyatında Yâkub hakkında çok zengin bir edebiyat oluşmuştur (TDVİA, 2013, C: 43, sayfa: 274-276). Şair şiirlerinde Hz. Yakup'a 3 ayrı beyitte yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte telmihte bulunulmuştur.

Daği Yâ' kub ile Yûşuf Şu' ayb ü Lût ile Yağyâ

Zekeriya ile Hârûn âh-ı Mûşâ Kelîmullâh Mârifet-nâme 4/34

Aşağıdaki beyitte Hz. Yakup'un Hz. Yusufun gönderdiği gömlek sayesinde açılan gözü münasebetiyle bir atıfta bulunulmuştur.

Âleme açmadılar çeşm-i heves çün Yâ' kub

Tâ ki pîrâhen-i Yûsuf'la nazar bulmuşlar G 118/2

Aşağıdaki beyitte Hz. Yakup'un Hz. Yusufun yaşıyor olması müjdesini alması hatırlatılmıştır.

Müjde-i Yûsuf'u Yâ' kub-ı hazîne getirip

Ol habîbe sıfat-ı Veys-i Karen söylersin G 269/6

3. 5. 1. 1. 23. Hz. Yûnus

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen bir peygamberdir. Kur'an'ın onuncu suresi Yûnus adını taşımaktadır (TDVİA, 2013, C: 43: 597-599). Edebî eserlerde Hz. Yunus'un balığın karnında iken yapmış olduğu dua neticesinde kurtulması itibariyle bahsedilmiştir.

Sadece aşağıdaki beyitte Hz. Zülkifl ve Hz. Muhammed (a.s.m.) ile birlikte telmihte bulunulmuştur.

Birinin ismi Zülkifl ü biri Yûnus Nebî'dir hem

Hitâmı ol Habîb-i Hağ Muhammed'dir Resulallâh Mârifet-nâme 4/35

3. 5. 1. 1. 24. Hz. Yûsuf

İsrailoğulları peygamberlerinden Yakup peygamberin oğludur. Kur'ân-ı Kerîm'de Yusuf adı yirmi beşi Yusuf suresinde, ikisi diğer surelerde olmak üzere yirmi yedi defa geçmektedir. Yûsuf kıssası Kur'an'da aynı adı taşıyan surede bir bütünlük içinde verilmektedir (TDVİA, 2013, C: 44: 1-5).

Türk edebiyatında üzerinde en çok durulan dinî hikâyelerdendir, çeşitli vesilelerle şiiirlerde bu kıssaya telmihlerde bulunulmuştur. Erzurumlu İbrahim Hakkı da şiiirlerinde 14 yerde Hz. Yusuf'un adını kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte Hz. Yakup'un kederinden gözünün kör olmasına telmihte bulunulmuştur.

Pîr-i Ken' an dîdesin bend eylemiş ağyârden
Tâ ki bulmuş Yûsuf-ı gümgeştesin ender-kenâr K 6/14

Aşağıdaki beyitte Hz. Yusuf'un Mısır'a aziz oluşuna telmihte bulunulmuştur.

Peder kenârını terk etti Yûsuf-u Kenaân
Seferle Mısır'a azîz oldu onda müstesnâ G 20/5

Aşağıdaki beyitte Züleyha'nın Hz. Yusuf'a olan aşkına değinilmiştir.

‘ Aşk-ı Züleyhâ ibtidâ olmazdı Yûsuf'tan cüdâ
Çün oldu ‘ aşk-ı Hudâ Yûsuf'tan etti inzivâ G 33/3

3. 5. 1. 1. 25. Hz. Zekeriyâ

Kur'an'da adı geçen ve İsrailoğullarına gönderilen bir peygamberdir. Kur'ân-ı Kerîm'de adı altı yerde geçen Zekeriyâ duası kabul edilen, hayırlı işlere koşan, namaz kılan, Meryem'i himaye eden bir kişi ve Allah'ın kulu olarak anlatılmaktadır (TDVİA, 2013, C: 44: 210-211).

Sadece aşağıdaki beyitte birkaç peygamberle birlikte adına telmihte bulunulmuştur.

Daği Yâ‘kub ile Yûşuf Şu‘ayb ü Lût ile Yağyâ

Zekeriya ile Hârûn âh-ı Mûşâ Kelîmullâh Mârifet-nâme 4/34

3. 5. 1. 1. 26. Hz. Zülkifl

Kur’an’da adı geçen bir peygamberdir. Zülkifl ismi Kur’an’da iki âyette geçer. İlk âyette, “İsmail, İdris ve Zülkifl’i de an; çünkü onların hepsi sabreden kimselerdi.”; ikincisinde, “İsmâil, Elyesa‘ ve Zülkifl’i de zikret; çünkü onların hepsi çok hayırlı kimselerdi.” buyrulmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de hakkında başka bilgi bulunmayan Zülkifl’in belli bir kişinin adı veya sıfat mı olduğu, şahıs adı ise bu şahsın kimliği, nebi mi yoksa veli mi olduğu hususu tartışmalıdır (TDVİA, 2013, C: 44: 569-570).

Sadece aşağıdaki beyitte adı anılmıştır.

Birinin ismi Zülkifl ü biri Yûnus Nebî’dir hem

Hitâmı ol Habîb-i Hak Muhammed’dir Resulallâh Mârifet-nâme 4/35

3. 5. 1. 2. Diğer Dinî Şahsiyetler

3. 5. 1. 2. 1. Aşhâb-ı Kehf

Bir mağarada yıllarca uyuduktan sonra tekrar uyandıkları Kur’ân-ı Kerîm’de haber verilen arkadaş grubudur. Ashâb-ı Kehf kıssasının anlatıldığı Kur’ân-ı Kerîm’in on sekizinci suresine, bu kıssanın önemi dolayısıyla “Kehf” adı verilmiştir. Surenin 9-26. ayetlerinde bildirildiğine göre, putperest bir kavmin içinde Allah’ın varlığına ve birliğine inanan birkaç genç bu inançlarını açıkça dile getirip putperestliğe karşı çıkmış, taşlanarak öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten kurtulmak için mağaraya sığınmışlardır. Yanlarındaki köpekleriyle birlikte orada derin bir uykuya dalan gençler muhtemelen 309 yıl

sonra uyanmışlardır. Bu süre Kur’ân-ı Kerîm’de, “Onlar mağaralarında 300 yıl kaldılar, dokuz da ilâve ettiler” şeklinde belirtilmektedir. 300 yıla 9 ilâvesi, şemsî takvimle belirtilen sürenin kamerî takvime göre ifadesi olmalıdır. Müfessirlerden bazıları, bu ayetteki ifadenin meseleyi aralarında tartışan grupların sözü olduğu görüşünü benimsemekte, gerçek süreyi sadece Allah’ın bilebileceğini bildiren ayetin de bunu gösterdiğini söylemektedir (TDVİA, 1991, C: 3: 465-467).

Sadece aşağıdaki beyitte telmihte bulunulmuştur.

‘Uşşâka ‘aşk sırrını der Hâkî olsalar

Aşhâb-ı Kehf mişli hem ‘ikaz ü hem rûkûd G 75/7

3. 5. 1. 2. 2. Aşhâb-ı Kiram

Hz. Peygamber’in sohbetine katılanlar anlamında bir terimdir. Sözlükte “bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” anlamındaki sohbet kökünden türeyen sahabe, sâhibin çoğuludur. Sahabe ile birlikte ashab da sıkça kullanılmaktadır. Bunun tekili sahabidir (TDVİA, 2008, C: 35: 491-500). Şairin şiirleri incelendiğinde ashab-ı kiram ifadesine 2 defa, ashab-ı güzîn ifadesine 1 defa, ashab ifadesine ise 3 defa yer verdiği görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte şair Hz. Muhammed’e (a.s.m.) ve ashabına slat ve selam getirmiştir.

Hâbîbine olsun şalât ü selâm

Daği âl ü aşhâbına bi’t-tamâm Mecmû’atül-Meânî 1

Aşağıdaki beyitte şair tüm sahabeleri sevdiğini dile getirmiştir.

Çalan aşhâbıdır ki cümlesinin zikri hayr olsun

Cemî‘i âl ü aşhâb-ı kirâmı sevmişim fillâh Mârifet-nâme 4/83

3. 5. 1. 2. 3. ‘Aşere-i Mübeşşere

Hız. Peygamber tarafından cennete girecekleri daha hayatta iken kendilerine müjdelenen on sahâbî olup sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

‘Aşere-i mübeşşere ve Fâtıma Hasan Hüseyin

Bu ümmetten bulara cennet ile neşhedü billâh Mârifet-nâme 4/84

3. 5. 1. 2. 4. Bâyezîd-i Bistâmî

İlk büyük mutasavvıflardandır. Bâyezîd-i Bistâmî'nin (öl. H. 874) asıl adı Ebû Yezîd Tayfûr b. İsâ b. Âdem olup İran'ın Bistam kasabasında doğduğu için Bayezid-i Bistâmî olarak bilinir. Hanefî ulemasındandır. İmam Cafer-i Sâdık'ın müritlerindedir. Tasavvufta üstün bir mevkiye olduğu kabul edilir. Bayezid, tasavvufî görüşlerini Farsça olarak ifade eden ilk sofilerden biri olup daha sonra bu sözler Arapçaya tercüme edilmiştir. Türbesi Bistâm'da tarihî binaların toplu olarak bulunduğu yerin tam ortasında, süs ve ihtişamdan uzak bir haldedir (TDVİA, 1992, C: 5: 238-241).

Sadece aşağıdaki beyitte pir ve şeyh sıfatları ile anılmıştır.

Rivâyet kılnır kim pîr-i Bistâm

O şeyh-i Bâyezîd ol şâhib-i kıdâm Mârifet-nâme 12/13

3. 5. 1. 2. 5. Cüneyd-i Bağdadî

İlk devir sûfilîğinin en güçlü temsilcilerinden olan meşhur tasavvuf büyüğüdür. Cüneyd tasavvuf terimlerini, usul ve esaslarını tespit ederek tasavvufun ortaya çıkışını sağlayan büyük sûfilerden biridir. Tasavvufî görüşleri hem kendi risaleleri hem de kaynak eserler yoluyla günümüze ulaşmıştır (TDVİA, 1993, C: 8: 119-121).

Sadece aşağıdaki beyitte ismine yer verilmiştir.

O dem kim sen cemâliñ seyredersen

Cüneyd ü Şiblî vü Edhem görünmez G 153/3

3. 5. 1. 2. 6. Dört Büyük Melek

Dört büyük melek aşağıdaki beyitte birlikte anılmıştır.

Ve Cebrâil ü Mikâil ü İsrâfil ü ‘Azrâil

Mukarrebdir peyamberdir bu dördü hep emînullâh Mârifet-nâme 4/26

Ayrıca Cebrail adı vazifesini telmih edecek bir surette aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Zebur’u verdi Dâvûd’a dahi Tevrât’ı Mûşâ’ya

Ve hem İncil’i ‘İsâ’ya getirmiş Cebrail vallâh Mârifet-nâme 4/28

3. 5. 1. 2. 7. Dört Halife

Dört halifeye birden sadece aşağıdaki beyit vesilesi ile, birlikte değinilmiştir.

Ve efdal evliyâ Şiddîk-ı Ekber ba‘dehû Fârûk

Ve Zi’n-nûreyn’den sonra ‘Alî’dir ol veliyyullâh Mârifet-nâme 4/81

3. 5. 1. 2. 8. Ebû Hanîfe

Hanefî mezhebinin imamı, büyük müçtehit. İslâm’da hukukî düşüncenin ve içtihat anlayışının gelişmesinde önemli payı olup daha çok Ebû Hanîfe veya İmâm-ı Âzam diye şöhret bulmuştur (TDVİA, 1994, C: 10: 131-138).

Sadece aşağıdaki beyitte adı kullanılmıştır. Şair, mezhebinin Hanefilik olduğunu ifade etmiştir.

‘Ağayid içre ehl-i sünnet oldu mezhebim cem‘an

‘Amelde Bû Hanîfe mezhebidir mezhebim vallâh Mârifet-nâme 4/2

3. 5. 1. 2. 9. Fâtıma

Hz. Peygamber'in (a.s.m.), soyunu devam ettiren kızı olan Hz. Fatma'nın adı sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

‘ Aşere-i mübeşşere ve Fâtıma Hasan Hüseyin

Bu ümmetten bulara cennet ile neşhedü billâh Mârifet-nâme 4/84

3. 5. 1. 2. 10. Hallâc-ı Mansûr

Tasavvufun gelişmesine önemli katkılarda bulunan ünlü mutasavvıftır. Edebiyatta ağırlıklı olarak darağacı ve “Ene'l-Hak” sözü ile anılır. İnancı için her şeyi göze almanın ve ölmenin sembolüdür (TDVİA, 1996, C: 13: 121-122). Hallac-ı Mansur'ın ismini şair 7 ayrı yerde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte Hallac'ın sırrının aşk olduğu vurgulanmıştır.

‘ Aşkır sırr-ı Şiblî vü Hallâc

Cümle server serine olmuş tâc K 10/32

Aşağıdaki beyitte aşkın Mansur'a sorulması gerektiği ifade edilmiştir.

Maḥv olur nûr-ı muḥabbetle enâniyyetler

Söyle Maḥşûr'a ki bu ‘ aşk neden kârındır G 80/4

3. 5. 1. 2. 11. Hasan, Hüseyin

Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin büyük oğlu olan Hz. Hasan ve küçük oğlu olan Hz. Hüseyin'in adları sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

‘ Aşere-i mübeşşere ve Fâtıma Hasan Hüseyin

Bu ümmetten bulara cennet ile neşhedü billâh Mârifet-nâme 4/84

3. 5. 1. 2. 12. Havvâ

İlk kadın, Hz. Âdem'in zevcesi ve insan neslinin annesi olan Hz. Havva'ya şair şiirlerinde 3 ayrı yerde değinmiştir (TDVİA, 1997, C: 16: 542-545).

Aşağıdaki beyitte Hz. Âdem ile birlikte kullanılmıştır.

‘ Aşkır hüsni-âdem ü havvâ

Mağ‘ad-ı şıdk-ı cenneti’l-me‘vâ K 10/33

Aşağıdaki beyitte şair, Âdem ile Havva'yı, akıl ile nefsi külle benzetmiştir.

Bu tende Âdem ü havvâ be-ğayet rüşen olmuştur

Velî mâ‘nâda ‘aql ü nefsi küldür Âdem ü havvâ G 29/5

3. 5. 1. 2. 13. Hızır

Arapça, yeşil demektir. Hz. Musa zamanında yaşamış, veli mi, peygamber mi olduğu konusunda anlaşmazlık bulunan bir mübarek zattır. Oturduğu yerdeki sararmış otlar, kalkınca yeşerdiği için, kendisine Hızır (yeşil) dendiği kaydedilir. Âb-ı hayat denilen ebedilik suyunu, Hz. İlyas ile bulup içtiği için, her ikisinin kıyamet gününe kadar bir tür dirilikle yaşadığına inanılır. (Cebecioğlu, 2005: 274). Erzurumlu İbrahim Hakkı şiirlerinde toplamda 3 yerde Hz. Hızır ismini kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte aşkın hayat suyu ile Hz. Hızır gibi zinde olunması gerektiği vurgulanmıştır.

Hızır misli zinde ol âb-ı hayât-ı ‘aşktan

Çün cenîn tâ-key çekersin hâş-i cism-i çün cenen K 7/23

Aşağıdaki beyitte de şair Hz. Hızır'ı âb-ı hayat ile birlikte kullanmıştır.

Zulmet-i ibtilâda bil nûr-ı velâya şabr kıl

Âb-1 hayâta Hızr-1 dil fi'z-zulümât erer hemân G 303/3

3. 5. 1. 2. 14. İbn-i Edhem

İbn-i Edhem; zâhid, sûfî ve muhaddis bir şahsiyettir. Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya geldi. Kaynaklarda İbrahim b. Edhem'in zühd yoluna girmesine sebep olan menkıbevî bazı olaylardan söz edilmektedir. İslam edebiyatlarında İbrahim b. Edhem'in hayatı ve kişiliği etrafında oluşan menkıbeler manzum-mensur edebî eserlere konu olmuş, "İbrahim b. Edhem hikâyeleri", "İbrâhim b. Edhem menkıbeleri" ve "İbrahim Edhem destanı" gibi adlarla anılmıştır. Türkçe İbrahim Edhem destanlarında yer alan maceralar daha ziyade tasavvufî bir mahiyettedir. İbrâhim Edhem'in çeşitli kerâmetler gösterdiğine inanılması hayatını ve kişiliğini efsaneleştirmiş, bu efsaneler tasavvufî kitaplarda dile getirilerek bir dinî heyecan kaynağı olmuştur.

İbrahim Edhem'in bilhassa Allah sevgisinin mal ve evlât sevgisinden üstün olduğunu göstermesi, Hızır'la arkadaşlık yaptığına inanılması, yaşadığı dönemde başta Ebû Hanîfe olmak üzere birçok kişiyle yakın dostluk kurması, kendi el emeği ve alın teriyle geçimini sağlaması, menkıbesinin halk arasında yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur (TDVİA, 2000, C: 21: 295-296). Şair bir yerde Edhem, iki yerde de İbn-i Edhem olmak üzere 3 defa ismine yer vermiştir.

Aşağıdaki beyitte İbrahim Edhem'in de aşk meyinden içtiği ifade ediliyor.

O meyden İbn-i Edhem çünkü içti

Ona kıldı tecelli nûr-ı â' zam

G 252/5

Aşağıdaki beyitte ise İbrahim Edhem'in ahiret için dünya mülkünü terk ettiği hatırlatılıyor.

Mişâl-i İbni Edhem sen bu ' âlem mülkünü koysañ

Olursun şâh-ı mülk-i dil erer cânın o cânâna

G 322/5

3. 5. 1. 2. 15. İsmâil Fakîrullâh

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın müşşididir. Siirt'in Tillo ilçesinde doğdu. Hayatı hakkındaki bilgiler Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Mârifetnâme'sine dayanmaktadır. Hayatının son yıllarında zamanını daha çok müridi ve halifesi İbrahim Hakkı ile sohbet ederek geçiren Fakirullah'ın şöhreti her tarafa yayıldığından birçok devlet adamı kendisini ziyarete geliyor veya ona mektup gönderiyordu. Hatta bazı sosyal ve siyasî meselelerin çözümü için yardım ve himmeti isteniyordu.

İbrahim Hakkı, "mürşid-i kâmil" olarak nitelediği şeyhinin mütevazı yaşayışı ve ahlâkı hakkında ayrıntılı bilgi verir. Tillo'da daha sonra İbrahim Hakkı tarafından yaptırılan dergâhta pek çok kimse eğitim gördü, birçok talebe tahsil yaptı. Fakirullah'ın türbesi inşa edildiği tarihten itibaren özellikle bölge halkı tarafından sürekli ziyaret edilmiştir ve günümüzde de bu özelliğini korumaktadır. Şeyhin şahsî eşyaları zamanımıza kadar muhafaza edilmiştir (TDVİA, 1995, C: 12: 132). Erzurumlu İbrahim Hakkı bazı şiirlerinde ona olan bağlılığından dolayı Fakirullah mahlasını da kullanır. Şairin şiirleri incelendiğinde 7 ayrı yerde müşşidinin adını kullandığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte müşşidini İsmâil Tilovî ve Fakîrullâh adları ile anarak onu gavs-i ulvî olarak tavsif etmektedir.

Çün İsmâil Tilovî ğavs-i ulvîdir Fakîrullâh

O rûh-ı pâke İbrahim Hakkı tercümân olmuş K 3/73

Aşağıdaki beyitte müşşidine seslenerek onun sayesinde aşka ulaştığını vurgulamıştır.

Ey Fakîrullah bu Hakkı bendeni

‘ Âşık-ı ferzâne ettin ‘ âķıbet G 56/8

3. 5. 1. 2. 16. Kirâmen Kâtibin

İnsanların söz ve davranışlarını kaydeden meleklerdir (TDVİA, 2002, C: 26: 59-60).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Bilinmez müşrîkin eţfâli cennette mi nârda mı

Ve küffâra kirâmen kâtibin vermiş Kerîm Allâh Mârifet-nâme 4/91

3. 5. 1. 2. 17. Loqmân

Kur'an'da kendisine hikmet verildiği bildirilen, peygamberliği tartışmalı bir din büyüğüdür. Türk edebiyatında Lokman, Arap edebiyatında öne çıkan özellikleri yanında hakîm-filozof kimliğinden çok hekim-tabip hüviyetinde görülmektedir. Bu sebeple Divan, Tasavvuf ve Halk edebiyatlarıyla Türk folklorunda "Lokman Hekim, Lokmân-ı hâzık, tabip Lokman, dert Lokman'ı, şifa Lokman'ı" gibi ad ve sıfatlarla anılmış, bu özelliğini vurgulayacak kelimelerle tavsif edilmiştir.

Türk-İslâm edebiyat ve kültüründe Lokman'ın tabip özelliğinin öne çıkması, hakîm kelimesinin halk ağzında hekîme dönüşmesi ve eski dönemde felsefenin tıp dahil olmak üzere devrin belli başlı ilimlerini de içine almasıyla olmuştur (TDVİA, 2003, C: 27: 206-208). Lokman kelimesine şair şiirlerinde 3 yerde değinmiştir.

Şair aşağıdaki beyitte okuma yazması olmayan, cahil bir kimsenin bile aşk sayesinde Lokman Hekim gibi bilgili biri haline gelebileceğini vurgulamıştır.

Ümmî ol Hâkî gönülden gel baña

Ben seni hikmetle Loqmân eylerim

G 246/7

Şair aşağıdaki beyitte Hz.Üzeyr, Lokmân ve Zülkameyn'in peygamberliklerinin tartışmalı olduğu ifade edilmiştir.

‘Üzeyr Loqmân ü Zülkameyn üçünde ihtilâf olmuş
Ki bâzı enbiyadır der ve bâzı der veliyyullâh Mârifet-nâme G 4/36

3. 5. 1. 2. 18. Mevlânâ

Sahibimiz, efendimiz, anlamında Arapça bir kelimedir. Bu kelime tek başına kullanılınca, Mevlevî tasavvuf okulunun kurucusu Mevlânâ Celâlettin Rumî anlaşılır (Cebecioğlu, 2005: 432). Tüm şiirlerini incelediğimizde Mevlana ismini 2 yerde kullandığı görülmektedir.

Şair aşağıdaki beyitte Mevlana'nın verdiği eğitimin özellikleri anlatılmıştır.

Sözü remz ü işârettir sanırsıñ istişârettir
Ger anlarsıñ beşârettir değıl tedrîs-i Mevlânâ G 8/2

Şair aşağıdaki beyitte mürşidini Hz. Mevlana'ya benzetmiştir.

Baħr ile baħrsin emvâc ile maħkûm-ı hevâ
‘Aşk ile ‘ârif-i Hâk ‘ilm ile Mevlânâsın G 304/3

3. 5. 1. 2. 19. Münker Nekir

Ölümden sonra insanları sorguya çekeceğı belirtilen iki melektir (TDVİA, 2006, C: 32: 14-15).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Çabirde meyyite Münker Nekir dört şey suâl eyler
Ki Rabb'ın kim nebîñ kimdir nedir dîniñ ve kibleñ gâh

Mârifet-nâme 4/53

3. 5. 1. 2. 20. Veysel Karanî

Tâbiîn neslinden Yemenli bir zâhiddir. Anadolu halk kültüründe Veysel Karanî diye anılan Üveys el-Karanî, Yemen'deki Murâd kabilesinin Karan aşiretine mensuptur. Peygamberimizi görmeden Müslüman olmuştur. Annesinin sözüne o denli bağlı idi ki Medine'ye Peygamberimizin kapısına kadar geldiği halde annesinin "O'nu bulamazsın geri dön." sözüne uymak için Peygamberimizin hâne-i saadetini dönmesini beklemeden Karen'e doğru yola çıkmıştır. Peygamberimiz eve dönünce onun kokusunu duymuş ve hırkasının ona verilmesini vasiyet etmiştir. Hz. Ömer zamanında Medine'ye gelmiş ve çok hürmet görmüştür. Hz. Ömer kendi elleriyle hırka-i saadeti ona vermiş ve Peygamberimizin vasiyetini yerine getirerek onun duasını istemiştir. Bu hırka bugün İstanbul'da Hırka-i Şerif camiinde muhafaza edilmektedir.

Zâhidâne hayatı dolayısıyla Veysel Karanî tasavvuf ehli tarafından örnek bir şahsiyet kabul edilmiştir (TDVİA, 2013, C: 43: 74-75). Tüm şiirlerini incelediğimizde Veysel Karanî ismini 6 yerde kullandığı görülmektedir.

Şair aşağıdaki beyitte Veysel Karanî'nin Hz. Peygamberi görmeden Yemen'de iken Müslüman olduğu hatırlatılmıştır.

Mâ' nevidir bu' d u qurb-ı dil ne hâcet şûrete

Tâ Yemen'de buldu dostuñ Mekke'de Veys-i Qaren

K 7/27

3. 5. 1. 2. 21. . Züleyhâ

Yûsuf kıssasının kadın kahramanıdır. Kur'an'da Yûsuf suresinde Mısır azizinin eşi ve Yusuf'a âşık olan kadın olarak yer almasına rağmen Züleyhâ'nın (Zelîhâ) adı geçmez (TDVİA, 2013, C: 44: 552-553). Divan edebiyatında Hz. Yusuf ile birlikte en çok adı geçen karakterlerdendir. Şair şiirlerinde 2 yerde Züleyha adına yer vermiştir.

Aşağıdaki iki beyitte Hz. Yusuf'a olan aşkı dile getirilmiştir.

‘ Aşk-ı Züleyhâ ibtidâ olmazdı Yûsuf'tan cüdâ

Çün oldu ‘ aşk-ı Hudâ Yûsuf'tan etti inzivâ

G 33/3

3. 5. 1. 2. 22. Zülkaneyn

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Zülkarneyn ile maceraları ve yaşadıkları bölge bakımından aralarında benzerlik bulunan İskender'in hayatı İslâmî edebiyatlarda destanî-efsanevî tarzda yer almış, onu ve maceralarını konu edinen müstakil kitaplar yazılmıştır.

Genelde tarihî eserlerle tefsirlerde Zülkarneyn'in İskender-i Kebîr, İskender-i Ekber, İskender-i Himyerî; Makedonyalı İskender'in ise (Alexandre the Great) İskender-i Rûmî ve İskender-i Yunânî diye anılmasına rağmen edebî eserlerde bu adlandırmalar tamamen birbirine karışıp Zülkarneyn'in kişiliği İskender'in hayatına kuvvetli biçimde sindirilmiş ve "İskendernâme" adı verilen tür içinde de İskender neredeyse tamamen Zülkarneyn kimliğine bürünmüştür (TDVİA, 2000, C: 22: 557-559).

Şair aşağıdaki beyitte Hz.Üzeyr, Lokmân ve Zülkameyn'in peygamberliklerinin tartışmalı olduğu ifade edilmiştir.

‘Üzeyr Loqmân ü Zülkameyn üçünde ihtilâf olmuş

Ki bâzı enbiyadır der ve bâzı der veliyyullâh Mârifet-nâme G 4/36

3. 5. 2. Tarihî Kişilikler

3. 5. 2. 1. Âzer

Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. İbrahim'in babasının adıdır. Azer'in hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Kur'ân-ı Kerîm Azer'den, Hz. İbrahim'in onu hak dine daveti sebebiyle bahsetmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim'in babasını hak dine davetiyle ilgili ayetlerde belirtildiğine göre, Hz. İbrahim putlara tapmanın mantıksızlığını babasına açıklamış fakat babası onun söylediklerini kabul etmediği gibi kendi dinini ona telkin etmeye kalkışmış ve üstelik onu tehdit etmiştir. Babasının hak dini kabul etmeyip putlara tapmakta ısrar etmesi üzerine Hz. İbrahim onun için Allah'tan mağfiret dilemiş ancak bu dileği kabul edilmemiştir; zira Kur'ân-ı Kerîm'e göre Hz. İbrahim'in babası "Allah düşmanı"dır (TDVİA, 1991, C: 4: 316-317).

Sadece aşağıdaki beyitte Hz. İbrahim'in lakabı Halil ismiyle birlikte putperestliği açısından değinilmiştir.

Olma zinhâr ol hevâlarda çü Âzer büt-tırâş
Çün Halîl-i Hağ hüviyyette müdâm ol büt-şiken K 7/6

3. 5. 2. 2. Batlâmiyus

İskenderiyeli Yunanlı gökbilimci, matematikçi, coğrafyacı ve astronomdur. Yaklaşık olarak 85 ve 165 yılları arasında yaşadığı kabul edilir. Batlamyus, iki önemli eserin yazarıdır: Büyük Bileşim ve Coğrafya. Bu eserler Avrupa'daki Ortaçağ'ın bitişinde önemli yere sahiptir. Kitapların Latinceye çevrişi ancak 12. yüzyılda yapılmıştır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Batlamyus>).

Sadece aşağıdaki beyitte ilm-i hey'et olarak tarif edilen astronomi ile alakadarlığı münasebetiyle değinilmiştir.

Hey'et-i ahlâk-ı dildir oldu 'ilm-i ehl-i dil
Hağğı ilm-i hey'eti bil şan'at-i Batlâmiyus G 174/9

3. 5. 2. 3. Câlîniyus

İslâm tıbbını etkileyen ünlü Grek tabip ve filozofudur. Bergama'da doğmuş, Roma'da yaşamıştır. Eski Greklerin en büyük hakîmlerindendir. Hipokrat ile beraber hekimlikteki ünü ile anılır. Hekimlik üzerine yazmış olduğu kitaplar İslâm dünyası üzerinde tesirli olmuştur (TDVİA, 1993, C: 7: 32-34).

Caliniyus'a sadece aşağıdaki beyitte değinilmiştir.

İttiḥâd-ı ' aql ü mâ' kulü bilir bürhân ile

Kim ki olmuş behremend-i ḥikmet-i Câlîniyus G 174/8

3. 5. 2. 4. Cem, Cemşîd

Klasik Fars ve Türk edebiyatlarında çokça anılan efsanevî İran hükümdarlarından biridir. İran'da hüküm süren ilk sülâlelerden Pîşdâdiyân'ın dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. Câm-ı Cem tabiri İslâmî dönem İran edebiyatında tasavvufî bir muhteva kazanmıştır.

Divan edebiyatında Cem genellikle kadehiyle birlikte ve şarabın mucidi olarak anılmıştır. Bezm (içki meclisi) ve Nevruz vesilesiyle de zikredilen Cem aynı zamanda kudretiyle ele alınır (TDVİA, 1993, C: 7: 279-280).

Edebiyatta adı Cemşid olarak da kullanılan Cem'in şarabı ilk bulan ve kullanan kişi olarak kabul edildiği görülür. Cem kelimesi şiirlerinde 5, Cemşid ise sadece bir defa geçer.

Aşağıdaki beyitte câm-ı Cem tamlaması ile verilmiştir.

Mazhar-ı zât ü şifât âdem ü ' âlemdir bil

Câm-i Cem kim işitirsen dil-i âdemdir bil G 221/1

Aşağıdaki beyitte gönül Cem'e benzetilmiştir.

Çün şarâb-ı nâb-ı ' irfânı içip Cem olsa dil

Maḥrem-i vaḥdetsin ondan deme aşla bir sühen G 284/2

Aşğıdaki beyitte Husrev, Şîrîn ve Cemşid bir arada kullanılmış ve telmih sanatı yapılmıştır.

Bir daḥi ḥaşmet-i Cemşid'i baña vaşfetme
Ki lebi cür' akeş- i Husrev ü Şîrîn'imdir G 95/6

3. 5. 2. 5. Ebû Cehil

Ebû Cehil, Kureyş kabilesinin reislerinden olup Peygamberimizin davetini kabul etmemiş ve en büyük düşmanlarından biri olmuştur. Peygamberimiz aleyhinde yapılan her harekette onun büyük rolü olmuştur. Bedir Savaşı'nda öldürülmüştür. Ona Ebu Cehl (Cehaletin babası) ismini Peygamberimiz takmıştır.

Sadece aşğıdaki beyitte ismi geçer. Burada insanın nefsi Ebu Cehil'e benzetilmiştir.

Ḥicâb olursa Ebu Cehl-i nefis oña her dem
Niçin ğazâ-yı Ebu Cehl ü Bû Leheb'de değil G 234/2

3. 5. 2. 6. Ebû Leheb

Hız. Peygamber'in amcası ve en azılı düşmanlarından biridir (TDVİA, 1994, C: 10: 178-179).

Adı sadece aşğıdaki beyitte geçer.

Ḥicâb olursa Ebû Cehl-i nefis oña her dem
Niçin ğazâ-yı Ebû Cehl ü Bû Leheb'de değil G 234/2

3. 5. 2. 7. Eflâṭun

İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofudur. Eflatun (M.Ö. 427-347), Atina'da doğmuştur. İslam felsefesi üzerinde önemli tesirleri vardır. Sokrates'ten eğitim görmüştür. Mısır'da okumuş ve Yunanistan'a dönünce Akademia'yı kurarak ömrünün sonuna kadar burada ders verip kitaplar yazmıştır. Aristo'nun hocasıdır. Akıl, hikmet ve isabetli görüşün sembolüdür (TDVİA, 1994, C: 10: 469-476).

Kendi devrinin de önemli bir bilim adamı sayılan Erzurumlu İbrahim Hakkı en eski ve meşhur filozoflardan biri olan Eflatun adına şiirlerinde 5 yerde değinmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, Eflatun gibi çok bilgin biri olsan da seni güzelliğimle cahil hale getiririm, demektedir.

Olsan Eflâṭun mişâli pür-ḥikem
Ben seni ḥüsnümle nâdân eylerim G 246/4

Aşağıdaki beyitte de Lokman hekim ile birlikte kullanılmış, aşkın bilime galip geleceği vurgulanmıştır.

Ḥikmet-i Loḫmân u Eflâṭun'u ger cem' eylesen
Zevk-ı dîdârımla nâdân eylerim 'âşık seni G 337/4

Aşağıdaki beyitte şair, kişinin âşık olmadıktan sonra Eflatun bile olsa reddedileceğini ifade etmiştir.

Kim ki sermest-i câm-ı 'aşk değil
Ger Felâṭun olursa hem reddolur G 94/2

3. 5. 2. 8. Fir' avun

Eski Mısır krallarının unvanıdır. Arap, Fars ve Türk klasik edebiyatlarında zalim, inatçı, kibirli ve gururlu gibi olumsuz vasıflarla ön plana

çıkan Firavun genellikle Hz. Musa ile birlikte anılır. Hanımı Âsiye ile veziri Hâmân ve Hz. Harun da Firavun ve Hz. Musa'nın yanında adları zikredilen diğer kahramanlardır. Firavun adı Türkçe'de "zalim kimse" manasında kullanılmakta olup "Firavun inadı", "Firavun kesilmek", "Firavun gibi inadından dönmez" vb. deyimlerde yaşamaktadır (TDVİA, 1996,C: 13: 121-122).

Sadece aşağıdaki beyitte adı Hz. Musa ile birlikte kullanılmıştır.

Çün ni' met-i Fir'avn'dan el yıykadı Mûşâ

Deryâ-yı kerem verdi oña bir yed-i beyzâ

G 17/5

3. 5. 2. 9. Hüsrev ü Şîrîn

İran ve Türk edebiyatlarına has klasik mesnevi konusudur. Hüsrev ve Şirin konusu, edebiyatta ilk defa Firdevs'inin Şeh-nâmesinde siyâsî mücadeleler esas olmak üzere yer almışsa da ona asıl şeklini vererek başlı başına klasik bir konu haline gelmesini sağlayan Nizâmî-i Gencevî olmuştur. XIV. yüzyıl ortalarından başlayarak Türk edebiyatında da Hüsrev ve Şirin konusunu işleyen mesneviler yazılmaya başlanmıştır.

Türk edebiyatında asırlar boyunca ele alınmış olan bu mesnevi konusu, Ferhad ile Şirin adı altında az çok değişikliklerle bir halk hikâyesi şeklinde de işlenmiştir (TDVİA, 1999, C: 19: 53-55).

Sadece aşağıdaki beyitte yer verilmiştir.

Bir daği haşmet-i Cemşîd'i baña vaşfetme

Ki lebi cür'akeş- i Hüsrev ü Şîrîn'imdir

G 95/6

3. 5. 2. 10. Lât

İslâm öncesi Arap toplumundaki putlardan biridir. İslâm öncesi Arap toplumunda Menât ve Uzzâ ile birlikte Lât en çok saygı gören putlardandı. Lât, Semûd kavminin soyundan gelen Sakiflilerin putu idi ve Mekke'den tapınağının

bulunduğu Tâif'e, el-Batrâ'dan (Petra) Hîre'ye, Halep'ten Tedmür'e (Palmira) kadar Yakınoğu coğrafyasının her yerinde kendisine saygı gösteriliyordu. Kur'ân-ı Kerîm'de Lât ismi Uzzâ ve Menât ile birlikte anılmaktadır (TDVİA, 2003, C: 27: 107-108).

Sadece aşağıdaki beyitte adı geçer.

Ĥudâ mâ' bûd-ı bil-ĥaktır oña tap kendine tapma

Ki mâ' bud eylemek nefsi beterdir etmeden Lât'ı G 358/6

3. 5. 2. 11. Leylâ ve Mecnûn

Doğu edebiyatlarında çok işlenmiş bir aşk hikâyesinin kahramanları ve bu hikâyeyi konu alan eserlerin ortak adıdır. Kays, Leylâ ile Mecnun hikâyesinin erkek kahramanı olan Mecnun-i Âmirî'nin asıl adıdır. Mecnun; cin tutmuş, ıldırmiş, deli; divane; delice seven, tutkun âşık; Leylâ ile Mecnun hikâyesinin erkek kahramanı, Kays demektir.

Leylâ, Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin kadın kahramanı ve çok karanlık gece; Arabî ayların son gecesi demektir. Hikâye kahramanlarının gerçekten yaşayıp yaşamadıkları tartışma konusudur. Leylâ ile Mecnûn okulda birbirlerini görür görmez âşık olurlar. Ne kadar saklamaya çalışsalar da bu durum ortaya çıkar ve Leylâ okuldan alınır. Mecnûn da çöllere düşer.

Leylâ ve Mecnûn'un hikâyesi, gerek mecaz ve mazmunlar vasıtasıyla gerekse müstakil mesnevi konusu olarak Türk edebiyatında çok ilgi grmştir. Aşkın ve âşıklığın sembolü olarak özellikle şiirde sıkça anılmıştır (TDVİA, 2003, C: 27: 160-161). Leyla adına 11 yerde, Mecnun'a 24 yerde değinilmiştir.

şair aşağıdaki beyitte, her ne kadar Mecnun Leyla'nın hayaline tutulmuşsa da aslında tüm eşyadan görünenin aşkın güzelliği olduğunu ifade etmiştir.

Cemâl-i ' aşktır ancak görünen eşyâdan

Egerçi kıble-i Mecnûn hayâl-i Leylâ'dır

G 101/6

Şair aşağıdaki beyitte aşk şarabı sayesinde Mecnun'un çılgın âşık haline geldiğini ifade etmiştir.

Kendi câmiından heman bir cür' a döktü hâke ol

Zü-fünûn-ı ' aql hem Mecnûn-ı şeydâ kıldı ' aşk

G 194/3

Aşağıdaki beyitte Leyla'nın hikâyesinin de Mecnun'u mecnun edenin de aşk olduğu vurgulanmıştır.

Nedir hikâyet-i Leylâ ki doldu arşa-i hâk

Ne idi hâlet-i Mecnûn-ı mest-i dâmen-çâk

G 212/1

3. 5. 2. 12. Nemrûd

Hız. İbrahim döneminde tevhid inancının karşısındaki siyasal otoriteyi simgeleyen efsanevi kraldır. Nemrud, inançsızlığı ve Hız. İbrahim'le mücadelesi dolayısıyla Divan şairleri tarafından telmihlere ve mecazlara konu edilen isimler arasında yer almıştır. Hız. İbrâhim'in Allah'a bağlılığı, Nemrud'a karşı gelmesi, başkasından yardım istememesi, ateşe atılmaya razı olması yanında inancı uğruna seve seve çektikleri âşıkla mâşuk arasındaki ilişkinin derecesini gösteren bir ölçü olarak kabul edilmiştir (TDVİA, 2006, C: 32: 555-556).

Nemrud adı sadece aşağıdaki beyitte geçer. Aşağıdaki beyitte şair, Nemrud'a Hız. İbrahim ile olan mücadelesi dolayısıyla telmihte bulunmuştur.

Ger Hâlîl'imseñ emîn ol nâr-ı her Nemrûd'dan

Nâr içinde ben gülistân eylerim ' âşık señi

G 337/3

3. 6. MEKÂNLAR

3. 6. 1. Ülke, yer ve şehir isimleri

3. 6. 1. 1. ‘Aden

Güney Arabistan’ın Kızıldeniz’e bitişik bir sahil şehri olan Aden aynı zamanda Yemen’in başşehridir. Bu şehir eskiden beri çıkan incileri ile meşhurdur. Bu yüzden Türk edebiyatında da inci ile söz konusu edilir.

Aşağıdaki beyitte de meşhur incileri münasebetiyle adı anılmıştır.

‘ Aşk-ı dîdârıyla ber-hutdât olañ âgâh olur

Her sözü maqbûl olur çün dürr-i deryâ-yı ‘Aden K 7/11

3. 6. 1. 2. Erzurum

Erzurum 2 ayrı beyitte geçer ve eski telaffuzuna uygun olarak Arz-ı Rûm olarak kullanılmıştır.

‘ Ammâ bu yerler kim Arz-ı Rûm’dur

Tertîb-i ‘ilmi başka rusûmdur Haza Kitab-ı Tertib-i Ulûm 40

Ger ‘Arz-ı Rûm’da kalmağ dilerseñ

Baħr-ı ‘ulûma dalmağ dilerseñ Haza Kitab-ı Tertib-i Ulûm 41

3. 6. 1. 3. Hoten

Doğru Türkistan’ın güneyinde tarihî bir şehir ve bölgedir. Hata, eskiden Çin ülkesinin kuzey tarafına, Mançurya ve Moğolistan ile doğu Türkistan havalisine verilen ad olup, Hıta, Hoten, Hatay, Hıtay, Hutun gibi kelimelerle de ifade edilir. Misk, halı, kılıç ve ipekleri ile meşhurdur (TDVİA, 1998, C: 18: 251-253).

Divan edebiyatında bu bölge kendisinden misk elde edilen ceylanların bulunuşu ve özellikle güzellerinin çok oluşu ile eski edebiyatta sık kullanılmış, güzel kokuların geldiği ülke olarak ele alınmış, dolayısıyla bu ülke sevgilinin saçlarına da benzetilmiştir. Ahu, Çin, misk, müşg gibi kelimelerle birlikte anılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde şair Hoten ay'ı tamlaması içerisinde kullanılmıştır.

Dilde hüsni-i 'aşkı tâlibdir kâmu âlem velî

Kendiyi bilmez sanır ma'lûbudur mâh-ı Hoten K 7/9

Her sözüñ mihr ü muhabbetle hatâsız sözdür

Sen ki evşâf-ı rûh-ı mâh-ı Hoten söylersin G 269/4

3. 6. 1. 4. Kâf

Kaf Dağı, Dünya'nın çevresini kuşattığı farz edilen dağın adıdır. Kafdağı'nın mahiyeti tartışmalıdır. Bazı rivayetlerde somut gerçekliği, coğrafi varlığı olan bir dağ, bazılarında soyut, mistik bir sembol olarak kabul edilmektedir ancak genel eğilim, dağın coğrafi olarak mevcut olduğu ve dünyayı kuşattığı şeklindedir. Yüksekliğin, uzaklığın, ihtişamın ve kanaatin sembolü olarak şiirlerde Anka ile birlikte anılır. Tasavvufta Kafdağı mürşit-i kâmilin vücududur (TDVİA, 2001, C: 24: 144-145). Kaf kelimesi şiirlerinde 7 yerde kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair Kaf kelimesini Anka ile birlikte kullanmıştır.

O Kâf-ı kurbu koyduñ bu kafeste habsolup kaldıñ

Revâ mıdır ki 'Anka'nın yeri bu hâkdân olmuş K 3/2

Aşağıdaki beyitte aşk Kafdağı'nda yaşayan Simurg kuşuna benzetilmiştir.

'Aşk Sîmurg-ı kûh-i Kâf olmuş

Cümle mâ' nâda mû-şikâf olmuş

K 10/21

3. 6. 1. 5. Ken'ân

Hz. Ya'kub'un memleketidir, bugünkü Filistin de bu bölge sınırları içerisindeydi (Devellioğlu, 1997: 507).

Edebiyatta Hz. Yusuf ve Hz. Yakup ile birlikte genellikle kullanılır. Erzurumlu İbrahim Hakkı şiiirlerinde toplam 3 yerde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte Pîr-i Ken'an ifadesi ile kullanılmış, Hz. Yakup kastedilmiştir.

Pîr-i Ken' an dîdesin bend eylemiş ağıyârden

Tâ ki bulmuş Yûsuf-ı güm-geştesin ender-kenâr

K 6/14

Pek çok edebî metinde geçtiği şekilde aşağıdaki beyitte de Kenan'ın Yusuf'u tamlaması ile kullanılmıştır.

Peder kenârını terk etti Yûsuf-u Ken'ân

Seferle Mısr'a azîz oldu onda müstesnâ

G 20/5

3. 6. 1. 6. Mekke

Kâbe'nin bulunduğu ve hac ile umre ibadetinin ifa edildiği kutsal şehirdir. Ayrıca Peygamberimizin doğduğu ve İslâm dininin ilk defa ortaya çıktığı şehirdir. Arap yarımadasında olup eski dönemlerden itibaren mamur olmuştur. Kâbe'nin Mekke'de bulunması tarih boyunca oranın önemini arttırmıştır (TDVİA, 2003, C: 28: 555-563).

Divân şiiirinde Kâbe vesilesiyle ve Müslümanlardan başka kişilerin orada bulunmaması gibi özellikleriyle ele alınır. Bazen hac nedeniyle de anılan Mekke hakkında birçok kitap yazılmıştır. Kâbe'nin orada bulunması, mecâz-ı mürsel

yoluyla Mekke'den bahsedilmesine vesile olmuştur. Şiirleri incelendiğinde 5 farklı beyitte Mekke'ye yer verildiği görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte Veysel Karanî ile birlikte Mekke'ye de telmihte bulunulmuştur.

Mâ' nevidir bu' d u kırb-ı dil ne hâcet şûrete
Tâ Yemen'de buldu dostuñ Mekke'de Veys-i Kâren K 7/27

Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethetmesi hatırlatılmıştır.

Hâbîb-i Hâk çü sefer kıldı Mekke'den olup
Seferle Mekke'yi feḥ etti gâlib ol Mevlâ G 20/6

3. 6. 1. 7. Mısır

Büyük bir kesimi Afrika'da, küçük bir kesimi (Sînâ yarımadası) Asya'da yer alan ülkedir (TDVİA, 2004, C: 29: 557-559). Divân edebiyatı ürünlerinde Mısır'dan çok bahsedilir. Yûsuf ile Züleyhâ'nın maceraları orada geçmiştir. Nil nehri Mısır'ın hayat kaynağıdır. Yusuf peygamberin güzelliğini telmihen sevgilinin yüzü Mısır'a, kendisi de sultana benzetilir. Şeker kamışı Mısır'da çok yetiştirilir. Mısır'da yapılan kılıçlar da eskiden değerli kabul edilirdi. Kelimenin "ülke, memleket" anlamıyla da çok zaman tevriye yapılır. Mısır ülke adı olarak şiirlerinde 5 yerde karşımıza çıkar.

Aşağıdaki beyitte şair Mısır'ı Hz. Yusuf ile birlikte anmıştır.

Peder kenârını terk etti Yûsuf-ı Ken'ân
Seferle Mısr'a azîz oldu onda müstesnâ G 20/5

Aşağıdaki beyitte şekerin yetiştirilmesi münasebetiyle şeker ve Mısır birlikte yer almıştır.

Deryâ vü gevher ‘aşktır hem Mış u şekker ‘aşktır
 ‘Âlemde server ‘aşktır ol şâhı cüyandır gönül

G 229/2

3. 6. 1. 8. Yemen

Arap yarımadasının güney batısında bir yerleşim bölgesi olan Yemen, İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde 3 yerde kullanılmıştır. Divan edebiyatında Veysel Karanî ile birlikte anılan bir şehirdir. İbrahim Hakkı'nın kullandığı beyitler de aşağıda görüldüğü gibi Veysel Karanî ile ilgilidir. Şiirlerinde 3 yerde karşımıza çıkar.

Aşağıdaki beyitte Veysel Karenî münasebetiyle Yemen kelimesi kullanılmıştır.

Mâ‘ nevidir bu‘ d u kırb-ı dil ne hâcet şûrete

Tâ Yemen’de buldu dostuñ Mekke’de Veys-i Kıren

K 7/27

3. 6. 2. Kutsal Mekân Adları

3. 6. 2. 1. Kâ‘ be, Beytullâh, Beytü’l-Ħarâm

İslâm inancına göre yeryüzünde yapılan ilk mabet olan Kâbe aynı zamanda Müslümanların kıblesidir. Kâbe'nin ilk olarak ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı hususunda ihtilâf vardır (TDVİA, 2001, C: 24: 14-21). Kâbe'nin bir diğeri adı da Beytü'l-Haram'dır. Şair şiirlerinde toplamda 8 defa Kâbe'ye, 1 defa Beytü'l-Harâm'a, 3 defa da Beytullah kelimesine yer vermiştir.

Tasavvuf'ta Kâbe bir semboldür. Asıl Kâbe, gönüldür. İlahî âşık gönülde tecelli ettiği için gönül de bir Kâbe olarak görülür. Allah'ın evi olduğu için de gönül ile benzerlik kurulur. Edebiyatta aşk, sevgi, güzellik, kavuşma vb. imajlar

için Kâbe adı çokça kullanılır. Sevgilinin yüzü ve mahallesi Kâbe'ye benzetilir. Âşık orada dolaşmakla Kâbe'yi tavaf etmiş olur.

Şair aşağıdaki beyitte Kâbe'yi, kible ve beytullah kelimeleri ile birlikte kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Daği zürriyyetim hâzret-i Âdem Nebî'niñ hem
Hâlîl'in milletiyim daği kıblem Kâ' be beytullâh Mârifet-nâme 4/3

Şair aşağıdaki beyitte gönlü Kâbe'ye benzetmiştir.

Ki havf u kederden emîn olayım
Göñül Kâ' besinde señi bulayım K 15/11

Şair aşağıdaki beyitte haccın farzlarını sayarken Beytullah kelimesini kullanmıştır.

Daği haccın furûzu üç biri ihrâma girmektir
Biri vaqfe cebel üzre ziyâret oldu Beytullâh Mârifet-nâme 4/108

Beytü'l-Harâm kelimesi de sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

O kim dil âlemiñde küy-i ' arşu'llah muķîmidir
Sevâd-ı ' âzam-ı Beytü'l-Harâm'a rüstâ söyler K 4/21

3. 6. 2. 2. Mescid-i Aksâ

Müslümanların ilk kiblesi, en kutsal sayılan üç mescitten biridir Kudüs'te Hz. Süleyman tarafından yaptırılan camidir. Mi'râc gecesinde peygamberimiz Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya gitmiş oradan da göğe yükselmiştir (TDVİA, 2004, C: 29: 268-271). Erzurumlu İbrahim Hakkı şiirlerinde toplam 2 yerde kullanmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte aşk denizine dalan kişinin gönlünün Mescid-i Aksâ'ya dönüşeceğini ifade etmiştir.

Kim ki ğark-ı yem-i ‘ aşk olmuş o vahdet bulmuş
Lâ-cerem gönlü evi Mescîd-i Aşkâ oldu G 353/2

Aşağıdaki beyitte şair hayal gücünü Beyt-i Aksâ’ya benzetmiştir.
Hayâlîñ câña sulţândır gönülde hoş-ıırâmandır
Gelir gûyâ Süleymân’dır derûn-ı Beyt-i Aşkâ’dır G 275/5

3. 6. 2. 3. Tûr

Dağ anlamına gelir. Sina çölünde bir dağın özel adı olup Tur-ı Sina veya Tur dağı olarak bilinir. Musa peygamber, kendine inananlar ile Mısır’dan çıkıp giderken Allah’ın davetiyle bu dağa çıkıp orada Allah ile konuşmuştur. Bu yüzden "Kelîm" sıfatını almıştır. Yine bu dağda Allah’ı görmek isteğinde bulunur ve Allah dağa tecellî edince dağ paramparça olur (TDVİA, 2009, C: 37: 221-222).

Tûr Dağı Divan şiirinde çok anılır. Tasavvufta Tur Dağı, insanın maddi yapısını temsil eder. Nitekim bu maddi yapı, Allah’ın tecellisi ile yok olur. Bunun için önce varlığı yok etmek gerekir. Erzurumlu İbrahim Hakkı şiirlerinde toplam 6 yerde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, kalbi Tur Dağına benzetmiştir.
Rûha çün dilden göründü âteş-i ‘ aşk-ı liķâ
Kûh-i Tûr-ı ķalbe vardım ħabbezâ lî-ħabbezâ G 27/1

Aşağıdaki beyitte şair Hz. Musa ve Tur Dağını birlikte kullanmıştır.
İste sen didâr-ı dildârı naķar ķıl gönülüne
Ĥazret-i Mûşâ gibi cân ‘ aşık u dil Tûr olur G 88/4

3. 6. 3. Nehirler

3. 6. 3. 1. Ceyhûn

Ceyhun, Orta Asya'nın en büyük iki nehrinden biridir. Orta Asya'nın en uzun nehri olan Ceyhun ırmağı, Aral Gölüne akmaktadır. Diğer adı Amuderya'dır (TDVİA, 1991, C: 3: 98-99). Ceyhun kelimesi toplamda 2 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte sevgili hükümünde olan müşidini Ceyhun Nehrine benzetmektedir.

Geldi ol Ceyhûn ki ondan nüh felek cevlân eder
Geldi ol meh-rû ki mâh ü Zühre'yi hayrân eder G 128/1

Şair aşağıdaki beyitte Fırat, Dicle ve Ceyhun ırmaklarını bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Fırat ü Dicle vü Ceyhûn acı olurlar idi
Eğer yerinde sükûn etselerdi çü deryâ G 20/3

3. 6. 3. 2. Dicle

Türkiye topraklarından doğup Irak'ta denize ulaşan bir akarsu olan Dicle, güneydoğu Anadolu'nun ve Türkiye'nin büyük akarsularından biridir (TDVİA, 1994, C: 9: 281-282). Dicle Nehri toplamda 3 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte Fırat ve Dicle ırmaklarını bir arada kullanmıştır.

Serabı âb zanneyler Fırât ü Dicle maḥcûbu
Gel ey ḥurşîd-i rûḥ göster ki maḥv olsun bu kevkebler G 133/6

Şair aşağıdaki beyitte Fırat ve Dicle'nin insanların susuzluğunu gideren iki önemli nehir olmasına vurgu yapmıştır.

Ḳalma susuz edip fiğân Dicle yanında ey civân

Cümle tarafta hoş-revân ‘azb ü Fırât erer hemân

G 303/4

3. 6. 3. 3. Fırât

Türkiye topraklarından doğup Irak’ta Dicle ile birleştikten sonra denize ulaşan akarsudur. Doğu Anadolu’dan başlayarak Suriye’de Dicle Nehri ile birleşerek Basra körfezine akan Fırât Nehri, Türkiye’nin en önemli akarsularından biridir (TDVİA, 1996, C: 13: 31-33). Şairin şiirlerinde en çok adı geçen nehir Fırât Nehri’dir. Toplamda 7 defa kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte ırmakların deniz gibi durgun olsalardı, acı olacaklarını ifade etmektedir.

Fırât ü Dicle vü Ceyhûn acı olurlar idi

Eğer yerinde sükûn etselerdi çü deryâ

G 20/3

Şair aşağıdaki beyitte Fırât ve Şat ırmaklarının isimlerini ikişer defa kullanarak bunların denize birleşmeden varlıklarını sürdürdüklerini, denize ulaştıklarında artık özelliklerini yitirdiklerini ifade etmiştir.

Bağrden dūr iken enhâr Fırât u Şat’tır

Yine su bahre erişse ne Fırât ola ne Şat

G 182/5

3. 6. 3. 4. Şat

Irak’ın güneyinde Dicle ve Fırât’ın birleşmesiyle oluşan bir nehir olan Şat sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır. Öteki adı Şattülarap’tır (TDVİA, 2010, C: 38: 381-382).

Bağrden dūr iken enhâr Fırât u Şat’tır

Yine su bahre erişse ne Fırât ola ne Şat

G 182/5

3. 7. KAVİMLER VE İRKLAR

3. 7. 1. ‘Arap

Irak, Şam, Ceziret-ül-Arab, Hicaz, Yemen ile Mısır'da ve Afrika'nın güneyinde bulunan kavmin umûmî adıdır (Devellioğlu, 1997: 35). Arap ifadesi 2 ayrı yerde kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Arap dili ifadesi ile yer verilmiştir.

Rebâb-ı meşreb-i ‘aşk oldu mûnis-i aşhâb

‘Arab dilinde şehâbın hem ismi oldu rebâb G 48/1

Aşağıdaki beyitte Arapçanın bir alet ilmi olduğu vurgulanmıştır.

Bil ‘ilm-i âlet ilm-i ‘Arab’dır

On ikidir ol cümle edebdir Kitab-ı Tertib-i Ulûm 32

3. 7. 2. Freng

Osmanlıların Batı Avrupalılar hakkında kullandıkları bir terimdir (TDVİA, 1996, C: 13: 197-199).

Sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Su havza-i kudüm eyler

Şevkiyle hücûm eyler

Hem nağme-i Rûm eyler

Hem raqs-ı Freng eyler Musammât 8

3. 7. 3. Hind

Hind, Hindistan yerine de kullanılan kelime tek başına kullanıldığında Hindistan’da yaşayan, o bölgeden olan anlamına da gelir (Devellioğlu, 1997: 371).

Kelime şiiirlerinde sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Mâsivâdan nûr-ı Hâk manzûr-ı ‘aşk-ı pâk olur

Gerçi mâ‘ şûkundur ehl-i Hind ü Türk ü Rûm u Rûs G 174/4

3. 7. 4. Rûm

Roma, Bizans, Rumlar ve Anadolu’yu ifade eden bir isim olan Rum kelimesine şair şiiirlerinde sadece aşağıdaki beyitte yer vermiştir. “Romalı, Roma’ya mensup” anlamındaki Romaio isminin Arapçaya geçmiş şekli olan Rûm kelimesi Arap-İslâm kaynaklarında Romalılar, Bizanslılar ve İslâm topraklarında yaşayan Rumlar için kullanılmıştır. Arap kaynaklarında Rum adı Roma ile irtibatlandırıldığı gibi Rumların soyunun Hz. İbrahim’in oğlu İshak’tan geldiğine ve onlara Rûm b. İsû b. İshak’a nispetle bu ismin verildiğine dair farklı görüşler vardır (TDVİA, 2008, C: 35: 222-225).

Şairin şiiirleri incelendiğinde Rum ifadesinin 3 ayrı yerde kullanıldığı görülür.

Su havza-i kudüm eyler

Şevkiyle hücûm eyler

Hem nağme-i Rûm eyler

Hem rağs-ı Freng eyler Musammât 8

Aşağıdaki beyitte Hind, Türk, Rum ve Rus milletleri birer coğrafi bölge anlamında kullanılmıştır.

Mâsivâdan nûr-ı Hâk manzûr-ı ‘aşk-ı pâk olur

Gerçi mâ‘ şûkundur ehl-i Hind ü Türk ü Rûm u Rûs G 174/4

‘Aşk dil nûrudur hem âteş-i şevk

Rûm ki ‘âşık değil o bulmadı zevk G 10/14

3. 7. 5. Rûs

Rus ifadesi sadece aşağıdaki beyitte bir coğrafi bölge anlamında kullanılmıştır.

Mâsivâdan nûr-ı Hâk manzûr-ı ʿ aşk-ı pâk olur

Gerçi mâʿ şûkundur ehl-i Hind ü Türk ü Rûm u Rûs G 174/4

3. 7. 6. Tatar

Tatar ırkıdır. Divan edebiyatında daha çok misk ile birlikte anılır. Bunun sebebi misk'in Anadolu'ya Tatarlar tarafından getirilmesidir. Misk, Tatar diyarında elde edilir.

Tatar kelimesi sadece aşağıdaki beyitte miskin geldiği memleket olması itibariyle kullanılmıştır.

ʿ Âlemi mest eylemiş hoş-demlerin

ʿ İtr-ı cân ü dilsin ey müşg-i Tatar G 79/8

3. 7. 7. Türk

Türk ifadesi de yukarıda Hind, Rum ve Rus kelimelerinde olduğu gibi ehl-i Türk tamlaması şeklinde, o diyarda yaşayanlar anlamında kullanılmış olup sadece aşağıdaki beyitte kullanılmıştır.

Mâsivâdan nûr-ı Hâk manzûr-ı ʿ aşk-ı pâk olur

Gerçi mâʿ şûkundur ehl-i Hind ü Türk ü Rûm u Rûs G 174/4

8. EĞİTİM- ÖĞRETİM İLE İLGİLİ UNSURLAR

Bu konuya dair Şükran Fazlıoğlu'nun "Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı"adlı makalesi yazılmış olduğundan bu konudaki maddeler ele alınmamıştır (Fazlıoğlu, 2005)

SONUÇ

Devrin eserleri, sanat değeri taşıdıkları gibi yazıldıkları devrin kültürel ve toplumsal hayatı ile ilgili pek çok bilgiye ulaşmamızı sağlayan önemli kaynaklardır. Diğer edebî eserlerde görüldüğü gibi, İslamî Türk Edebiyatı içinde önemli bir yere sahip olan Tekke edebiyatı da yazıldığı çağın özelliklerini taşımaktadır.

Elinizdeki bu çalışmayla Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şu ana kadar tespit edilen tüm şiirlerinde maddi kültür ve sosyal hayat unsurlarını tespit ederek, bunların şair tarafından hangi bağlamda kullanıldığını, bunlara hangi anlamlar yüklendiğini ortaya koymaya çalıştık.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, mensup olduğu toplumun bir ferdi olarak kendi toplumunun kültürü, yaşama biçimi, alışkanlıkları, eğitim sistemi, inanç ve âdetleriyle yetişmiştir. Dolayısıyla bu unsurları çeşitli vesilelerle şiirlerinde kullanmıştır.

Çalışmamızı üç bölüme ayırdık. 1. bölümde Şair'in şiirlerinde kullandığı sosyal ve kültürel unsurları daha iyi anlatmaya vesile olur düşüncesi ile şairin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgilere yer verdik.

2. bölüm Şair'in şiirlerinde tespit ettiğimiz maddi kültür unsurlarının tespit ve tahliline ayrılmıştır. Bu bölümde maddi kültür ile ilgili araştırmalarda takip edilen yaygın tasnife bağlı kalınarak inşaî unsurlar ve imalî unsurlar olarak iki bölümde incelenmiştir.

İnşaî unsurlarda 87 ayrı yapı türü tespit edilmiş, bu maddelerin yer aldığı beyitler örneklenmiştir. Bu bölümde sayı bakımından en çok mesken olarak kullanılan yapıların kullanıldığı tespit edilmiştir. Köşk, saray, kâşane, kasır gibi ihtişamı ile ön planda olan yapıların çokça kullanılmasının yanısıra hayme, çetr,

otağ gibi, daha çok göçebe hayatına mahsus unsurların da kullanıldığı tespit edilmiştir.

Dinî hayatla ilgili unsurlar içerisinde en çok dergâh kelimesi kullanılmıştır. Topluluk hayatından doğan inşaata dayalı unsurlar içerisinde ise mülk, semt ve şehir kelimeleri diğerlerine nispetle daha çok kullanılmıştır.

İş ve ticaret hayatıyla ilgili unsurlara bakıldığında 12 defa yer verilerek pazar kelimesinin en çok kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca bu bölümde değirmen kelimesi de 9 defa kullanılmıştır. Bu durum, Şair'in sosyal hayata önem verdiğini göstermektedir.

Eğlence hayatı ile ilgili olan unsurlar bölümünde: mey-hâne, mey-gede, hâne-i hammâr, harâbât, hum-hâne şarâb-hâne, gibi aynı anlama gelebilecek kelimelerin de sıklıkla kullanıldığı, bu kelimelerin tasavvufî anlam çerçevesi içerisinde kullanıldığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Eğitim ve kültür hayatı ile ilgili unsurlar içerisinde medrese, mektep ve debistân kelimelerinin daha çok tercih edildiği hemen göze çarpar.

Ulaşım ile ilgili inşaî unsurlarda yol, râh ve tarîk kelimelerinin üçü de sıkça kullanılmıştır. Bu bölümde râh kelimesinin, 29 ayrı yerde kullanılması dikkat çekici bir durumdur.

Yarı inşaî mahiyette olan unsurlarda en çok, aynı anlama gelen gülistân, gülşen, gülzâr kelimelerinin kullanıldığı görülmüş, bu kelimelerin muhtelif şiirlerde 40 defa kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum Şair'imizin; güle, gül bahçesine hangi ölçüde önem verdiğini göstermektedir.

İmalatla ilgili unsurlar içerisinde, yenilen içilen maddelere oldukça fazla yer verildiği görülmüştür.

Yenilen içilen maddeler bölümünde tatlılar, yemekler, meyveler, baharatlar, tahıllar, içecekler ayrı ayrı ele alınmış; özellikle bâde, mey, mül, rahik ve şarap kelimelerinin bolca kullanıldığı ve bunların tasavvufî anlamlar ile kullanıldığı, dikkat edilince anlaşılmaktadır.

Giyim kuşam ile ilgili geniş bir kavram dünyasının varlığı anlaşılmıştır. Bunlar; başlıklar, genel olarak elbiseler, üste giyilen elbiseler, ayakkabılar, giysileri tamamlayan diğer unsurlar ve giyecek imalinde kullanılan kumaşlar şeklinde tasnif edilmiş; bunlar içerisinde en çok üste giyilen elbiselere yer verildiği müşahede edilmiştir.

Ev eşyası ve âlet edevat olarak kullanılanlar: aydınlatma araçları, ölçü aletleri, sofras ve mutfak eşyaları, süs ve süsleme ile ilgili âlet ve malzemeler, günlük hayatta kullanılan diğer eşyalar şeklinde sınıflandırılmış, bunlar içerisinde en çok günlük hayatta kullanılan eşyalara yer verildiği tespit edilmiştir.

Musiki aletlerinin pek çoğunun kullanıldığına şahit oluyoruz. Şair'in, telli çalgılara diğer müzik aletlerine nispeten daha çok yer verdiği görülmektedir. Telli çalgılar içerisinde de özellikle ve çoğunlukla ney'in kullanıldığına şahit oluyoruz.

Şair'in taşrada (savaşa ve orduya uzak olan mekânlarda) hayatını sürdürmesine rağmen, savaş âlet ve malzemelerine aşina olduğu görülmüştür. Özellikle ok kelimesini çok kullandığı göze çarpar.

Kıymetli taşlar ve madenler bölümünde: dirhem, dinar ve sikke gibi para birimlerinin kullanıldığı tespit edilmiş olup; o zamanda bilinen ve kullanılan pek çok maden ve mücevherat çeşidine şiirlerinde yer verdiği, incinin 34 ayrı yerde kullanılarak, en çok kullanılan değerli madde olduğu anlaşılmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın âlim ve ârif bir bilge olması hasebiyle yazı ile ilgili kavramları bolca kullandığı da bir gerçektir. En çok sırasıyla defter, divan, kalem, kitap, mektup ve nüsha kelimelerine yer verdiği tespit edilmiştir.

3. bölüm Şair'imizin şiirlerinde sosyal hayat unsurlarının tespit ve tahliline ayrılmıştır. Bu bölüm de kendi içerisinde; meslekler, çeşitli toplumsal sıfatlar, saray ve çevresi, dinî kimlikler, tarihî ve efsanevî şahıslar, mekânlar, kavimler şeklinde kısım, kısım incelenmiştir.

Şair'in 34 ayrı mesleğe şiirlerinde temas ettiği görülmüştür. Bunlar içerisinde en çok, 27 ayrı yerde kullanılan saki kelimesine yer verdiği, bunun da tasavvufî anlam çerçevesi içerisinde kullanıldığı aşikârdır.

Çeşitli toplumsal sıfatlar içerisinde en çok “âşık” kelimesinin kullanıldığı, bu kelimeye 123 defa yer verildiği görülmüştür. Ayrıca birbirlerine yakın anlamlara gelen: bende, kul, gulâm, çâker kelimelerinin de toplamda 30 defa kullanıldığı görülmüştür.

Şair, saray ve çevresine uzak bir muhitte yaşamasına rağmen bu çevre ile alakalı toplam 21 ayrı unsura yer vermiş ve özellikle sırasıyla en çok sultan, şah, hâkim, padişah ve emir unsurlarına yer vermiştir.

Dinî ve tasavvufî şahsiyeti baskın olan Şair'in 15 ayrı dinî kimliğe önem verdiği; yine sırasıyla en çok: ârif, evliya, sûfî, mürit ve derviş karakterleri üzerinde ehemmiyetle durduğu tespit edilmiştir.

Şair'imiz toplamda 57 farklı tarihî ve efsanevî şahsiyete şiirlerinde yer vermiştir. Bunların içerisinde en çok peygamber adlarına yer verdiği tespit edilmiştir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın, şiirlerinde 16 mekân adına yer verdiği anlaşılmıştır. Mekke, Mısır, Kâbe gibi yer adlarına çoklukla yer verdiği gibi;

Ceyhun, Fırat, Dicle, Şat gibi nehir adlarının da muhtelif şiiirlerinde kullandığı tespit edilmiştir.

Kavim ve ırk adları olarak: Arap, Freng, Hint, Rum, Rus, Tatar ve Türk unsurlarını şiiirlerinde kullanmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şu ana kadar tespit edilen tüm şiiirlerini inceleyerek ortaya koyduğumuz tüm bu unsurlar bize, şairin, döneminin sosyo-kültürel hayatından kopuk olmadığını, çevresine duyarlı olduğunu, yaşadığı muhitin, bulunduğu çevrelerin maddi kültürüne ve sosyal hayat katmanlarına uzak kalmadığını pek, çok unsurun şiiirlerinde işlendiğini göstermektedir.

Yukarıda tespit edilen bütün unsurlar mutasavvıf şairlerin yaşadıkları dönemi, döneminin sosyal, kültürel ve hatta günlük hayatı şiiirlerine yansıttıklarının açık bir delili niteliğindedir. Tekke edebiyatı ürünlerinden hareketle yapılacak bu tür incelemeler bize aynı zamanda, edebî eserlerin yazıldıkları dönemin birer aynası olduklarını gösterecektir.

Kısaca belirtmek gerekirse, İbrahim Hakkı'nın şiiirlerinde maddî kültür ve sosyal hayat unsurlarını analiz ettiğimiz bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nin sosyal ve kültürel hayatının 18. asırdaki panoramasını, şairin hususi dünyasının şiiirlerine akseden penceresinden bakarak tespit etmeye çalıştık. İbrahim Hakkı da pek çok şair gibi çevresinde gördüğü her şeyi, muhtelif fikir ve hissiyatını anlatmada birer vasıta olarak görmüş; bunları başta mecazlar olmak üzere çeşitli sanatlarla ifade etmiş; çeşitli tasavvurlarında maddî kültür ve sosyal hayat unsurlarından da yararlanmışır.

Yapmış olduğumuz bu çalışma Osmanlı kültür dünyasının 18. asrına bakış imkânı sağlamıştır. Maddi kültür ve sosyal hayat unsurlarına dönük elinizdeki bu çalışma ile Osmanlı kültürünün genişliği ve derinliği tespit edilmeye çalışılmışır. Tasavvuf edebiyatı alanında yapılacak bu tarz çalışmalarla hem maddi kültür ve sosyal hayata ilişkin değişik bilgiler, hem de

şairlerin toplumsal hayattaki yeri, kültürel hayatın sanat yoluyla nasıl aktarıldığına dair güvenilir veriler elde edilecektir.

Şair'in manzum eserlerinde kullandığı her unsuru önceden çizdiğimiz çerçeve dâhilinde tespit etmeye çalıştık. Ancak şiirlerinde değinmediğimiz, dikkatimizden kaçan kültürel ve sosyal unsurların da olması ihtimal dâhilindedir. İbrahim Hakkı'nın eserleri üzerine sürdüreceğimiz çalışmalarla diğer unsurlara da temas ederek şairin daha iyi anlaşılması hususunda çalışmalarımıza devam edeceğiz. Tasavvuf edebiyatının, kendi sanat anlayışı içerisinde tahlili ile ortaya konacak sonuçların edebî, sosyal ve kültürel çalışmalarda faydalı ve yol gösterici birer kaynak olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç olarak İbrahim Hakkı'nın şiirlerinin yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız hususiyetlerinin dikkate alınarak değerlendirilmesi, incelenmesi; toplumumuza, dilimize, edebiyatımıza, kültürümüze, inancımıza ve âdetlerimize dair çeşitli bilgilere daha net ve ilmî verilere ulaşıp değerlendirmemizi sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- ALTINTAŞ, Hayrani, Mârifetnâme'de Tasavvuf, Cimtay Matbaası, İstanbul, 1981.
- ARPAGUŞ, Hatice Kelpetin, Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları, İstanbul 2001, s. 44-45.
- AYBET, Nahid, Fuzuli Divanı'nda Maddi Kültür, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1989.
- BANARLI, Nihat Sami, Şiir ve Edebiyat Sohbetleri, Kubbealtı Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- BİLGİN, Serkan, Necati Bey Divanı'nda Sosyal Hayat, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2011.
- BİNGÖL, Abdülkuddüs, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın İlim Anlayışı", Felsefe Dünyası Dergisi, Kırıkkale, 1993, sayı: 9, ss. 14-20.
- CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "İbrahim Hakkı Erzurûmî" Maddesi, TDVY, İstanbul, 2000, c. XXI,
- ÇAĞLAYAN, Bünyamin, Yahya Bey Divanında Maddi Kültür Unsurları, Gazi Üniversitesi, 1989.
- ÇAVUŞOĞLU, Hayrunnisa, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Yetiştigi Çevre, Hayatı, Eserleri", 192. Ölüm Yılı Dönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı, Sermet Matbaası, İstanbul, 1974, ss. 58-68.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- ÇİFTÇİ, Cemil, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Şule Yayınları, İstanbul, 2000.
- DEMİR, Mehmet Suat, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Risaleleri, Aktif Ofset Matbaası, Erzurum, 2004.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.
- DİCLEHAN, Şakir, Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı, Er-Tu Matbaası, İstanbul, 1980.

- DOĞAN, Muhammet Nur, Eski Şiirin Bahçesinde, Alternatif Düşünce Yayınevi, İstanbul, 2005
- ERDOĞAN, Kenan, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahtumkulu Divanlarında Hz. Peygamber A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Taed] 45, Erzurum 2011, 17-38
- EREN, Hikmet, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Hayatı, Kişiliği ve Eserleri", Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı, Hoca Ahmet Yesevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 1- 38.
- ERZURUMÎ, İbrahim Hakkı, Mârifetnâme, Matbaa-i Ahmed Kâmil, İstanbul, h. 1330.
- FAZLIOĞLU, Şükran "Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı, DÎVÂN İlmî Araştırmaları 18 (2005/1), s. 115-173
- GÖKER, Lütfi, "Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mârifetnâme", Diyanet Dergisi, c. XVII, sayı: 2 (Mart-Nisan 1978)
- GÖLPINARLI, Abdülbâki "İbrahim Hakkı Erzurumlu", Türk Ansiklopedisi, XIX, 507.
- GÜNGÖR, Tuğba, Nef'î'nin Türkçe Divanında Maddi Kültür Unsurları, Gazi Üniversitesi, 2008.
- IRMAK, Sadi, "İbrahim Hakkı ve Pozitif İlimler", 192. Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı, İstanbul, 1974
- İBRAHİMHAKKIOĞLU, Uğur, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve İki Torunu Feyyaz Efendi ile Zâkir Bey, Adalet Matbaacılık, Ankara 1998.
- İNAN, M. Rauf, "Mârifetnâme", 192. Ölüm Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı (isimli eserin içinde), Yayınlayan: Hayrunnisa Çavuşoğlu, Sermet Matbaası, İstanbul, 1974.
- KÂHYA, Esin, "Erzurumlu İbrahim Hakkı", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1999, Cilt: XL, Sayı:1, ss. 371-372.
- KARAHAN, Abdülkadir, "Mutasavvıf ve Öğretici Şair Olarak Erzurumlu İbrahim Hakkı", Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı (içinde), Haz. Hikmet Eren, Hoca Ahmet Yesevi Ocağı Yayınları, Ankara, 2005, s. 265-266
- KÜLEKÇİ, Numan, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Toker Yayınları, İstanbul 2002.
- OKAY, Orhan, "İbrahim Hakkı ve Tasavvufi Şiirleri", Sanat ve Edebiyat Yazıları, İstanbul, 1990.

ÖZÇELİK, Sezayi, XVII. Yüzyıl Sosyal Hayatı'nın Nâbî Divânı'na Yansımaları ve Anlam Çerçevesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

ÖZGÜL, M. Kayahan, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Divan-ı İlahiyat, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

PALA, İskender, Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Nâbî Tesiri, Osmanlı Araştırmaları, İstanbul, 1990.

PEKYÜREK, H. Emre, Bâkî Dîvânı'nda Maddî Kültür, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2007.

REVNAKOĞLU, C. Server, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mârifet-nâmesi, Ercan Matbaası, İstanbul 1961.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, “Şeyhi Divanı'nı Tetkik”, Edebiyat Üzerine Makaleler, 1995.

TOPALOĞLU, Bekir, Kelam İlmi (Giriş) Damla Yayınları, İstanbul, 1996.

----- “Mârifet-nâme”, TDVİA, c. XXVIII, İstanbul 1994, ss. 57-59.

TOPRAK, Feyzullah, “İbrahim Hakkı ve Müspet ilimler”, İbrahim Hakkı ve Müspet İlimler Sempozyumu Tebliğleri, Siirt, 1984

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

YILDIZ, Sâkıp, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ahlâk Anlayışı”, Atatürk Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, Ankara, 1980, sayı: 4, s. 137-138.

YÜKSEL, Emrullah, “Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Dinî ve Pozitif İlimler Birbirini Tamamlar”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 11, Erzurum, 1993, s. 2-vd. 1993, s. 15.

İnternet Kaynakları:

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Batlamyus>.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Halil BATUR

Doğum Yeri : Siirt

Doğum Tarihi : 01.08.1979

Medeni Hali : Evli

Yabancı Dili : -

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise : Siirt Lisesi-1996

Lisans : Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı-2001

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl:

Hınıs Çok Programlı Lisesi: 2002-2006

Hınıs Anadolu Lisesi: 2006-2008

Siirt Türk Telekom Fen Lisesi: 2008-2015

Siirt Sosyal Bilimler Lisesi: 2015-